

Numan Karakullukçu

... Öncesi ve Bulgaristan'da Perestroika

Numan Karakullukçu

... Öncesi
ve
Bulgaristan'da
Perestroika

TÜSTAV

Aralık 1988

İÇİNDEKİLER

Giriş	7
Nereden nereye	9
“Alyoşa” postalsız asker	15
Köylü var köy kalmamış	19
Piyano ve köy	21
Onur ve özgürlük	23
“Muhtar” bir muhtar	26
Güzel bir muhtar, ama akıllı!	28
Toprakta mülkiyet bilinci	31
Fabrika	35
Tezgah başında parlamenter	38
Bir komsomol fabrikası	40
İşçilerin sosyal hakları	41
Kent yaşamı	46*
Varna’da bayram	51
Bulgar kadını “özgür” ama... ..	55
Çocuk ve genç Bulgaristan	60
Eğitim	69
Kültür	74
Spor	79
Bulgaristan ürettiği gibi tüketiyor	82
Bulgaristan’da müslümanlar	89
Aydınlar	98
“Ezilen sınıf”: Aydınlar	111
İnsanın insan durumu	118
Perestrojka	132
Ekonomide preustroistvo	136
Siyasi yapıda preustroistvo	142
Yeni tip özyönetim	147

... Öncesi

ve

Bulgaristan'da Perestroika

Yeni Dönem Yayınları

GİRİŞ

Dünyamız her bakımdan çok hızlı bir değişme geçiriyor. Bu değişim, tek tek bütün insanların ve bir bütün olarak insanlığın çabasıyla gerçekleşiyor. Belki çoğumuz bunun farkında bile değiliz; kişisel çabamızı evrensel değişimle bağlantılı görmek aklımızdan geçmez. Ama düşünelim: Ben, sen, o değilse bu değişimi yaratan, peki kimdir? Gelişmenin insanlardan başka öznesi mi var? Bu nedenle, yaşamakta ve gerçekleştirmekte olduğumuz başdöndürücü devrimin sonuçlarından hepimiz sorumluyuz ve bu gelişme, tek tek her birimizi doğrudan ilgilendiriyor.

Gelişmeyi bütün boyutlarıyla kavramak için yoğun çaba göstermemiz gerekiyor. Dünyayı kavramamız için gereğinden çok ipucu var. Bunlardan biri **bilimsel-teknik devrim** ve bu devrimin yaratmaya başladığı sonuçlar ise, bir diğeri de "**perestroika**"dır, Türkçeye "yeniden yapılanma" olarak çevirdiğimiz bu sözcük neyi anlatıyor?

Bu soruya yalınkat bir cevap bulmaya çalışanlar yanılıyorlar. "**Perestroika**" boyutları olan bir kavram. Sözcük Rusça ama "Rusça" olmayan, insanlığa dair olan bir şey anlatıyor. Elbette öncelikle sosyalizmin Sovyetler Birliği'nde kendisi için saptadığı bir **yeni yapılanma** perspektifini ifade eden "**perestroika**", aynı zamanda sosyalist sistemin topyekün dinamiklerini kapsamına alıyor. Ne ki bu perspektif tek yönlü bir içsel yapılanmadan ibaret değil. Bir bütün olarak sosyalizmin, kapitalizm karşısındaki **duruşunu** da içine alıyor ve kapitalist dünyayı da yeni bir konum edinmeye zorluyor. Bu anlamda "**perestroika**"nın sadece sosyalizmin gizli kalmış güçlerinin açığa çıkarılması olarak değil, bütün insanlığın potansiyelinin harekete geçirilmesi olarak anlaşılması doğru olur. Öyle anlaşıyor ki, hiç bir ülke ve hiç kimse "**perestroika**" sözcüğü ile anlatılan sürecin dışında kalma şansına sahip bulunmuyor.

"**Perestroika**"nın somut içeriğini anlamak için somut bir örneğe ihtiyacımız var. Bu anlamda belirgin adım atan, ya da en azından sorunu derinlemesine tartışan ülkelerden biri de Bulgaristan. Bu sosyalist komşumuz elbette dünya çapındaki gelişme açısından belirleyici bir güç değil. Ama hepimiz bilmekteyiz ki, Bulgaristan'ın, hiç değilse son altmış yıllık sosyal ve siyasal tarihi bize Avrupa'da olup-biten her şeyin teorik bir özetini sunacak kadar canlı geçmiştir. Bu ülkede doğruları ve yanlışları ile sosyalizmin biriktirdiği deney ve

bugün çözmeye çalıştığı sorunlar, “perestroika”yı anlamaya çalışanlar için sağlam bir çıkış noktası neden olmasın?

Bulgaristan’ın “perestroika” sürecine, katkılarda bulunup bulunamayacağını herhalde en başta kendi özgün potansiyeli belirleyecektir. Kırkbeş yıllık sosyalizm uygulamasının bu ülkede yarattığı bir ekonomik temel, bir sosyal düzen ve bir insani düzey vardır. “Perestroika” kapsamına giren yeniden yapılanma hareketinin Bulgaristan’da ivme kazandıracağı dinamikler bu verili düzeyin içinde saklıdır.

Ayrıca, sosyal ve siyasal tarihini teorik olarak bildiğimiz bu ülkenin sosyal gerçekliğini ne kadar biliyoruz? Hakkında bu kadar yalan ve yanlış iddialar ileri sürülen, uluslararası antikomünist kampanyaların boy hedefi haline getirilen Bulgaristan’ı, yaratılmış önyargılardan bağımsız olarak tanımaya en çok ihtiyacı olan da, bu ülkeye komşu olan bizleriz.

Bu kitapçık, somut gözlemlerin, yüzlerce emekçiyle yapılan dolaysız konuşmaların, yönetici konumda olanlarla gerçekleştirilmiş tartışmaların, hiçbir sınırlama olmaksızın kurulmuş ilişkilerin ürünüdür. Reel sosyalizmin somut içeriğini tanımaya, geline aşamayı anlamaya, sosyalist toplumun bireyini kavramaya benim de ihtiyacım vardı. Öte yandan “perestroika”nın ya da yeniden yapılanmanın hangi ihtiyaçtan doğduğu ve neyi amaçladığı, herkes gibi benim de ilgimi çekiyordu. Bu bakımdan denebilir ki, bu kitapçığın aynı zamanda okuruyum da.

Yazar

NEREDEN NEREYE?

Bulgaristan, çok geri bir tarım ekonomisi ve sıfır denebilecek yoklukta bir sanayi ile birlikte sosyalizmi kurmaya başladı. Kapitalizmden miras alınan birikim kelimenin gerçek anlamında açlıktan ibaretti. Ülkenin fakirleşmesi, uzun tarihi bir süreçte adım adım gerçekleşmişti. Osmanlı donanmasının ağaç malzeme ihtiyacı, tıpkı Suriye gibi, ormanlık Rodopları ve Balkanları çırıl çıplak bırakmıştı. Tarım neredeyse tek ürün tütüne indirgenmiş, tütün tekeli Almanların eline geçmişti. Tarım sulama demekti ama Bulgaristan’da su yoktu. Hitler faşizmi de giderken, kapitalizmden kalan ne varsa beraberinde alıp götürmüştü, sosyalizme ise sıfırdan başlamak düşmüştü. Kim ne derse desin sosyalizm, sonuçta belli bir kapitalist birikim üzerine kurulur ve geliyordu. Ama yer yüzünde bundan daha fazlasını da başarabilen, sosyalizmi kurabilmek için kapitalizmin yapamadıklarını da yapmayı göze alabilen halklar olacaktı.

Bize pek bir şey ifade etmese bile kendi yarattıklarını ölçebilmesi bakımından, Bulgar halkı için çok şey ifade eden şu birkaç rakamı alalım: Devrimden sonraki kırk yılda ülkede ulusal gelir 15, endüstri üretimi 98 kat yükseldi. Bugün, 1956 yılında üretilen çelik 15, yanmalı motorlar 25, elektrik motorları 22, azotlu gübreler 26, çimento 58 günde üretiliyor. (1987 yılı itibarıyla).

Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yılları için söylenen “çiviye ve toplu iğneyi dahi dışarıdan alıyorduk” sözü Bulgaristan’da devrim öncesi dönem için aynen söyleniyor. Bu nedenle, gerçi daha başka ve ileri ölçüler aramak gerekiyor, ama sırf bu rakamlarla da anlatılabilecek bir ekonomik gelişme ölçüsü olduğu kabul edilmelidir.

Dünyada 29 ülke var ki, bunlar dünya makine ihracının % 99’unu gerçekleştiriyorlar; Bulgaristan bunlar arasında 19. sırada yer alıyor. Halbuki Bulgaristan nüfus sıralamasında dünyada 67. geliyor. Balkanlar ölçeğinde alalım: Toprak ve nüfus yönünden Balkan ülkelerinin en küçüğü Bulgaristan (Arnavutluk hariç) kişi başına elektrik, kömür, tekstil ürünleri, demir-çelik, kağıt, plastik, gübre ve daha bir dizi temel sanayi malları üretiminde başta geliyor. Nereden nereye geldiği, sadece ülke içi kıyaslamayla değil, Balkan ülkeleri ölçeğinde de az-çok gözüküyor.

Kıyaslama alanımızı biraz daha genişletelim. Kişi başına çelik üretiminde Bulgaristan 339,04 kilo ile, bakınız hangi ülkeleri yakalamış ve hatta geçmiş bulunuyor: Hollanda (313 kg.), Fransa (322 kg.), ABD (323 kg.). 40 yılda, sıfır noktasından, ileri düzeyde ve çok yönlü bir endüstri ülkesi durumuna geldiği hakkında, bu rakamlar

birer ipucu veriyor olmalıdır.

Endüstriyel gelişmenin tarımı etkileme ölçüsü, aynı gelişmeyi göstermesi mümkün herhangi bir ülkeden kat be kat fazla olmuştur ve Bulgaristan'da bunun kendine özgü maddi sebepleri vardır. Bunların başında, başarılı kooperatifçilik geleneği gelir. Hektar başına buğday üretimi bugün Türkiye'de 1860 kiloyken Bulgaristan'da 3800 kilodur (1987). Hektar başına mısır üretimi Bulgaristan'da 5500 kiloyken, bu ABD'de 5120 kg.'dır.

Burada amacımız kapsamlı bir ekonomik karşılaştırma yapmak değil. Her bir insanın elde edebildiği ekonomik imkanları, maddi ihtiyaçların karşılanma düzeyi ve kalitesini ortaya koyabilmek daha önemli olmalıdır. Belirtmek gerekir ki, ihtiyaçların karşılanması, hatta insanların bolluk içinde bulunmaları da tek başına aydınlatıcı olmayabilir. Önemli olan, insanlardaki ihtiyaçların kapsam olarak genişlemiş, nicelik olarak artmış, nitelik olarak da insanileşmiş olmasıdır. Bütün ihtiyaçları (!) karşılanmış bir "Hint Fakiri" ile, pek çok şeyi eksik olan uygar bir Avrupalıyı karşılaştırıp, ilki lehine sonuç çıkarmak her halde doğru bir yöntem değildir.

Onunla düşünmeye alışkın olduğumuzdan, zenginliğin ölçüsü olarak doları alırsak, Bulgaristan'da kişi başına net ulusal gelir 1987 yılında ortalama 3 bin dolar düzeyindedir. Ulusal gelirin %60'ı sanayiden, %12,5'u tarımdan sağlanmaktadır.

Bu rakamlar kapitalist bir ülkeye ait olsalardı, bizim için oldukça somut bir zenginlik ölçüsü olabilirlerdi. Örneğin "bu zenginlik" derdik, "Türkiye'nin üç katı düzeyindedir, Yunanistan ve Portekiz'e eşittir." Ve bunu söylerken de bilirdik ki, ne Portekiz ve Yunanistan'da her bir emekçi, bu kişi başına 3 bin doları gerçekten kazanmaktadır, ne de buna denk düşen bir tüketim gücüne sahiptir. Türkiye'de kişi başına ulusal gelir Bulgaristan'dakinin üçte biri düzeyinde olmakla beraber hiçbir emekçi bu gelire dahi doğrudan sahip değildir. Böyle olsaydı, 1988 yılında 5 kişilik bir işçi-emekçi-memur ailesinin ayda 1 milyon TL. dolayında bir gelire sahip olduğunu düşünmemiz gerekecekti.

O halde, dolara çevirip ifade etmiş olmakla Bulgar yurttaşlarının yaşam düzeylerini anlatabilmiş olmayız. Bulgaristan'da ulusal gelir kişi başına Türkiye'nin üç katı diye, Bulgaristan'daki işçiler, köylüler ve memurların gelir ve yaşam düzeyleri Türkiye'deki meslektaşlarının ancak üç katı kadardır demek doğru değildir, çünkü fark gerçekten üç kattan çok daha fazladır. Bu pek çok nedenden dolayı böyledir. Nedenlerden biri olarak ulusal gelirin paylaşımındaki adaleti saymak gerekir. Yani, kişi başına ulusal gelir rakamı kapitalizmde

bir işçi veya yoksul köylü için hiçbir somutluğu ifade etmezken, sosyalist bir ülkede aynı rakam toplumun bütün bireyleri için belli bir somutluğu ifade ediyor. Yani kişi başına ulusal gelir kavramı bireylerin gerçek gelirlerine yakın düşen bir düzeyi anlatıyor.

Ücretin kapsamı Bulgaristan'da bir hayli değişik gözüküyor. İnsanların aylık net gelirlerinden çıkarak tüketim potansiyellerini hesaplamak zor. Ülkenin bütün yurttaşları eğitim ve sağlık hizmetlerinden bir kuruş ödeme yapmaksızın yararlanıyorlar. Çalışan her Bulgar yurttaşı çalıştığı kurumun ve sendikasının ortaklaşa sağladıkları imkanla yıllık tatilini, ailesiyle birlikte ülke içinde veya dışında, çok ucuz bir maliyetle değerlendirebiliyor. Kiralar aylık gelirin %8-10'unu aşmıyor. Ulaşım bedava denemek kadar ucuz, öğrenciler, işçiler, memurlar için neredeyse parasız.

Çalışanlar, işyerinde, işyeri tarafından %60 düzeyinde finanse edilen çok ucuz beslenme imkanından yararlanıyorlar. Bulgar köylüsünü de bu arada anmak gerekiyor. Köylüler hem işçi, hem de toprak sahipleri olarak çok özel bir kategori oluşturuyor Bulgaristan'da. İşçilerin sahip oldukları, sosyal güvenlik haklarına sahip olduktan başka köylülerin ayrıca 2-5 dönem arasında değişen kişisel bir toprağı da var ve Bulgar köylüsü gerçekten şaşılacak bir refah düzeyine ulaşmış bulunuyor.

Hayatın böylesine ucuzlaştırılmış olması elbette kişi başına düşen ulusal gelir payını değiştirmiyor ama hem ücretin muhtevası hakkın da somut fikir veriyor, hem de gelirin harcandığı ihtiyaçlar yönünden, kapitalist ülke insanıyla kıyaslamayı kolaylaştırıyor. Ama sadece kolaylaştırıyor. Bulgar yurttaşlarının yıllık 3 bin dolar geliri olduğunu söylemek, onun yaşam düzeyini anlatmıyor, çünkü dolar kapitalist dünya için somut bir ölçü iken sosyalist sistem ülkelerinde böyle somut bir ölçü olamıyor. Başta köylüler olmak üzere, Bulgaristan'da çalışanlar, oldukça geniş bir tasarruf imkanına sahipler. Gerçi bu yüksek tasarruf yeteneğinin bütünüyle olumlu olup olmadığı tartışılabilir niteliktedir, ama aynı zamanda hem bireysel, hem de toplumsal zenginlik ölçüsüdür de. Yine de insanlar tarafından tüketilemeyen zenginliği zenginlik saymamak akla uygun gözüküyor.

Bir de şu "tüketilemeyen zenginliğe" bakalım.

Sosyalist ülkelerde devletin zenginliğini, halkın zengileşemediğini, halkın eline geçen parayı harcama imkanından yoksun bulunduğunu söylerler, biz de duyarız. Eğer bu doğruysa, gerçekten de tüketilemeyen zenginliğin hiç bir anlamı yoktur. Kişisel tüketim düzeyini kapitalist tüketim toplumlarının ölçülerine vurmak tam bir fikir vermese bile, Bulgaristan'da insanların neyi ne kadar tükettikle-

rine dair bir kaç rakam alarak gereken kıyaslamayı yapabiliriz.

1985 yılında Bulgaristan'da kişi başına et tüketimi 71.3 kilodur. Her bir kişi 1985 yılında 9 kilo balık, 239 yumurta, 216 litre süt, 110 kilo taze sebze, 115 kilo meyva tüketmiştir. Her yüz aileden 95'i televizyon, 89'u çamaşır makinesi, 94'ü buzdolabı, 37'si de özel otomobil sahibidir. Kişi başına 16,5 m² kullanılabilir konut alanı ile Bulgaristan en ileri dünya standartlarına yaklaşmış bulunmaktadır, buna Bulgaristan'da çok yaygın olan yazlık konutların dahil olmadığını da ilave etmek gerekiyor.

Elbette salt maddi zenginlik ölçüleri sosyalizmi tanımanın anahtarı olamazlar. Çünkü maddi zenginlikler bireysel ve toplumsal yaşamın sadece bir boyutunu oluşturuyorlar. Ancak bu maddi zenginlikten ve ekonomik refahın gelişmesinden kalkarak da pek çok şey söylenebilir. Bulgaristan bağlamında söylenmesi gereken ilk şey, sıfır denebilecek ölçüde sanayi yoksunu ve yoksul bir tarım ülkesi durumundayken, 9 milyonluk bir halkın, yüzyıllar boyunca talan edilmiş bir ülkede, elbette Sovyetler Birliği halklarının çıkar ve karşılık gözetmeyen enternasyonalist yardım ve dayanışmasını da arkasına alarak, ama asıl olarak kendi halkının yoğun ve gönüllü gayretlerine ve kurduğu toplumsal düzenin dinamiklerine dayanarak, başka hiç bir ülkenin ve halkın zenginliklerini sömürmeden, tersine, gerektiğinde halkların haklı davalarına her türlü yardımı esirgmeden geldiği, gelebileceği yerin burası olduğudur. Bir başka önemli nokta, bu gelişmeyi yaratan halkın, çokça sanıldığı gibi aksine, maddi olmayan yaşam zenginliklerinden yoksun kalmadığı, ekonomik gelişmesine uygun ve uyumlu, hatta bundan da ileri bir sosyo-kültürel gelişmeyi de gerçekleştirdiğidir. Bir diğer ve belki de en önemli nokta, elde edilmiş ekonomik ve kültürel gelişmenin, gelişip yetkinleşme, çok daha ileri ufuklara açılma isteğini kamçılıyıp artırmaması, başarıları ile yetinmeyen ve övünmeyen, tam tersine, başarmak zorunda olduklarının heves ve gerilimi içinde yaşayan bir insan yaratmış olmasıdır. Bu sosyalist insan, elbette Marksist kültürde soyut olarak belirlenmiş gelecek toplum insanına göre pekçok eksiği ve kusuru olan insandır ama kesin olarak ifade etmek mümkündür ki, kategorik olarak kapitalist toplum insanından da ayrılmış, kendi içinde başkalaşım geçirmiş bir insandır. İşte bundan dolayıdır ki, sosyalist topluma dışardan bakışımız, pekçok şeyi **dışarda** bırakan ve sosyalizmi **duyumsama** kabiliyetimizi daraltan bir bakıştır; böyle olması da kaçınılmazdır. Buna karşılık sosyalist toplum insanının kendi toplumsal mekanına bakışı objektiftir, insan-sosyalizm ilişkisinin sürekli tekrarlandığı bir ilişkidir bu. Bu insan, ancak somut ilişkileri içinde

kendini nasıl gerçekleştiriyorsa öyle tanınmak zorundadır. Felsefesi, sanatı, ahlakı, ilkeleri ve insani özü bakımından, başka bir maddi temelini yarattığı bambaşka bir insan söz konusudur.

Bir de şu var: Sosyalizm gerçekten de kapitalizm tarafından çözülemeyen pek çok sorunu çözmeyi başardı. İnsanların evi, işi ve aşı var. Sosyalizm büyük bir kültürel birikim de yarattı. Sosyalist toplum insanı çok okuyor, yazıyor, tartışıp konuşuyor. Ama esas sorun, toplumların geleceğine damgasını vuracak olan sorun, bilimsel ve teknolojik devrimdir denilebilir. Sosyalist toplumlar —ve Bulgaristan— bu bilimsel ve teknolojik devrimin neresinde bulunuyorlar? Kapitalizm aldı başını gidiyor. Ekstantif (yatay) gelişme sorunları çözmeyi başaran sosyalizm, asıl bu enstantif (dikey) gelişme sorunlarını çözemiyor. Bürokratik hantal yapısıyla da çözemeyecektir... İşte bir de bu iddialar var.

Acaba doğru mu ve ne kadar doğru? Sözelimi Bulgaristan'da durum bu açıdan nedir? Bilimsel ve teknolojik devrime yaklaşımları, bu devrimin sonuçlarının toplum ve birey yaşamına yansımaları açısından kapitalizm ile sosyalizmi karşılaştırmak mümkün müdür?

Sosyalist ülkelerdeki gelişme sorunlarının bilimsel ve teknolojik devrime ilişkin yönleriyle, kapsamlı biçimde ele alındığını biliyoruz. Özellikle de SBKP'nin 27. Kongresini izleyen dönemde bütün sosyalist ülkeler bilimsel ve teknolojik devrimle ilgili problemlerin çözümünü için her zamankinden daha yoğun çaba harcıyorlar. Bulgaristan da bu süreci izleyen sosyalist ülkeler arasındadır. Ancak bilimsel-teknolojik devrim, sosyalist ülkelerde, açıklaması kendi içinde bir sorun olarak değil, sosyal yaşam ve birey yaşamı üstündeki çok yönlü etkileriyle ve tarihsel perspektifleriyle birlikte irdeleniyor.

Şüphesiz bu güncel ve özel sorunda kapitalizmin önde gittiği doğrudur. Ama bu doğruyu bile, belli bir rezerv koyarak kabul etmek gerekiyor. Dikkatlerden çoğunlukla kaçan nokta, bilimsel ve teknolojik devrimin gelişmesinde kapitalizmin önde gittiğinin bir veri olarak kabul edilmesi, fakat aynı konuda sosyalizmin kapitalizme olan kesin üstünlüklerinin bulunduğu. Bu konuda sosyalizmin potansiyeli ve bu bilimsel-teknolojik devrime dönük dinamiği anlamazsa, bu sürecin gelecekte nasıl gelişeceğini kavramak da zorlaşacaktır.

Kapitalizmin başaramadığı şey şudur: Bilimsel ve teknolojik devrimin sonuçlarının insanla ve toplumun çıkartıyla bağlantısını kurmak. Elbette bu devrim toplumun çehresini değiştiriyor, ama yarattığı sorunlarla birlikte. Tekellere muazzam güç sağlıyor, insana sadece işsizlik. Bu devrimin zamandan sağladığı muazzam tasarruf —ki

asıl büyük zenginlik budur— kimin eline geçiyor? Kapitalizm bu soruya cevap veremiyor, bunu kontrol altında tutması da mümkün değil. Batı'da bugün sendikaların, meslek kuruluşlarının, çevrecilerin, çeşitli muhalefet partilerinin ve bir bütün olarak halk yığınlarının tekillikle olan uzlaşmazlıkları, bilimsel ve teknolojik devrimin yarattığı sorunlar etrafında oluşup keskinleşiyor.

Sosyalizmin bu konudaki üstünlüğü, tekelci yönlendirmenin aradan çıkmış olmasıdır. Bulgaristan'da bilimsel ve teknolojik devrimin gelişmesine sermayenin kâr keyfiyetine bağlı iradesi değil, sosyalist devlet yön veriyor. Sosyalizmde insan, bilimsel ve teknolojik devrimin sonuçlarıyla "karşılaşmıyor", bu sonuçları, benimsemiş bulunduğu bir süreç sonucunda yaratıyor. Kapitalizme göre bir nitelik farkı olması anlamında bilimsel ve teknolojik devrimi sosyalizmde bizatihi insanın kendisi gerçekleştiriyor. Bu farklılık belirleyici önemdedir. Devrimin hızı, benimsenmesi, sonuçlarının kontrolü ve insan hayatına aktarılması, sağladığı birikim zenginliğinin toplumca paylaşılması, kısaca "özerk" bir şeymiş gibi bilimin değil de insanın yetkinleşmesi açısından sosyalizmin doğal avantajları, eğer bu bir yarışsa, kendini çok yakın bir gelecekte hissettireceğe benziyor. Ayrıca belirtmek gerekir ki, insanlık bilimsel ve teknolojik devrimin henüz ilk adımlarını atmaktadır ve bu aşamada çok şey belirsizliğini korumaya devam etmektedir. "Son söz" henüz söylenmemiştir.

Bulgaristan bilimsel ve teknolojik devrimi belirleyici temel halkalarından yakalamış ve bir hayli ileriye götürmüş bir ülke. Elektronik üretim, ulusal üretimde % 10 paya sahip. Kişi başına elektronik araçlar ihracatında Bulgaristan dünyanın ilk on ülkesi arasında bulunuyor. İleri bilgisayar sistemleri ve robotlar, sanayi üretimine şaşırtıcı bir hızla girmiş, işlevlerini sürdürüyorlar ve sayıları çoğalıyor. Bulgaristan'da geliştirilmiş aygıt ve sistemler ileri kapitalist ülkelerin ilgisini çekiyor. Böyle olması da çok doğal. Çünkü bu ülkede bilimsel araştırmalara ayrılan fonların tutarı ileri kapitalist ülkelere hiç de geri değil. Onbinlerce bilimadamı, 300'ü aşkın enstitü ve bilimsel çalışma merkezinde çaba harcıyor. Çocuklar ve gençler, öğrenimin ilk basamaklarından başlayarak, bilimsel ve teknolojik devrimin temel elemanlarıyla ve sorunlarıyla tanışmaya başlıyor, içli-dışlı oluyorlar. Sofya yılda 250'den fazla uluslararası bilimsel toplantıya ev sahipliği yapıyor. Sanayi yatırımlarının % 70'i ya yeni teknolojiye, ya da eski teknolojinin yenileştirilmesine harcanıyor. Bilim Bulgaristan'da ekmek ve su gibi algılanıyor.

Ekonomiyi global çerçevede tanımaya çalışmakla, ancak en genel ve özet bilgilere ulaşabiliyoruz. Bunu yeri geldikçe ve üretim bazında

sürdüreceğiz, somut insanlarla ele alacağız ama şu sorunun cevabını şimdiden verebilecek durumdayız. 1945'lerde Avrupa'nın en geri birkaç ülkesinden biri olan Bulgaristan, bugün Türkiye, Yunanistan, Portekiz gibi ülkeleri, salt ekonomik gelişme açısından çok geride bırakan bir düzeye ulaşmışsa, kimi endüstri kollarında en gelişkin ülkeler arasına girebilmiş ve insanların ekonomik göstergeler bakımından, orta gelişkinlikteki kapitalist ülkelerin insanlarından çok daha ileri bir ekonomik yaşam düzeyine kavuşturabilmişse, bu nasıl mümkün olmuştur? Henüz ulaşamamış hedefler açısından bakıldığında eksikler ve kusurlar varsa, sorunlar bulunuyorsa, bu da sosyalizmin "kusuru" değil, tarihin ve insanın kusuru olarak açıklanabilir. Göreceğiz ki, sosyalizmin çok sorunu var çünkü insana ilişkin her şeyi kendine sorun yapıyor da ondan.

"ALYOŞA" POSTALSIZ ASKER

Sofya otelinde kalıyorsanız, parlamento tam karşınızdadır. Kocaman giriş kapısı hep kapalı duruyordur. Binaya girip çıkan, orada çalıştığı izlenimi veren hiç kimseye rastlayamazsınız. Burası halk meclisi değil midir? Öyledir ama işte bomboştur. Vekiller nerededirler; siyasi partiler, gruplar, komisyonlar, derlerini anlatmak için vekil kovalayan insanlar, evrak getirip götürönlere, nöbetçiler... Klasik parlamento imajının hiçbir izini bulamaz, kuşkuya düşersiniz. Bulgaristan'ın siyasi hayatının nabızı burada atmıyorsa nerede atıyordur acaba?

Parlamento ile otel pencerenizin arasında kalan geniş, temiz ve düzgün bir meydan, bu meydanın tam orta yerinde Çar Alexander II'nin 14 metre yüksekliğinde heykeli bulunur. Çünkü Bulgaristan'ın ulusal özgürlüğünü kazanmasında Çarlık Rusyası'nın belirleyici rolü bulunur. O kadar ki, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı (Plevne savaşı) Bulgaristan'ın ulusal bağımsızlık savaşı olarak anılır. Bu anlam tarzından, iki halkın savaşından bir üçüncü halkın, Bulgar halkının, savaşmadan ulusal özgürlük kazandığı sonucunu çıkarabilirsiniz.*

Kremlin'deki ünlü St. Nicholas Kilisesi'nin kopyasını görmek için

* Bulgar ulusal kurtuluş hareketi son dönem Osmanlı tarihini belirleyecek kadar önemli olmuş, ilk meşrutiyet hareketinin oluşmasında rol oynamıştır: Osmanlı'nın "Makedonya" parantezi, bir anlamda Bulgar ulusal hareketidir.

yürümeniz gerekir. Çar Boris'in sarayı hemen yanında, şimdi müzedir. Bunlara bir cadde mesafeli karşıda duran Georgi Dimitrov'un mozolesidir. Mozolenin arkasındaki küçük parkı, istiyorsanız eğer Çarlık dönemi Savaş Bakanlığı'nın bahçesi olarak da görebilirsiniz. Eğilip bakarsanız, ve gece yarısını geçmişse zaman ve 9 Eylül 1944'de ise takvim: Ağaçların arkasından "Çavdar" partizanları sürünüp geçmektedirler, burjuvazinin son siyasi enkazının bulunduğu binaya doğru. Geçmişi böyle, yaşamakta olan boş mekanlarda canlı görme kuruntunuz yoksa, karşınızda sadece bir park vardır, içinde çocuklar ve çocuklar.

Batıya açılan sokaklardan herhangi biri sizi Vitoşa caddesine çıkarır. Saat öğleden sonra üç olsa bile korkmadan yürüebilirsiniz. Aya Nedelya Katedrali'ne geldiğinizde biraz durun. Toprağı dinlemeye çalışın. Bu sessiz kentin altından geçmiş tarih kasırgasını belki duyarsınız. Ünlü sabotaj, sol sektarizm... Binlerce genç komsomol üyesi, bıyığı terlememiş antifaşistler, BKP'nin yüzlerce yöneticisi tam da bu katedralin önündedirler. İvan Manev'le Todor Atanasov'la, Dimitr Grinçarov'la selamlaşmanız için, fizik algı gücünüz elbette yetmez. Eşyanın arka yüzünde ne olup bittiğini, ancak hissedebilirsiniz.

Vitoşa, eteğinde taşıdığı Sofya'nın günlük yaşamından habersizdir. Elleri arkada, geriye yaslanmıştır. Yamaçlarında kaç Merkez Komitesi toplantısı yapılmış, Vatan Cephesi hangi düzlüğünde kurulmuş, yaylası kaç partizana mezar olmuş, söyleyecek kadar bencildir. Şimdi olimpi kış sporlarıyla, pikniğe çağırdığı Sofyalılarla avunmaktadır. Doğanın, kendi içinde gerçekleşen bunca insanlık serüvenine, böylesi ilgisiz görünüp, unutkan davranması; acaba bizim de oldukça unutkan olmamızdan dolayı mıdır?

Sofya da bütün başkentler gibi, başkent olduğundan daha fazla bir şey söyleyemez. 9 milyon insan, ülkenin köylerinde, kasaba ve kentlerinde çalışıyor, dinleniyor, eğleniyor, düşünüp yaratıyor, kendini şu veya bu tarzda gerçekleştiriyor; bu 9 milyon insanın kendini yaratırken yarattığı sosyal hayat, belki sadece idari yönden gelip Sofya'da kesiliyor. Sofya'nın iç dokusunu kavramadan önce dışını tanımak gerekiyor.

İlk bakışta bu zorunlu gözükmez gibidir. Modern otelleri, birbirinden güzel kamu binaları, müzeleri, sarayları, orman küçüğü park ve bahçeleriyle, turistik eşya satan mağazalarıyla Sofya güzel bir ilk izlenim olabilir. Tsepik gibi sık işleyen ama eski ve harap tramvay şebekesi, resmi kur dışından döviz ticareti yapan üç-beş "ayakçı", bakım ve onarım bekleyen Sofya'nın eski semtleri, maldan değil,

malın pazarlanması ustalığından yoksun küçük satış mağazaları, buruk bir ilk izlenimin sebebi olabilirler.

Sofya vitrin değil, yoğun bir kültür şehri. Bu çok doğal. Tarih burada daha çok biriktirmiş. Müzeler, kitaplıklar, opera, tiyatro, galeri, sinema yoğunluğu bakımından ancak Paris, Moskova ya da Londra ile kıyaslanabilir. Kültürel üretime ve yaşama ilişkin topluca verilere bakarken, ülkenin genel düzeyini ve Sofya'nın da bunun berrak bir kesiti olduğunu göreceğiz. Bulgaristan'ı tanımak için Sofya'nın dışına çıkmak gerekiyor.

Plovdiv Bulgaristan'ın ikinci büyük şehri. Ülkede her şeyin mutlak bir uyum ve ölçüyle gerçekleştiği açısından bakarsanız kentin sanayi, kültür, tarım, bilimsel çalışmalar, turizm gelişkinliği bakımından da ikinci büyük kent olduğu anlaşılıyor. Yedi küçük tepeye ve bunlar arasındaki vadilere sığdıktan sonradır ki Plovdiv Trakya ovasına doğru genişlemiş.

Plovdiv, Osmanlı'nın Filibe dediği şehirdir. Gazeteci Wlasew ile geziyoruz. Solumuzdaki parkta kalabalık bir grup tartışıyor. Wlasew "şehir parlamentosudur bu, değişmez gündemi futboldur" diye açıklıyor. Wasil Kolarov caddesinde yürüyoruz. Ama bu size görmedikçe bir şey anlatmaz. Roma, Osmanlı, Bulgar mimarisi bunlardan da başkası, daha eski ve daha yenisi, sekiz bin yıl boyunca burada kim ne iz bırakmışsa görüyorsunuz. Evliya Çelebi "en güzel on Osmanlı şehriden biri" demiş ama siz görünce anlıyorsunuz ki "kalan Osmanlı"da bu kadar güzeli yok. Öldürülmüş de ondan yok. Burada yaşıyor. Şu Wasil Kolarov caddesinde koskoca İstanbul'dan daha çok tarih var, ayakta kalmış.

"Yıkıldı-yakıldı" diye duyduğumuz tarihi Plovdiv Camii'ne çıkıyor cadde. Cami yerli yerinde duruyor. Eğer "tarihi" ise, bir tek taş parçası bile olduğu yere çakılı bir kültürde, tarihi bir cami, o tarihi devralmış halkındır. Wlasew "öğle namazını burada kılalım" diyor.

Giriyoruz. Orta yaşlı altı müslüman namazdalar. Namazı kıldıran Plovdiv imamı. Bitirip çıkarlarken "hoş geldiniz" diyorlar bize. İmam bizi davet ediyor; "çay içer sohpert ederiz" diyor. Ertesi gün için söz veriyor, ayrılıyor.

Daha sonra bu konuya ayrı bir başlık altında bakacağımız için burada şunu söyleyip geçebiliriz. "Bulgaristan'da müslümanlık baskı altındadır". Bu kesinlikle doğrudur ama eksigi var. Bulgaristan'da baskı altında olan sadece müslümanlık değil. Hristiyanlık da baskı altındadır. Ama neyin, devletin baskısı altında mı? Dünyamızdan az-çok haberi olanlara anlatılması zor olan bir sorun değil bu. Din Bulgaristan'da tarihsel gelişmenin baskısı altında. Diğer sosyalist

ülkelerde de böyle olduğu muhakkaktır. Ama kapitalist ülkelerde de böyle değil midir? 1985 yılında F.Almanya'da kilise üyeliklerini yenilemeye, aidatlarını ödemeye son verenlerin sayısı ikibuçuk milyonu bulmuştu. Toplumsal gelişme, hangi siyasal form altında olursa olsun, eğer bilimsel ve pozitif bir değer ifade ediyorsa, insanlar dinden çözülüyorlar. Bulgaristan'da din kendi halinde ve alabildiğine özgür görünüyor. Bundan çıkarıyorsunuz ki, dinin gerçekten özgürleşmesi onun etkinliğinin de sonu oluyor. Bulgaristan Ortodoks Kilisesi, müslüman cemaat ve camilerden daha şanslı, kesinlikle değil. Dinlerin bu konumunu değiştirmesini sosyalist devletten istemek, ondan maddi ve manevi destek istemek anlamına gelmiyor; desteğin bu türü zaten mevcut; sayıları milyonlarca olan bütün bir gençlik kuşağını baskı altına almasını, zor kullanarak cami ve kiliselere doldurmasını, onları zoraki dini eğitimden geçirmesini istemek anlamına geliyor. Bunu da bugün kimi faşist yönetimlerden ve birkaç teokratik devletten başkası yapmaz ve yapamaz. Yani Bulgaristan örneğin Türkiye gibi sözde laik değil, gerçekten laik bir ülke. Dinin yakasını bırakmış.

Antik bir tiyatro harabesinin içinden, Avrupalı turist kafilelerinin arasından geçerek eski Plovdiv'e çıkıyoruz. Yoğun mu yoğun bir *eski*, burada akıl almaz bir güzelliğe dönüşmüş. Konaklar, saraylar, ahşap şatovari benzetmeler, küçüklü-büyük, yan yana, iç içe, karşılıklı evler, evcikler. Karataş kaldırımlar iniyor çıkıyor, kıvrılıp dönüyorlar. Kolektif tarih ancak kolektif mirasın konusu olursa yaşıyor, yoksa ölüyor, bunu anlıyorsunuz.

Şimdi "Alyoşa"nın yanındayız. Alyoşa'yı başka halklara anlatmak, anlatmayı başarsanız bile sevdirmek zordur herhalde; hele Türkiye'de mevcut kültürün içinde Alyoşa'ya oturacak bir yer açmak binbir mihnet gerektirir. Bulgaristan'da Alyoşa 1877-78 savaşının Rus askeridir ama ondan da çok, 1944'ün Kızıl Ordusu'ndan bir askerdir. Thälmann'ı kurtarabilmek için ölen Ukraynalı çavuş da Alyoşa'dır, şimdi Berlin'de nöbet tutan Sovyet askeri de Alyoşa'dır. Alyoşa taşa bürünüp canlanmış, Plovdiv'in yedi tepesinden birinin en tepesinde sevgi anıtı oluvermiş. Çocuklar çiçek getirip selamlıyor, eteklerine tutunup oynuyorlar. Askerden sevgi zor yaratılır, Alyoşa düpedüz sevgidir, kardeştir, kendi özgürken başka halkların özgürlüğü için ölebilen insandır Alyoşa.

Aşağıda, şehrin batı eteğini yarıp çıkan ve ufka doğru uzanan bulvarın başında ressam Beşkov'un hibesi bir anıt var. Bulgaristan'ın ulusal ve sosyal kurtuluş tarihi, ekonomik, ideolojik ve mantıksal bir bütünlük içinde plastikte yoğunlaşmış buraya işlenmiş. Toplumun kendi

yarattığı geçmişe hayranlığını ve saygısını bu anıtta buluyorsunuz. Nöbetteki milis, çocuk yaşta bir genç Komsomolcu, o anlatıyor heykellerin sözünü bize. Yeni evlenenler nikahtan hemen sonra gelip düğün çiçeklerini, gelin tellerini buraya takmayı adet edinmişler. Biz "göstermelik" ya da "gereksiz" değil mi diye soracak oluyoruz, genç milis kızıyor. Değerleriyle oynanmaktan hoşlanmadığını anlıyorsunuz. Sonrası gecedir, büyük bir otelin içkili gazinosunda nefis Bulgar şarabının başında. Mikrofonda Alyoşa şarkısı, pistte gençlerin coşkusu. Koen "sanattaki soyutlamanın insan ihtiyaçlarını, bilimin ve aklın sınırlarını aşan kısmını gereksiz bulduğunu" söylüyor, "estetik, yaşama ilişkin insani bir fonksiyondur" diyor.

"KÖYLÜ" VAR KÖY KALMAMIŞ

Bulgaristan'ı tanımaya nereden başlamalı? Galiba en iyisi köyden başlamak. Bulgaristan bir köylü ülkesi olarak kaldığı için değil, bu ülkede sosyalizm en görkemli gelişmesine köyde ulaştığı için de değil. Kapitalizm hemen her ülkede, bugün de hayranlıkla seyrettiğimiz birikimler yaratmıştır. Ama bunlar genellikle metropollerdir ve bu birikim somutta köyün geriliğine tekabül eder. Geri bir köylü ülkesi olarak sosyalizme geçen, kırk yıl önce nüfusunun % 80'den fazlası ilkel ve içine kapalı bir tarımla uğraşan Bulgaristan'da köyün gelişmesinin boyutları, öteki alanlardaki gelişmeler hakkında ipuçları verebilir.

Şu gerçeği teslim ediyoruz. İleri kapitalist ülkelerde, sözgelimi ABD, F.Almanya, İngiltere, Fransa, İsveç gibi ülkelerde köyün çehresi değişmiştir. Bu ülkelerde tarım makineleşmiştir; köylü işçileşmiştir; nüfusun tarımla uğraşan kesimi % 20'nin altına düşmüştür. Şehirde bulunan her şey bir çok eksikliğine rağmen köyde de vardır.

Köy dendiğinde Bulgaristan için, kentle arasındaki farkın ortadan kalktığı kırsal yerleşim birimlerini anlamak gerekir. Türkiye, Yunanistan, İspanya, İtalya gibi ülkelerdeki "köy" kavramıyla Bulgaristan köyünün görünürde ve içerikte hiçbir benzerliği bulunmuyor. Bu ülkelerin ölçülerine göre "Bulgaristan köyü" olsa olsa, küçük ve şirin kentler olabilir ancak. Bulgaristan gibi küçük bir ülkede, yeryüzünün en büyük köy ekonomisi birimlerini yaratabilmenin kendine özgü bir sırrı olmalıdır elbet.

Bulgaristan için önce özel bir köy tanımı gerekiyor. Soyut bir tanım olmalı bu. Kırk yıl önce yedi milyon nüfusun 13 milyon parçaya bölünmüş topraklar üzerinde doğaya karşı verdiği savaş başka, çok

daha az insan ve yoğun bir makineleşmeyle doğa üzerinde bugün kurduğu egemenlik başkadır, yani Bulgaristan'daki "köy" köy gibi değildir.

Şöyle tarif edilebilir: 15-20 bin hektar işlenir toprak, 400 ve daha fazla traktör, 100 kadar biçer-döğer, 10-30 bin arası sığır, 100 bin kadar domuz, 8-15 milyon kümes hayvanı, 1000'den fazla tarım teknisyeni, tarım araçları parkı, onarım atölyeleri, banyolar, eğlence kulüpleri, fırın ve lokantalar, kültür siteleri, kreşler, okullar, klinikler, sanayi atölyeleri, asfaltlanmış yollar, imar planına bağlı olarak inşa edilmiş çoğunluğu iki katlı, hepsi bahçeli, her biri birer "villa" ölçeğinde köy evleri, silolar, ulaşım araçları, özel binek otoları, telefonu, postanesi, gazetesı, kitaplığı, spor tesisleri ve buna benzer daha pek çok unsuruyla... İşte size bir Bulgar köyü!

Bu kadar mı? Hayır. Buna, köyde yaşayıp çalışan insanın klasik kapitalist köylüden farkını da eklemek gerekiyor. Bu insan artık kısmen işçidir. Yani ücretlidir ve işçi disiplini içinde çalışır. Yaptığı iş makine ile. Sosyal güvenliği, sendikası, emeklilik hakkı vardır. Bunlar köylünün işçi yanındır. Bir de, ilave zenginliği olan köylü yanındır. Bu, tasarruf ettiği 2-5 dönüm arasında değişen kişisel toprağı ve bu toprak üzerinde yürüttüğü kendi tarımsal faaliyetidir. Bu toprağı da kolektif işletmenin makineleriyle işler. Ürünü kolektifin satış güvencesi altındadır.

Bulgar köylüsünü "köylüden" ayıran önemli farklılıklardan biri de, geçirdiği kültürel değişimdir. Somut örneklerle bakarken göreceğiz; Bulgaristan'da köylü kentlerdeki kültürel imkanların hemen tamamına maddi anlamda sahiptir. Bunları seyretmez, fiilen tüketir de. Küçük mülkiyetin küçük hesapları ve küçük sorunlarıyla uğraşan kapitalist köylü elbette ufuksuz kalır, yani mülkiyeti çapında düşünür. Halbuki Bulgar köylüsü, büyük ekonomik birimlerin sorunlarıyla doğrudan bağlantılı ve bu yüzden de yetkindir, mısır üretiminde ABD'de sağlanmış bir başarıyı bilir, İzmir'deki Tarım Araştırmaları Enstitüsü'nün çalışmalarını izler, toprağı bir teknik adam gibi tanır. Bunları, eline düzenli olarak ulaşan yayınlardan, sık sık yapılan köylü konferanslarından, TV'den, radyodan ve katıldığı mesleki kurslardan öğrenir. Öğrenir ve uygular. Sonucu elde edip yargılayan durumundadır.

Bulgar köyünün, bu büyük tarımsal birimin bir de demokrasisi, idari yönetimi var. Sözgelimi küçük bir köy yahut mezra yönetimi değil bu. Muhtarlık ve köy meclisi gibi, basit yönetsel mekanizmaların ilerisinde bir idari yapılanma, bu büyük "köy" için zorunludur. Ayrıca kendine yeterli bir idari yapı değildir bu; çünkü ekonomik

birim olarak köy tarımsal-endüstriyel bir bileşimdir ve ülkenin genel ekonomisiyle sürekli ve güncel bir ilişki içindedir. Böyle olunca da, Sofya'daki bir üst yönetici ne kadar yetkin ve dinamik olmak durumunda ise, köydeki yönetim de o kadar dinamik ve yetkin olmak zorunda. Köylü değil, işçidir köyde çalışanlar. Bu da bu insanlar için, kapitalist köylüden farklı olarak sosyal sorunları, ülke ekonomisinin sorunlarını, iş hukukunu, iş güvenliği sorunlarını, mesleki eğitimi, bilimsel araştırmaları, meteorolojik verileri, ihracaat ve ithalat sorunlarını, kısaca ülkenin bütün sorunlarını, aynı zanianda birer "köylü sorunu" gibi algılamayı zorunlu hale getiriyor. Ve bu kadar zorunluluğun değişik bir köylü insan yaratacağını anlamak için özel bir çaba harcamaya gerek kalmıyor.

Geriye tek bir soru kalıyor: "Bulgaristan'ın bütün köyleri ve bütün köylüleri böyle mi?"

Evet; Bulgaristan'ın bütün köyleri böyle. Çingeneler hariç, bütün köylüleri de böyle!

PIYANO VE KÖY

Trakya ovasında tükenen kuzey-doğu eteklerinden birinde, Dolni Woden köyündeyiz. Köy "seçilmiş" bir köy. Besbelli ki gelişkin bir köy gösterip yanıltacaklar bizi. Böylece sosyalizmin propagandasını yapmış olacaklar!.. Bu şüphe izlerinden kurtulmamız mümkün değil. Keşke bir harita alsak, göreceğimiz köyleri rastgele seçsek ve gerçeği gözlerimizle görseydik.

Dolni Woden'in nüfusu 5700. İrice bir köy. Köyde yaşayanların hemen tamamı müslüman. Caddeler, sokaklar, parklar planlı ve düzenli, tertemiz. Köyün merkezine doğru yürüyoruz. Köy merkezi denince Bulgaristan köyünde "kültür sitesi"nin bulunduğu yeri anlamak gerek.

"Kültür sitesi" kavramı zorlama değil. Büyük ve modern bir binanın ön kapısından giriyoruz. Çok geniş bir antre, solda enformasyon. Merdivenlerden üst kata çıkıyor, uzun bir koridoru geçiyor, "muhtar"ın kapısını çalıyoruz. Belediye başkanıdır bu.

Önce kütüphaneyi görüyoruz. 13 bin cilt kitap var. Her yan tertemiz, düzenli; kayıtlar bilimsel yöntemlere göre tutulmuş. Bir kapı okuma odasına açılıyor. Kütüphanenin 990 abonesi, yani sürekli okuru var. Ayrıca dileyen herkes ihtiyacı olan kitabı alıp okuyor; getirip teslim ediyor; bunun için para ödemiyo. Bulunamayan kitapları Plovdiv'den getirtip hemen okura sunabiliyorlar. Kütüphanede

bir memur çalışıyor. Kitapları devlet sağlıyor.

Kütüphanenin köydeki okullarla sıkı bir işbirliği var. Asıl amaçları, öğrencilere hizmet sunmak. Hatta denebilir ki kültür sitesine gece gündüz hayat veren de çoğunlukla öğrenciler. Köyün günde iki saat yayın yapan radyo istasyonu da bu binada çalışıyor.

Kültür sitesinin faaliyetlerinden biri de seminer ve konferanslar. Köyün ve köylünün sorunları buralarda tartışmaya açılıyor, ülkedeki ve dünyadaki çeşitli güncel sorunlar bu çalışmalar içinde tartışılıp süzgeçten geçiriliyor. Köydeki çalışma gruplarının ve köyün ekonomik-sosyal yaşamına ilişkin sorunların, uzmanlarla birlikte irdelenmesi ve çözümler bulunması, bir köy geleneği olmuş. Köylüler bu seminer ve konferanslarda izleyici durumunda değiller. Konuya aktif olarak katılıyorlar. Çünkü kendi yaşamlarına ilişkin problemlerin çözümü sözkonusu ve bu problemleri en iyi onlar tanıyorlar. Bu çalışmalar hayati bir ihtiyaçtan doğuyor. Ailevi sorunlar, sağlık ve imar sorunları, kreşlerin, gençlerin kendi özgün sorunları, köy idaresine ilişkin sorunlar, kısacası köyde insan hayatına giren ne varsa, bu tür çalışmaların konusu olabiliyor.

Köylülerin işe dönük eğitimleri için de zengin bir faaliyet programı uygulanıyor. Düzenli ve sürekli kurslar var. Kurslar klasik sanat okullarının programları ve branşları kapsamında gerçekleştiriliyor. Örneğin terzilik, marangozluk, kaynakçılık, makine tamirciliği, elektrik gibi konularda bilimsel-pratik dersler veriliyor. Ayrıca kursların kültürel ve sanatsal olanları da var. Resim, folklor, müzik, tiyatro kursları var. Halk dansları ve halk şarkıları grubu, koro, kadınlar korosu, tiyatro grupları var. Bunların farklı yaş gruplarına göre örgütlenmeleri var. Çetin Altan sık sık "her köyden piyano çalabilen bir tek kişi çıkabilmiş olsaydı Türkiye kurtulurdu" diye yazar ve bu fantazi Türkiye'de bir hayli rağbet görür. Dolni Woden köyünde piyano kursuna 18 köylü devam ediyor!..

Bütün bu çalışmalar, gel-geç nitelikli, amatörce, boş zamanların doldurulması amacına dönük değil. Profesyonel nitelik taşıyorlar. Gezilere çıkıyor, yarışmalara katılıyor, temsiller verip oyunlar sahneliyorlar; ödüller alıp dönüyorlar; kalıcı bir kültür örgütlenmesini ifade ediyorlar; giderek kalınlaşan bir gelenek oluşturuyorlar; köyün sosyal atmosferini derinlemesine etkiliyorlar.

Sitenin 315 kişilik bir sinema salonu var. Burada her akşam değişik bir film izlemek mümkün. Çocuklar için özel sinema programları var. 100'den fazla çocuk sinemanın kapısı önünde, o gün oynayacak bir Çin filmini görmek için bekliyorlardı.

Dolni Woden köyünün sağlık kliniği iki katlı, küçük boy bir

hastane kadar. Başhekim Dr.Yordan Girkov genç bir dahiliyeci. Köyün bağlı bulunduğu Asenovgrad'da oturuyor; burada çalışıyor. Bir tek gün açısından değil ama haftalık çalışma açısından bakıldığında klinik tam teşekküllü bir hastane sayılabilir. İki diş doktoru, çocuk doktoru, kadın hastalıkları uzmanı, göz, kulak-burun-boğaz uzmanları yakın illerden gelip haftada iki gün burada çalışıyorlar. Başhekim Yordan üç yıldır bu köyde. 310 çocuğun doğumunu kaydetmiş, çocuk ölümü olmamış. Oldukça büyük bir eczane, ebe ve hemşireler, iki ilk yardım donanımlı ambulans, laboratuvar kliniğin sağlık hizmetlerini pekiştiriyorlar. Muayene için gelen 9'u kadın 13 hasta vardı.

Yine, bize "gösterilmek için seçilmiş" bir köy evinin bahçe kapısından giriyoruz. Meyva ağaçlarıyla dolu, çiçek setleriyle çevrilmiş geniş bir bahçenin ortasından geçip kapıyı açıyoruz. İki katlı, yedi odası olan bir köy evindeyiz. Tarım işçiliğinden emekli müslüman Nana Hacıyeva'nın evi. Bayan Hacıyeva 75 yaşında, hâlâ'dinç, bir oğul, bir gelin ve iki torun, beş kişi yaşıyorlar bu evde. Gelini ve oğlu da kolektif işçisi.

Hacıyeva, "bir Türk kahvesi içirmeden" göndermem diyor, yukarı kattaki odasına alıyor bizi. Duvarlar boydan boya halı kaplı. Ceviz bir sandık, namazgâh, karşılıklı iki sedir, kalın kumaştan perdeler, minderler, klasik mobilyalarıyla tam bir müslüman havası.

Beş kişiye çok büyük bir ev. "Eski alışkanlığımız" diyor Hacıyeva, "evi büyük kurarız". Televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrikli fırın ve bütün odalar boğulurcasına mobilya. "Çalışan herkes zengindir" diye açıklıyor ihtiyar emekçi. Türkiye'de akrabaları varmış, burdan göçmüşler. Giderken götürdükleri parayla ev almış iş kurmuşlar İstanbul'da.

Hacıyeva'ların 4 dönüm kişisel arazileri var. Kolektiften sağladıkları ücretin yarıdan fazlasına yakın bir geliri, burada fidecilik yaparak kazanıyorlar. Ayrıca bir yazlıkları var. Oğlunun "lada" marka bir arabası var. Namazına-niyazına, ibadetine karışan olup olmadığını soruyoruz. "Allaha şükür şimdilik yok" diyor. Acaba rehberimizden korktuğu için mi böyle cevap veriyor diye düşündük. Nana Hacıyeva Türkçeyi güzel konuşuyor ve hep Türkçe konuştuk. "İbadetin de yasağı mı olurmuş!" diye o bize sordu.

ONUR VE ÖZGÜRLÜK

Voyvodova'yı biz seçtik. Trakya ovasında, Haskova iline bağlı,

400 haneli küçük bir köy. Voyvodova'da 1400 kişi yaşıyor. Bundan daha küçük köy birimi bulmak da zaten mümkün değil. Belediye başkanı Dobri Atanasov'u bulduk. Köyde ne var ne yok, görmek istediğimizi söyledik. Tabii en başta "kültür sitesi" geliyor; burada da var. Köy, bu kültür sitelerini merkez alarak genişlemiş. Spor salonu, okullar, öğrenci pansiyonu, ticaret kompleksi, sağlık merkezi, otomatik telefon santralli PTT binası, dört ayrı sanayi atölyesi, ekmek fabrikası, kreş, lokanta, makine parkı ve onarım atölyeleri Voyvodova köyündeki belli başlı kamu binalarını oluşturuyorlar.

Köyde günlük gazeteye abone 200 kişi var. Ayrıca 55 kişi aylık bir dergiyi abone olarak izliyor. Kamu lokantasında 4/10 leva (40 kuruş) ödeyerek bir öğün yemek yenebiliyor. Tarım tümüyle makinelleşmiş, otomasyona bağlanmış. Bu köyde çalışma sadece "ürün toplamaktan" ibaret. Her aile 2 dönüm kişisel araziye sahip.

57 genç kız ve kadının çalıştığı sanayi atölyelerinden birini geziyoruz. Bu atölyeler her köyde var. Hızla geliştireyorlar. Atölyeleri kurmaktan amaç, tarımdaki modernizasyona paralel olarak açığa çıkan işgücünün şehre göçünü yavaşlatmak. Başka bir amaç, buralarda, sanayinin daha ileri adımları için kalifiye işgücü hazırlamak. Bu amaçlar bir yandan da, köylerin kentleşmesi sürecine uygun düşüyor. Tarımsal üretim birimlerinin, tarım kooperatiflerinin ürettikleri arasında sanayi ürünlerinin payı giderek artıyor.

Tekstil atölyesinin şefi Anelya evli, iki de kızı var. Kızları öğretmen olmak istiyorlarmış. Kendisi meslek okulunu bitirmiş. Atölyede çalışan öteki 56 kadın da birer meslek okulunu bitirmişler. Bütün eğitimin parasız ve ilk öğrenimin zorunlu sekiz yıl olduğu şartlarda bu ileri eğitim düzeyi çok doğal. Atölyede çalışan bütün kadınlar müslüman.

Kadının sosyal bilincini tanıyabilmek için sorduğumuz sorulara Anelya hiç düşünmeden, esprili cevaplar veriyor. "Burada devlet muhtardır" (belediye başkanı) diyor. "Yöneticilerimizi biz seçeriz" diye sürdürüyor. "Köy Vatan Cephesi komitesi ve hepsi seçimle gelmiş başka kamu yöneticilerimiz de var. İşte bunlardır burada devlet" diye açıklıyor Anelya.

İş yasasının işçiler lehine sağladığı yeni değişiklikleri tek tek anlatıyor. Evi, arabası, sevdiği bir işi var. Çocuklarını en iyi biçimde yetiştirmenin özlemi içinde olduğunu söylüyor. Demokrasiden ne anladığını sorduk, "kadınlar için mi?" diye sordu ve kendisi yanıtladı: "Kocam burada, benim yanımda, atölyede teknik bölümlerden birinde çalışıyor. Direktifleri benden alır" dedi. Hem müslüman hem de kocasını emrinde çalıştıran bir kadın! Gözlerimizin büyüdüğünü

farkeden Anelya şunu söyledi: "Sosyalizm biz kadınlara en başta kendine güven duygusunu aşıladı. Bu arada erkeklerimizi de biraz 'islah' eyledi". "Özgürce çalışmayı ve rahat yaşamayı" hayat felsefesi olarak gördüğünü de belirten Anelya tanrıya inanıyor ama hepsi bu kadar. Sürekli bir gazete ve kitap okuru olduğunu öteki köylülerden öğreniyoruz. Ülkenin yöneticilerini yakından tanıyor. Partinin son (13.) Kongresi'nde alınan kararlardan övgüyle bahsediyor. Bu kararların bilincinde ve yaratacağı değişikliklerin farkında olduğu her sözünden anlaşılıyor. "Piyangodan çıkmış 100 bin dolarınız olsa!" diye soruyor, hayal hanesinin genişliğini kendimizce ölçmek istiyoruz. "Siz hele, o uğrunda hiç ter dökülmemiş 100 bin doları verin, ben ne yapacağımı bilirim" diyor Anelya. Ama öğreniyoruz ki, Komünist Partisi üyesi ve son kongre delegelerindenmiş. Bu durum konuştuklarımızın değerini azaltıyor. Bize bu atölyenin bilinci en az işçisi gerek.

İşte bu nokta önemli galiba; Gala Malinova'nın durduğu yer! Malinova 26 yaşında, meslek okulu mezunu ve henüz bekar. İbadeti olmadığı gibi tanrıya da inanmıyor. Ama müslüman! Atölye hiyerarşisinde yeri henüz ilk basamak. Modayı izliyor. "Çalışmadan elde edilmiş 100 bin dolarım olsa" diyor "ne yapacağımı şimdiden bilemem, çünkü bunun bende yaratacağı ihtiyaçları kestiremiyorum." En düşkün olduğu şeyin "onuru ve özgürlüğü" olduğunu da belirten işçi kız Gala, demokrasiden ne anladığını şöyle anlattı: "Kendimle ilişkisi ne ise, demokrasiyi ancak o kadar tanıyorum. Atölyemizi yakında daha da modernleştireceğiz, otomatik makinelerimiz çoğalacak. Bununla ben daha az ve daha kolay çalışmakla daha fazla üretim yapacağım, dolayısıyla gelirim bugünküne göre artmış olacak. Eğer özgürlüğümü soruyorsanız, bunu da şahsi çıkarlarım belirliyor. Beni bu köye bağlayan hiçbir sebep yok. Alır başımı giderim istersem. Ama Haskova'da ya da Sofya'da bulmayı umduğum her şeyi bu köyde bulabiliyor ve doğduğum bu köyü seviyorsam, bana göre özgürüm. Eğer size göre özgürlüğüm seçme-seçilme haklarıma bağlıysa, işte bakın burada hiç özgür değilim. Ben adaylığımı köyüp atölye şefi seçilsem, bu işletme batır. Sevmesek bile, işten alanı yönetici seçmek zorundayız, çünkü bu bizim ücretlerimizle, ekonomik çıkarlarımızla doğrudan bağlantılı bir şey. Seçtiklerimizi seçmeye, biz kendi kendimizi mecbur ediyoruz."

Bu genç kızın cevapları, kuşklarımızı dağıtmak yerine artırdı. Gala Malinova'nın demokrasiyi tarifi ne derece doğrudur, bu tartışılabilir. Ama demokrasi kavramına somuttan yaklaşması, demokrasiyi kendi somut varoluşu açısından algılaması ilginç ve isabetli

olmalıdır. Sosyalist demokrasinin işleyiş mekanizmalarını, gerek teorik gerekse somut olgular bağlamında tartışmaya çalışacağız. Ancak şu besbelli ki, köydeki bir işçi kız demokrasiyi “somut” algılamasıyla bu konudaki spekülâtif görüşlere kendini kapalı tutuyor ve böylece “demokrasinin son tahlilde somut bir şey” olduğunu anlatıyor. Bunun bilincinde olup olmadığı, kendi çıkarlarıyla uyuşmayan bir demokrasinin demokrasi olarak pek bir şey ifade etmeyeceğinin bilincine ulaşmış olmasından daha önemli değildir. Galiba demokrasiye ilişkin kuramsal tartışmanın emekçilere bir şey anlatabilmesi, onların pratik yaklaşımlarına somut cevaplar verebilmesiyle mümkündür. Biz daha çok köy gezip, daha çok “köylü” tanımakla sosyalist demokrasinin Bulgar köyündeki temel karakterlerini yakalama imkanı bulacağımızı umarak başka köyler de “seçtik”.

“MUHTAR” BİR MUHTAR:

Kırcali'nin Şiroku Pole köyü, klasik bir “orman köyü”. Bize “müslümanların” ekonomik ve sosyal durumu konusunda ipuçları verebilecek bir köy. Köyün nüfusu tümüyle müslüman.

Her hangi bir hristiyan köyünde ne varsa, burada da var. Giderek gözünüz alışıyor. Köydeki zenginliği “doğalmış” gibi görmeye başlıyorsunuz. Halbuki bu zenginlik iki ayrı anlamıyla da doğal değil. Altında kırk yıllık çok yoğun bir uğraş yatıyor, bu belli. Zenginliklerin köyde bu ölçüde birikip kalması; işte bunu anlamak kolay değil. Bulgaristan'a ilişkin sosyalist deneyimin belki de eleştirilmesi gereken yönlerinden biri de bu. Köyün bu ölçüde zenginleşmesine göz yummak doğru mu olmuş acaba?

“Sosyalist özerk yönetim” 1986 yılı sonunda başlamış. Herkes, bunun nasıl olacağını biliyor da, ne sonuç vereceğini şimdiden kestiremiyor. Şiroku Pole belediye başkanı Profir Atanasov özerk yönetimi şöyle tarif ediyor: “Uygulamaya yeni geçiyoruz. Özerkliğin, ekonomik, ticari, kültürel ve bunlara bağlı olarak da idari boyutları var. Yönetici sorumluluğu üstlenen herkes, kimleri yönetecek, kimlerin çıkarını koruyup geliştirecekse, o insanlar tarafından seçilecekler. Tayin yoluyla yönetici olunamayacak. Karar almada ve uygulamada kazanılan özerklik, biz yöneticilerin sorumluluklarını da artıracak. Her gün, her saat, sizi seçmiş insanların denetimi altında olacaksınız. Özerk sosyalist yönetimin karar almada sağladığı inisiyatif ve zaman avantajı oluşturuyor ama bu avantajları toplumsal gelişme ve insanın yararına kullanacak olan da yine insanın kendisi,

yani bizler olacağız. Sihirli bir deynegimiz yok. Sosyalizmin bütün başarıları, bundan önce olduğu gibi, bundan sonra da insanın başarıları olacaktır; tabii zaafı da.”

Soruyor ve öğreniyoruz ki, belediye başkanı Atanasov'la birlikte yardımcılar ve Belediye encümeni üyeleri, ayrıca köyün Vatan Cephesi Komitesi ve başkanı Nidan Birimirov 1986'da “seçilmişler” ama seçimde rakipleri yokmuş. Köydeki çalışma gruplarının yöneticisi Damyan Stanov'a bunun “demokratik bir seçim olup olmadığını” soruyoruz. Her hangi bir yere “birden çok adayın” olmaması, seçmen durumunda olanların sadece bir tek adaya oy vermek zorunda kalmaları, demokrasi yönünden nasıl açıklanabilir?

Brigader Damyan Stanov, tek adaylı seçimleri şöyle açıklıyor: “Bizde seçimler seçim sandığında başlayıp bitmiyor. Adayların tespit edildiği seçim öncesi bir dönem var ki, bence asıl seçim buna demeli. Dileyen herkes kendini veya bir başkasını aday gösteriyor. Seçmen olan herkes zaten işinden ötürü her hangi bir çalışma grubunun doğal üyesi durumundadır. Adaylar önce en alt çalışma ünitelerinde tartışmadan geçiriliyor. Elbette bu tartışmalara adayların kendileri de katılıyor. Çalışma gruplarından çıkan genel eğilimler, adaylardan birinin adaylığının kesinleşmesine doğru atılan bir ilk adım oluyor. Herkes görüşünü açıkça ortaya koyuyor. Sevmediği, çıkarlarına uygun bulmadığı, yeteneklerine güvenmediği adayı reddediyor. Ona oy vermeyeceğini açıkça ve peşinen söylüyor. Bu tartışma safhasında ‘çoğunluk’ dediğimiz şey, yani sizde oy sayımından sonra ortaya çıkan şey, bizde seçim öncesi tartışmalar içinde aşağı yukarı oluşuyor. Adaylar, mevcut siyasi partilerden birine veya Vatan Cephesine mensup olabilecekleri gibi, partizinde olabilirler. Kom-somol, kadın örgütleri ve diğer sosyal örgütlerden biri tarafından da aday gösterilmiş olabilirler. Bazan gösterilmiş bütün adayların reddedildiği olabilir. Teorik olarak bakarsanız bizdeki seçimlerde tıpkı kapitalist demokrasilerde olduğunu sandığım gibi, her şey mümkündür.”

Sosyalist özerk yönetimin oluşturacağı yeni yapılanmalar ve işleyiş biçimleriyle sosyalist demokrasinin Bulgaristan'a özgü yasallığını bir bütünlük içinde daha sonra ve bütün bunların “yeniden yapılanma”ya ilişkin yönlerini ayrıca ele alacağımız için şimdilik şu kadarını vurgulamakla yetinebiliriz: “Sandık”, “seçmen”, “oy pusulası”, “parlamento” vb. gibi; aralarında pek çok kavramsal ilişki bulunsa bile, kapitalist demokrasi ile sosyalist demokrasi arasında nitelik farkı var; işleyiş bunu gösteriyor; özdeki farklılıklar biçimlere öyle yansıyor.

Şiroku Pole köyü ilkokulunda 45 öğretmen çalışıyor. Öğrenim sekiz yıl ve zorunlu. Bulgaristan'da öğretmenlik sadece itibarlı bir meslek değil, aynı zamanda geliri yüksek bir meslek. Öğretmenler ilkokul düzeyinden itibaren branş dersleri veren uzman kişiler. Öğretmen maaşı doktor maaşından fazla. Ayrıca ilave gelirleri ve imkanları da var. Şehirlerde oturup köylerde çalışan uzman ve tecrübeli öğretmenleri köye bağlı tutmak, zaten köylülerin hünerine kalmış. Şiroku Pole'de öğretmenlerin her birine (köyde oturan 15 öğretmene) çok geniş birer lojman verilmiş. Ayrıca bütün öğretmenlerin öteki köylüler gibi 4 dönüme kadar büyüyen kişisel arazileri var. Bu araziyi kooperatif işliyor, gelirini öğretmene aynı veya nakdi olarak veriyor.

Bir dağ köyünde imkanlar ne kadar geniş olursa, insanların kentlere göçünü önlemenin ancak o kadar mümkün olacağı düşünülmüş. Şiroku Pole köylüleri bu göç eğilimini durdurmuş olmakla övünüyorlar, bir de Bulgaristan'ın milli boksörlerinden Stoyan Dliçev'i bu köyde yetiştirmiş olmakla...

GÜZEL BİR MUHTAR, AMA AKILLI!..

Şiroku Pole'de yaşayan müslümanları yeterince tanıyamadık. Varna'nın batısındaki Suvorova köyünü bu nedenle seçtik. Kasaba demek daha uygun düşer. 1973 yılında, yeni bir idari düzenlemeyle köyler (dolayısıyla kooperatif işletmeleri) 5-10'luk gruplar halinde birleştirilmişler. Suvorovo, bu idari düzenlemede merkez alınan köylerden biri. Bulgaristan'da böyle toplam 291 idari birim var. Bu düzenlemeyi bir ihtiyaç doğurmuş. İhtiyaç, yerel yönetimlerin öneminin artmasından ileri gelmiş. Yerel yönetimlerin önemini ise, sosyalist toplumsal gelişmenin ortaya çıkardığı nesnel sonuçlar artırmış. Merkezi yönetim sisteminin gücünü mahalli yönetimlere kaydırıp dağıtması, mahalli yönetim unsurlarının, hem ekonomik, hem kültürel hem de insan materyali açısından belli bir düzeye varmasıyla birlikte zorunlu hale gelmiş. Böylesi düzenlemeler, elbette ki sosyalist demokrasinin gelişmesine de yeni boyutlar ilave edip yardımcı oluyor. Bu nedenle, ne Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist demokrasiye ilişkin yeni yönelim ve yapılanmaları, ne de bunların öteki sosyalist ülkelerdeki yansımalarını, kişilere bağlı iradi tercihler olarak anlamak doğru olur. "Görünen köy" böyle söylüyor!

Suvorovo'yu ve burada merkezileşmiş 9 kooperatifi (köyü) bir tarım yüksek mühendisi olan Truyonka Görgiyeva yönetiyor. Bele-

diye başkanı Truyonka tipik bir Bulgar güzeli. Zeki, tecrübeli. 19 yaşından beri çalışıyor ve 18 yıldır çalışıyor; demek ki 37 yaşında! Daha önce de Vatan Cephesi komite başkanlığında bulunmuş. 3 yıldır Suvorovo belediye başkanlığını yapıyor. Tabii o da kapitalist ülkelerdekine pek benzemeyen bir demokratik işleyişten geçerek buraya seçilmiş. Yani rakipsiz olarak. Ama siz taniyınca tereddüt etmeden diyebiliyorsunuz ki, ben de burada seçmen olsaydım bayan Truyonka'dan başka alternatif bulamazdım. Tek adayla yapılmış seçimler sosyalist demokrasi adına size bir eksiklikmiş gibi gözüküyor ama, buna rağmen "herkesin yerli yerinde" bulunuyor olması dikkatinizi fazlasıyla çekiyor.

Suvorovo geniş bir tarım kompleksi, tahıl, ayçiçeği, pancar ve yem bitkileri yetiştiriyor. Sığır ve koyunculuk en modern düzeyde yapılıyor. İnek başına süt verimi ortalama 5000 litreyi (yıllık) buluyor. Burada sanayi aramak boşuna, çünkü iki adım ötesi Devne. Devne geniş bir su kanalıyla Varna limanına bağlı yoğun bir sanayi şehri. Öyle sıradan bir yoğunluk değil tabii, Boston gibi, Manchester gibi bir yoğunluk bu.

Yine de bir tarım kompleksi olarak Suvorovo avize, tekstil ürünleri sanayii kurmuş, halkın ihtiyaçlarına 97 ayrı ürün ve hizmetle karşılık veren halk hizmetleri kompleksi geliştirmiş. Modern bir ticaret merkezi, bir lise, bir tarım meslek lisesi, üç adet 8 yıllık okul, 4 çocuk yurdu, olağanüstü güzel ve modern bir kreş, bir kültür sarayı, 3-11 yaş arasındaki çocuklara, akla gelebilecek bütün hizmetleri —kompüter öğrenimi dahil— sunan 24 sınıflı bir piyoner evi, disko-tek, üç gençlik kulübü, futbol, güreş, tenis kulüpleri, 6 okuma yurdu, 6 kütüphane, etnoğrafya ve arkeoloji müzeleri, hastane, sağlık evleri, 33 doktor ve sağlık teknisyenleri...

"Yalan" tabii!... 12.200 nüfuslu bir kasabada bu kadarı biraz fazla değil mi? Aynen böyle söylemiş bizden birkaç gün önce bu köye gelen bir Japon heyeti bayan Truyonko'ya. Köyün kreşini gördükten, kreşlerden yararlanma oranının % 100 olduğunu öğrendikten, çocuklarla birlikte barış şarkıları söyleyip oyunlar oynadıktan, onların derslerini, atölyelerini, yemekhanelerini, uyuma ve dinlenme odalarını gezdikten, oya gibi işlenmiş, fiziki-kültürel-ruhsel gelişme kayıtlarına baktıktan sonra içimizden "keşke dünyanın bütün çocukları burada olsalar" demekten başka bir şey geçmedi. Suvorovo'nun çocuklarını kıskandık!

Suvorovo belediye meclisinin siyasi bileşimi şöyle: Komünistler % 42, Çiftçi Birliği Partisi % 18, partisiz üyeler % 4, Komsomol üyeleri % 36. Partisiz üyelerin çok az bir yer oluşturması alternatif

adayların olmaması ne demek? Belediye başkanı Truyonka'ya "bu demokrasi mi?" diye soruyoruz. Bayan Truyonka'dan aldığımız yanıt aynen şöyle:

"Bu elbette bir demokrasidir. Bir kere, 'beni seçin' demek yetmez. Seçilebilmek bir güven sorunudur. Seçilenler bu güveni havadan kazanmıyorlar. Güven toplumsal hayatın içinde oluşur; çalışarak kazanılır. Hiç kuşkunuz olmasın ki, bütün faktörler seçim sürecine olduğu gibi yansır. Sözelimi benim yüzde yirmi muhalifim olsa bu sandık sonuçlarında % 20 olarak görünür. Sizin eleştiriniz, olsa olsa, bir yönetici insanın, yönettiği topluluğun güvenini yüzde doksan, yüzde yüz gibi bir oranda sağlamış olmasını olumsuzluk, ama bu güvenin yüzde kırk-elli dolayında sağlanmış olmasını da olumluluk olarak görmek anlamına gelebilir. Biz tam güveni gerekli görüyoruz. Demokrasimiz buna dayanarak işliyor. Halbuki siz demokrasimizin bu en güçlü yanını bir kusurmuş gibi görmek istiyorsunuz. Biz Bulgarlar onsekiz siyasi partiyle yürüyen ve yüzde otuz güvenle seçilebilmenin imkanlarını veren demokrasiyi de biliyoruz."

Belediye meclisi üyelerinin % 44'ü kadınlardan oluşuyor. Kombina'daki sendikanın başkanı, çocuk yuvalarının yöneticilerinin tamamı, Komsomol sekreteri, hizmetler atölyesi başkanı birer kadın.

Dobruca bölgesinde de müslümanlar var. Suvorovo'da bir hayli müslüman yaşıyor. Bu müslümanları tarlada, atölyelerde, kültür saraylarında, okulda, sokakta, görüyorsunuz. Ama hepsi birer emekçi; Hristiyan emekçilerden ayırıp bakmak mümkün olmuyor. Bu nedenle Suvorovo camiine gidiyoruz, müslümanları kendi yaşamaları içinde görmek için.

Suvorovo Camii 16. yüzyıldan kalma. Sinan'ın eseriymiş. Eski bir kilisenin üstüne inşa edilmiş. Bir dinsel kaynaşmayı sembolize ediyormuş. Minarenin tepesine bu nedenle bir hilal ve bir haç, birlikte monte edilmiş. Peki bütün camileri yıkmamışlar mıydı? Bulgaristan yasalarına göre, bu binadan bir taş bile sökmek, cinayet işlemekle eşit tutuluyor. Tarihi eserdir çünkü. Suvorovo belediyesi tarafından finanse edilen onarımı sürüyor.

İmamla, caminin çok geniş olan bahçesinin bir köşesinde konuşuyoruz. "Yalnız mı geldiniz?" diye soruyor. Türkçeyi iyi konuşamadığı belli oluyor. Ama yine de anlaşıyoruz. Köyde evi , 3 dekar özel tarlası var. Özel tarlasını kooperatif işliyor, imam gelirini alıyor. 1 dekar da bağı var. Maaşını, bütçesi devlet tarafından sağlanan İslam Cemaati ödüyor. Caminin bakım ve onarım dahil öteki bütün giderlerini de devlet karşılıyor. Ama önemli olan "ibadet özgürlüğü" var mı? "Cemaatimiz çok az oluyor, hepsi de yaşlılar" diyor. "Gençler

gelmiyorlar, gençlerimiz tanıya da inanmıyorlar" diye sürdürüyor. "Hristiyanlarla evleniyorlar, domuz eti yiyorlar, şarap bile içiyorlar. Namaz kılanlar büsbütün azaldı" diye yakınıyor imam, "cuma namazına üç-beş kişi geliyor, bayram namazlarına da."

"Korkuyorlar da ondandır" diyoruz, "çünkü ülkede ibadet yasağı var müslümanlara!..." "Yok" diyor, "ondan değil." "Dileyen herkes camiye gelebilir, kimse karışıp sormaz, ama dilemiyorlar." Ve diyor imam, "bu sadece bizim dinimiz için değil, hristiyanlar için de aynen böyle."

"Peki ya, camilerin yakıldığı, müslüman cemaate saldırıldığı... Bunlar da yalan mı? Tercüman gazetesi her gün yazıyor ya?"

"O siyaset" diyor imam, "siyasi maksatla yazıyorlar. Amaçları nedir bilemem. Ama bizim buradaki huzurumuzu bozacak yalanlar da yazılmamalı. Hristiyanlarla birlikte oturuyoruz. Aynı yerlerde çalışıyoruz. Çocuklarımız aynı okula gidiyor, aynı kreşte büyüyorlar. Türkçeyi unutmadık ama iyi konuşmuyoruz. Bulgarca konuşuruz hep. Türkçe de konuştuğumuz olur. Burda hristiyan-müslüman ayırmazlar. İsteseniz de ayıramazsınız artık. Genç nesil kaynaştı çünkü."

Suvorovo imamı, bir din adamı olarak baskı altında olmadığını söylüyor, ama din öyle değil. Din sosyalist toplumda görünmez bir baskıyı yaşıyor. Bu nokta irdelenmeye değer. Çünkü din alabildiğine özgür. Dinin özgürleşmesi demek, ona indirilmiş en ağır darbe demek. Bulgaristan'da hem hristiyanlık hem de müslümanlık özgürleşmiş, dünyevi ve politik sorunlardan bağımsızlaşmış. Ama din her şeye rağmen yönetecek ve yönlendirecek insanı varsa varolabilir. Hangi din olursa olsun, kendisi ve kainat hakkındaki bilinci ters dönmüş insanlara ihtiyaç duyar, çünkü bizatihi kendisi dünyanın çarpık kavranışdır. Halbuki Bulgaristan'daki uygarlaşma bu çarpık bilinci büyük oranda daraltmış, dolayısıyla dinlerin insan temelinde daraltmış bulunuyor. Hatta belki devletin, tarihi eser vasfındaki camilere sahip çıkmasını değil ama, islam cemaatine para vermesini, imamlara maaş ödemesini eleştirmek gerekiyor.

TOPRAKTA MÜLKİYET BİLİNCİ

Kırk yıl gibi, çok kısa sayılacak bir sosyalist uygulama Bulgaristan'da köyü yoketti. Köyün yerinde şimdi modern kasabalar, kentçikler var. Üstelik zengin, modern ve giderek şehirciliğin ilkeleri

olmaksızın yönetilemeyecek, kocaman ekonomik birimler haline gelmiş olan köyler bunlar. Bu durum maddi anlamda köyün şehirle eşitlenmesi hedefini anımsatıyor; Marksist kuramdaki, o ileri toplumsal hedefi düşündürüyor.

Bir de bu köy-kent eşitlenmesinin kültürel boyutu var. Somut örnekler gösteriyor ki, Bulgar köyü "kültür sarayı" demek. Yüzme havuzları, tenis kortları, sinemaları, tiyatroları, kütüphaneleri ile köy, kültürün maddi önkoşullarına fazlasıyla sahip. Öyleyse Bulgar köylüsünün kültürel anlamda da kentleşmiş olması gerekiyor. Acaba böyle mi?

Bulgar köylüsü toprak mülkiyetine nasıl bakıyor? Bu nokta onun sosyal bilinci yönünden önemli olmalı. Çünkü, Bulgaristan'da devrim köylülerin küçük topraklarını kamulaştırmadı. Devrim sadece 20 hektardan fazla toprağı olan ve ücretli emek kullanan köylülerin toprağını kamulaştırdı. Buna göre köylünün mülkiyet bilinci nasıl bir evrim geçirdi?

Köylünün mülkiyet ilişkisini nasıl yaşadığı, bunun bilincine nasıl yansıdığı sorunu, galiba daha çok, bu köylüyü yakından tanıyarak anlaşılabilir bir sorundur. Bulgar köylülerine misafir olmak, onlarla oturup içki içmek, gezip tozmak, oynamak, yakınlık kurmak, iç içe olmak, onun ilk bakışta görünür olmayan yanına götürebiliyor gibi. Uzun sayılamayacak bir zamanda edinilmiş dostluklardan, pratik ilişkilerden ve yakın gözlemlerden sonra bazı genellemeler yapmak mümkün görünüyor.

Her köylünün tasarrufunda 2-5 dönüm arasında değişen arazisi, yeni başlanan bir uygulamadan sonra da, bir dönüme yakın bağı, ayrıca üstünde evini kurduğu geniş bahçesi var. Bu mülkiyet üzerinde, kooperatifin tekniğinden de yararlanarak dilediği tarımı da yapabiliyor. Mülküne keyfince tasarruf hakkına sahip. Ama onun asıl "işi" kolektif tarım işletmeciliği kapsamında gerçekleşiyor. Bilincini de belirleyen bu kolektif "iş süreci" olmalı.

Bulgar köylüsü kooperatif mülkiyete başlangıçta kuşkuyla bakmış. Devrimden sonra kooperatifçiliği teşvik önlemleri alınmış. Kooperatife girdikten sonra bile toprağı dönük duyguları kolay ölmemiş. Toprağı sürüp sınırları karıştıran traktörün arkasından yaşlı gözleriyle kendi küçük tarlasının sınırlarını arayan köylü tipi hafızalardan henüz silinmiş değil. Ama köylü artık eski mülküne geri dönmeye de hiç niyetli değil.

Bu durumu belki, küçük özel mülkiyetin yerini "topluluk mülkiyetinin" alması olarak nitelemek mümkün. Köylü "özel mülkü" olarak bu kez kooperatif mülkiyeti benimsemiş. Ama bu sadece soyutlama

olarak böyle. Çünkü bugün artık kooperatifler arasındaki sınır çizgileri de erimiş durumda. Ortada sınırları belli olan büyük kompleksler var sadece. O toprağı "özel mülk" bilinciyle sahip çıkmak, bütün Bulgaristan toprağına aynı bilinçle bakmak anlamına gelebilir. Bu geri bir bilinç düzeyi sayılmamalı. Gerçekte "bizim" olana pratikte "benim" diyebilmek bilincine Bulgar köylüsü, tarihten devraldığı mirasla ve biraz da kestirmeden ulaşmış. Ama elbette hâlâ eksik bir mülkiyet bilinci bu. Toprak fiilen sosyalleşmiş olsa bile, hâlâ üstündeki ürüne köylü bencil bir doyumla bakmaktadır. Ancak geline bu aşamanın günümüzdeki ekonomik gelişme sorunlarına uygun düşüp düşmediği başka bir sorudur ve bu soruya yeniden yapılanma kapsamı içinde bir cevap aranmaktadır.

Bulgar köylüsünün sınıf bilincine gelince; burada sosyalizm öncesine uzanan kökler var. Zaten bugünkü düzeye, o temel olmaksızın varılamazdı. Bulgar köylüsünde, Osmanlı'ya karşı verilen bir ulusal kurtuluş geleneği var. Başkaldırı geleneği yani. Başka bir deyişle köylünün Bulgar burjuva devriminde sağlam bir yeri, Bundan ötürü köklü bir siyasal örgütlenme geleneği, dolayısıyla da tarihinden gelen demokratik bir karakteri var. 1923'ten başlayarak antifaşist toplumsal bir bilinç, komünistlerle işbirliği tecrübesi, Halk Cephesi, Vatan Cephesi ve nihayet bir sosyal devrim tecrübesi Bulgar köylüsünü derinliğine belirleyen faktörleri oluşturuyorlar.

Bu nedenle Bulgar köylüsünün siyasal bilinci yüksek, okuyor, politikayı günlük yaşamının bir parçası olarak görüyor. Dünyaya ilgisi günü gününe taze ve hem öyle sadece "izlemek" türünden değil, duyarak, tartışıp yaşayarak. Batıda entelektüel düzeyde gerçekleşen her tartışmayı oturup Bulgar köylüsüyle rahatça yapmanız mümkün. Ama asıl bu köylünün "barışçı" bilincine şaşıyorsunuz. Bu konuyu konuşmak istiyorlar hep. Kendi refahına sahip çıkmak, onu korumak anlamında değil, bunu da seziyorsunuz. İnsanlığın korunmasını istiyorlar Bulgaristan köylüleri.

Asenovgrad'ın Cerven köyünde, köyün "en yoksul" ailesini aradık. "En yoksul" ne demek ve neden en yoksul? Karı koca Stanova'lar kolektiften olmuşlar. Gelinleri Maria'da kolektiften emekli ama sağlık nedeniyle. İki oğlu var 6 ve 9 yaşlarında; kooperatifte kuaförmüş. Kocası askerde. Bahçe kapısından önce biz, arkamızdan ev sahipleri girdi, doktordan geliyorlardı. Daha el sıkışırken akşama kalıp kalmayacağımızı sordular. Bayan Stanova koşturup taşıdı; bahçede masa hazırladı, çay demleyip getirdi, koştur meyve topladı, şarap getirdi... Taşadı durdu, yoruldu, sordu, sevindi, telaşlandı, üzüldü,... erken sevdi bizi, başka bir ülkeden gelmiş olmamızdan

ötürü sınavda gibiydi, neyi var, neyi yok bizimle paylaşmak istiyordu.

Gelin Maria ve çocuklar geldiler. Hiç “kurulmamışlardı” çocuklar; kenara çekildiler; aralarında fısıltıyla anlaşıp bir “program” yaptılar; gelip karşımıza durdular ve bize “hoş geldiniz” yerine geçen barış şarkıları söylediler.

Geniş, bakımlı, meyve ağaçlarıyla dolu bahçe içinde iki evleri birden vardı Stanovaların. Ayrıca bir “yazlık” inşa ettiriyorlardı, henüz bitmemiş. Otomatik çamaşır makinesini taksitle almışlardı. Evlerinde telefon, televizyon, buzdolabı da vardı. Oda çok, halı çok, mobilya çoktu. Elektrikle çalışan fırınları, süpürgeleri ve diğerleri... hepsi vardı. Ve bu kadarına ne gerek vardı?

İşte, “aşılmamış köylülük” burdaydı. Bütün konforunu sağlıyor; sonra elindeki birikiyordu. Bu birikimi bankaya yatırıyor, harcayacak yer arıyor, ama bulamıyordu. Çünkü, ülke düzeyinde uygulanan ekonomik politikalar gereği birikmiş para bir çeşit “bloke” oluyordu. Köylüler boşuna demiyorlardı; “şu köşe başına 300 adet mercedes arabası koyun, ‘satılıktır’ diye yazın akşama bir teki bile kalmaz, satmış olursunuz” diye. Söz kesin doğrudu, çünkü birikmiş, olmuş refah düzeyinin üstüne gelen on leva bile insanı “lükse” daha doğrusu israfa yöneltiyordu. Köyde evler bunun için çok büyüktü; mobilya-halı vb. gibi, gerektiğinden fazlaydı; herkesin bir yazlığı vardı; köylülerin gerçekte hiç ihtiyaçları olmadığı, ulaşım parasız denecek kadar ucuz ve bol olduğu halde köyde dikkati çekecek kadar fazla özel araba bulunuyordu.

Bulgar köylüsü bilimle, ileri teknikle, çağdaş kültürün ürünleriyle kucaklanmış olmakla birlikte hâlâ “köylü”dür. Ücretli olması yetmiyor. Toprakla ilişkisi sürüyor. Gelirinin bir kısmına hâlâ doğrudan ürün olarak sahip çıkıyor. Köy kültürünü, folklorik mirası yaşatıp sürdürüyor. Tüketimini büyük oranda geleneksel köylü alışkanlıkları içinde gerçekleştiriyor. Nüfus içindeki payı kırk yıllık sosyalist gelişme sonucu % 80’den % 20 dolaylarına düşmüş, nüfusu köylerde tutma çabalarına rağmen azalmaya devam ediyor; köyde kalanlar proleterleşmenin niteliklerini köylü özellikleriyle kaynaştırıp benimliyorlar. Belli ki, Marksist kapsamıyla köy-kent eşitlenmesinin maddi boyutları var da, insan boyutu eksik kalıyor. Lakin çok uzak olmayan bir erimde köylü ve kentli insanın her bakımdan eşitleneceğinin somut ipuçlarını da yine köylerde görüyorsunuz. Bu da çocuklardan başkası değil. Bugün çocuklar, köyde de olsalar tam bir kentli gibi yetiştiriliyorlar. Bu ülkede çocuklar için yaratılmış özel bir dünya var.

FABRİKA

Sosyalizm denince akla fabrikaların, işçi sınıfının gelmesi doğaldır. İşçi sınıfı hangi şartlarda çalışmaktadır; işiyle ilişkisi nedir; ne kazanmakta, nasıl harcamaktadır? Fabrikalar kimindir; kimler tarafından yönetilmektedirler? Üretilen ürünlerin sahibi kimdir; işçiyle ürünler —ve iş süreci— arasındaki sınıflı toplumlarda varolan “yabancılaşma” olayı sosyalizmde de sürüyor mu? İşçi sınıfı nerelerde örgütlü; sendikalar nasıl bir işlev görüyorlar?

Bu soruların cevabını kestirmeden verebilmek için fabrikaları görmekten, işçilerle konuşmaktan başka çare yok. Plovdiv’deki “State Corporation”u yanımda bu ve benzeri soruları taşıyarak geldik.

Burası bir fabrikaydı. “Sanayi Kombinası” da deniyor. Elektronik makineler ve personel kompitürleri üreten kombinada üç bin işçi çalışıyor. Ürettiği makinelerin büyük bir bölümünü kapitalist ülkelere ihraç ediyor. Uluslararası ticari ilişkiyi daha fabrika bahçesindeyken görüyor, anlıyorsunuz. Avrupa plakalı arabalar, uğurlanan, beklenen yabancı misafirler, işadamları, firma temsilcileri, ticari ateşeler... Dünyaya açılmış bir fabrika bu.

Girişte büyük bir pano karşılıyor bizi. Panoda listeler, grafikler, matematiksel cetveller var. Mihmandanımız açıklıyor: Son beş yıllık planın bu fabrika için öngördüğü hedefler var panoda. Hangi maldan, hangi ay içinde, ne kadar üretilecek diye. Geride kalmış ayların plan hedefleri yanında, hepsi bunlardan büyük birer rakam daha var. Bu rakamlar “üretilmiş olanı” gösteriyor. Merkezi plan hedeflerinin üstüne aylar itibarıyla muntazaman çıkılmış. Hedefler mi küçük tutulmuş, yoksa işçiler mi “yarış atı” gibi çalışmış da plan hedeflerinin üstüne böyle sürekli olarak çıkılmış? Bunun cevabını aynı panoda bir başka planda görüyorsunuz. Bu ikinci plan “işçilerin planı”. Beş yıllık merkezi planın kendilerine çizdiği hedefleri gördükten sonra, oturup tartıştıkları; yönetimle birlikte kendi imkanlarını ölçüp-biçerek realize ettikleri bir “karşı plan” bu.

Sosyal tesisler anlamında fabrikada çalışanların yararlandıkları neler var: Bakımlı, temiz, çok geniş yeşil alanlar, dinlenme yerleri ve spor tesisleri; küçük bir kasaba çarşısı kadar büyük bir alış-veriş merkezi; banka, hukuk bürosu, poliklinik, büyük bir kütüphane, yayın satış büfesi, eczane, mesleki / teknik eğitim enstitüsü, konferans salonu ve sinema, matbaa, çok değişik kültürel çalışma mekanları, bakım-onarım merkezleri, yemekhaneler, idari binalar, sendika büroları, teknik bürolar... Kombinadan böyle bir bütünlüğü anla-

mak gerekiyormuş. İşçinin haftada 35-42 saati burada geçiyor. İşçinin, olacağı kesin ve olması muhtemel bütün ihtiyaçları düşünülmüş, her şey buna göre düzenlenmiş. İş ortamı ile sosyal ortam, günün üçte biri için burada kaynaşmış.

İşin teknik gereklilikleri işçileri gruplandırmış. Bu doğal bir gruplaşma. Herhalde kapitalist ülkelerde de böyledir. Ama burada fark var. İşçiler sadece işe dönük olarak değil, yani fabrikadaki işbölümünün çizdiği sınırlar içinde değil, bunu temel alarak başka amaçlar için de örgütlenmişler. Çalışma grubu "brigada" 15-20 işçinin canlı bir örgütü niteliğinde. İşe ilişkin bütün sorunlar, sendika sorunları, idari sorunlar, mali sorunlar hep bu grup içinde tartışılıyor; buradan yukarıya doğru geliyor. Brigada temsilcilerinden oluşan Emekçi Vekilleri Konseyi bir üst, daha etkin ve genel düzeyde yönlendirici bir organ işlevi görüyor. Bunun üstünde bileşim değişiyor. Emekçi Vekilleri Konseyi'nden gelen temsilcilerle birlikte, sendika, parti ve idarenin temsilcilerinden mürekkep bir İktisat Konseyi var ki, en üst yönetici organ da burası.

Bu fabrikanın müdürü 35 yaşlarında genç bir elektronik mühendisi. Sendika başkanı da genç. Parti temsilcisi de genç. Parti temsilcisinin İktisat Konseyi'nde işi ne diye düşünüyoruz; siyasi komiserlik mi yoksa; eğer böyleyse buna ne gerek var?

Konseydeki parti temsilcisi bize şu yanıtı verdi: "Parti temsilcisi dışardan, parti tarafından atanmış biri değildir. Burada işçidir. Parti işçiler arasında geniş bir örgütlenme ağına sahiptir. Aynı işçiler sendikalıdırlar, seçilmiş bir sendika başkanı aracılığıyla Konsey'dirler. Emekçi Vekilleri Konseyi yolundan da ayrıca yönetici konseydedirler. Geriye fabrika müdürü kalıyor. O da özerk yönetim kapsamında seçilmiş yetkin bir teknik elemandır. Neresinden bakarsanız bakınız, yönetici konseyde, işçilerin özgür iradesinin dışından gelen bir tek kişi bulamazsınız. Bu çeşitliliğin sebebi ise çok daha değişik. Bu kombinanın bir işletme olarak başarıyla ayakta durabilmesi, her biri farklı yetkin alanları olan faaliyetlere bağlıdır. Bu değişik boyutlu faaliyetler yönetici konseyde kesişip bütünleşiyorlar. Böyle 'taktir buyurulduğu' için değil, böylesi gerekli olduğu için ve demokratik yoldan..."

Konsey'de "çelişki" olur mu diye soruyorsunuz, meğer baştan aşağıya çelişkiymiş ve zaten Konsey bu çelişkileri belli bir uyum içinde çözmek için varmış. Akla son derece uygun. Ben müdür olsaydım fonların "yenilemeye" ayrılmasını, sendika başkanı olsaydım işçilere yeni ve lüks konutlar yapılmasını, emekçi vekili olsaydım iş elbiselerinin daha kaliteli kumaştan dikilmesini, parti tem-

silcisi olsaydım kütüphanenin büyütülmesini vb. gibi isterdim. Besselli ki bu çelişkilerin çözümü bir dayatmaya değil, bir uyuma gerek gösteriyor; yönetim bu durumda "uyum" anlamına geliyor.

Öyle ama, Konsey bir fabrikayı yönetiyor. Yani ekonomiyi yönetiyor. Bu Konsey'deki parti temsilcisi, yani siyasi yönetici olması gereken kişi neyi yönetiyor? Siyaset ve ekonomi fiili yöneticilik anlamında bu kadar özdeş olabilir mi? Bu yöneticilik altında ekonominin kendi yasallıkları işleyebilir mi? Konsey'deki bu parti temsilcisinin bütün bu sorulara bugün "perestroika" içinde yeniden cevap aradığını sanıyoruz. Kimbilir belki de, bu fabrika bugün parti temsilcisi olmaksızın yönetiliyor ve daha iyi yönetiliyordur.

Bulgaristan'da sendika "sözleşme" imzalayan bir kurum. Sözleşme ise, "ücret dışında" kalan sorunların çözüme bağlandığı bir anlaşma niteliği taşıyor. Yani sözleşme ücretleri belirlemiyor. "Sosyalist ülkelerde sendikalar göstermelidir" önyargısını doğrulayan bir durum bu. Ücreti kim konuşuyor; sendika ücretlerle ilgilenmiyorsa, ne ile ilgileniyor?

Ücretleri merkezi plan belirliyor, merkezi plan meslek türünü, işkolunu ve ülke ekonomisinin genel durumunu esas alarak bu belirlemeyi yapıyor. Ama bu kombina da, öteki bütün kombinalar gibi "özerk" bir kuruluş. Özerkliğinin bir anlamı ve bir sonucu olmalı. Ücretler iyi ki sözleşmeyle belirlenmiyor. Çünkü, işçilerin de bir "alternatif planı" var ve bu plan devletçe belirlenmiş ücretleri alıp çok yükseğe çıkarıyor. Yani işçiler, **kendi hedeflerine** ulaştıklarında merkezi planı, dolayısıyla da devletçe belirlenmiş genel ücret düzeyini aynı ölçüde aşmış oluyorlar. Bu işleyiş işin doğasına uygun mudur? Avrupa işçi hareketi tarihi kanıttır ki, sendikalar başlangıçta sözleşme düzeni için değil, sözleşme düzeninin yasal çerçeveye sokulması için hiç değil, tam tersine bunun yapılmak istenmesine karşı mücadele yürütmüşlerdir. Sözleşmeler, ne kadar daha az belirleyici olursa işçi sınıfının inisiyatifi o ölçüde geniş olur gibi gözüküyor. Sözleşmeler ücretlerin emek üretkenliğine paralel yükselişini güvence altına alıyorsa, ücretlerin sözleşme dışı kalması işçiler açısından, küçümsenmeyecek bir avantaj oluşturuyor.

Kaldı ki, ücretin muhtevasının değiştiğinden daha önce söz etmiş-tik. Sendikaların çok geniş görevleri var. Çünkü, işçilerin hem hergün her ay yeniden ve yeniden çözülmesi gereken sorunları var; hem de çözülmedikleri için çözüm bekleyen sorunları var. Bunları ve sendikaların burdaki rolünü topluca görmeden önce, bir başka fabrikayı daha tanıyalım.

TEZGAH BAŞINDA PARLAMENTER

Haskova'da kurulu bir fabrika. Kimya sanayiinde kullanılan makineleri üretiyor. Başında 35 yaşlarında bir müdür var. Yönetim her fabrikada olduğu gibi konseyin elinde. Fabrikada 2 bin işçi çalışıyor. İşçilerin sosyal yaşamı neredeyse bütünüyle fabrika kompleksinde gerçekleşiyor. Ya da bunu tersinden söylemeli. Bu fabrika işçilerin bütün sosyal yaşamını kucaklayacak kadar kendini geniş tutuyor. Alışveriş merkezleri, poliklinik, eczaneler, yemekhaneler, yemekhanelere yılda 45 ton balık, 400 bin tavuk, 200 koyun, 150 manda, 40 ton mantar, 800 domuz ve 20 serayla çeşitli sebzeler veren bir tarım işletmesi, kütüphane, spor tesisleri, teknik meslek okulu ve buna benzer kuruluşlarla birlikte kendine özgü bir dünya haline gelmiş fabrika. Her sene 70 işçiyi bursla yüksek tahsile gönderiyorlar. Bilimsel araştırma yapan enstitüleri, işçilerin tamamına her yıl hizmet verebilen deniz kenarında, ormanda ve ülkenin değişik yerlerinde dinlenme tesisleri var. Konut yapıp işçilere dağıtıyor bu fabrika; henüz konut veremediklerine şehirde ev kiralayıp tahsis ediyor. Çalışan bütün işçilerin çocuklarına kreş ve anaokulu sağlamış.

"İşçiler", denince ihtiyaçları çoğalmış ve çoğaltılmış insanları anlamak gerekiyor. Bütün fabrikada 150 mühendis çalışıyor. 30 kişi ilk sekiz yıllık tahsilden geçmiş. Öteki bütün işçiler teknik meslek okullarından mezun olmuşlar. Fabrika müdürü "özerk yönetimin yerleşmesiyle çok daha ileri adımlar atılabileceğini" söylüyor. İşçilerin maddi ve kültürel ihtiyaçlarına daha çabuk yetişmek, daha yetkin ürünler sunmak, yaşamlarını kolaylaştırmak için daha köklü tedbirler almak zorunda kalacaklarının altını çiziyor. Çünkü diyor müdür; "burası ileri teknolojinin uygulandığı bir fabrika, kalifiye işgücü gerekli bize. Yetişkin işgücünü burada tutabilmek için başka fabrikalarla yarış halinde olmak durumunda kalacağız. Ben zaten bugüne kadar bu yarış kısmen yaşıyordum, bundan sonra daha yoğun yaşayacağım."

Sendika başkanı, sendikanın rolünü analiz etmemize yardımcı olacak şu açıklamayı yapıyor: "Müdürün, öteki yöneticilerin, işçilerin ve parlamenter arkadaşımızın anlattıklarını dinlediniz. İşçilerimizin sahip olduğu imkanlar hakkında bir fikriniz olmuştur herhalde. Size 'işletmenin sağladığı' söylenen o imkanlar var ya... işte onlar aslında sendikadır. Sendika bu imkanların sağlanmasıdır."

Parlamentelerin burada işi ne diyeceksiniz. Öyle ya, parlamento Sofya'da ve parlamenter dediğin de orada olmalı değil mi? Hayır burada. İşinin başında. Yani üretimde, vekili bulunduğu insanlar

arasında ve onlar gibi çalışıyor. Sofya'daki parlamento binası bundan dolayı "boş" görünüyordu.

Parlamento senede iki defa doluyor. Kanunları bu milletvekilleri yapıyorlar. Kanun tasarıları toplumun örgütlü katmanlarından süzülerek gelen bir tartışmayla oluşup buraya ulaşıyor. Kanun herkes için kanun! Bu demek ki, yasama gücü sadece burada, parlamentoda somutlanıyor. Parlamento ise yaşamını bizzat emekçiler içinde geçiren ve onların olan bir kurumdur. En azından biçim olarak gördüğümüz örnekler bu yöneydiler.

Bu halk vekilleri çalıştıkları yerlerde, işte bu yasallığı simgesel olarak temsil ediyorlar. Kimya makineleri üreten bu fabrikada çalışan 2 bin işçinin yasalarla ilişkisi bu milletvekili sayesinde "uyumlu" olabiliyor. Daha doğrusu, yasaları yapan emekçi milletvekilleri yasa yaparken de (parlamenter yetkilerini kullanabildikleri dönem boyunca) emekçi kaldıkları için, yasalar emekçilerin çıkar ve talepleriyle bağlantı kurma şansına sahip olabiliyor.

Yeni bir iş yasası kabul edilmişti. Birkaç haftadır işçilere bu yasanın getirdiği yenilikler anlatılıyor, yasanın açıklanması çalışmaları sürüyordu. Lakin bir parlamenterle sadece "iş sorunları" değil, dünya sorunları da konuşulabilmeliydi. Bir emekçi, aynı zamanda müslüman olan milletvekili dünyayı tanıyor muydu?

Konuştuk. G.Afrika'daki grevlerin akibeti, Lübnan'daki rehinelere, Milan Kundera'nın romanı, Beyaz Saray skandalları ile örülen dünya aynen bizim gibi, onun da dünyası. Bu dünyadan söz edildikçe insanlar "dünyadan habersiz", kapalı bir toplumun insanları gibi duruyorlar. Sizin kapitalist dünyanızı, sizden daha iyi bildiklerini anlamamız için onlarla bire bir tanışmak, tartışmak gerekiyor. "Eh, tabii..." diyoruz, "bir milletvekili elbette bilecek!" Ama deniyor bize, "kapitalist dünyada olup biteni bilmeyen bir Bulgar yurttaş nasıl düşünebiliyorsunuz; böylesi değil milletvekili yurttaş bile olamaz". Bu "içine kapalı toplum" imajı nereden kaynaklanıyor, ayrıca irdelemek gerekiyor.

Bir parlamenterin aynı zamanda işçilik yapıyor olması ilk bakışta ideal, hoş, insani gibi gözükabilir. Ne ki bir parlamenterden asıl olarak beklenmesi gereken zihni üretkenliği olmalıdır. Evet, tezgah başında iken de zihni üretkenlik vardır ama bu, bütünüyle işe dönük bir üretkenliktir. Kaba bir eşitlemecilik fikrinden kaynaklandığını sandığımız bu "işçi tulumlu parlamenter örneği" genel, soyut ve evrensel olması gereken zihni üretkenliği somuta, özele, güncel ve pratik olana indirgediği için belki kof bir popülizme hoş gelebilir ama çağımızın entelektüel ihtiyaçlarının çok gerisinde kalır. Perest-

roika bu ayrıntıları da gözden kaçırmıyor. Parlamento Bulgaristan'da bugüne kadar, sosyalist yaşam tarzının derinliğine geliştirilmesinde yeterince fonksiyonel, kapsayıcı ve çözümleyici olamamışsa, emekçinin parlamenter olması ile parlamenterin emekçi olarak kalması arasındaki derin farkın gözden kaçırılması nedeniyledir.

BİR KOMSOMOL FABRİKASI

Kırcalı'de, "Orfey" zavodundayız. Spor giysiler üreten bir teks til fabrikası bu. Burada 2 bin işçi çalışıyor; çift vardiya. Ürünleri kaliteli, Batı Avrupa'ya ihraç ediliyor. 15 yıllık fabrika komsomol örgütüne ait, sadece gençler çalışıyor, çalışanların yarısı Komsomol üyesi. Yaş ortalaması 23 dolayında ve işçilerin tamamı kadın. Neleri var-neleri yok onlar da göstermek istiyorlar. Fabrika girişinde "Hristo Botev" in heykeli var. Bulgaristan'da her fabrikanın böyle somut bir sembolü var zaten. Bu fabrikanın sembolü Botev, Osmanlı esaretine karşı mücadelede öldürülmüş genç bir ulusal kurtuluş önderiymiş. Sosyalizm hangi ödenmiş bedelin üstünde yükseliyor, sanki hafızalarda canlı tutmak istiyorlar. Ama Botev bir proleter önderi değil. Bulgaristan'da ulusal kurtuluş kültürünü burjuvaziye bırakmayıp halka maletmeye çalışan özgün bir yaklaşım biçimi var.

Müdür yardımcısı Teanka Gavrilova ve müslüman milletvekili Elitsa Hristova Mladenova ile birlikte gezdik fabrikayı. Kreşlerinde 400 bebek, meslek okulları var. Bütün işçiler teknisyen, teknik eğitim görmüşler. Sağlık siteleri, öğrenci pansiyonları var. Bunların hepsi parasız hizmet veriyorlar. Yemekhaneleri, spor tesisleri, servisleri, konut tahsisleri, kültürel hizmetleri her fabrikada olduğu gibi, klasik bir örgütlenme oluşturuyor. Körler için özel bir işyeri kontenjanları var. İş kazası geçiren bir işçileri, (kolunu kaybetmiş) tazminatını almış, emekli aylığına bağlanmış ve şimdi, fabrikanın kendisi için açtığı, kadın giysileri satan bir pavyonda ücretli olarak satış memurluğu yapıyor.

Fabrikanın bir de hukukçusu var. Görevlerini kendisinden öğreniyoruz. Sözleşme yapıyor, ticari ilişkilerde başka firmalara karşı fabrikanın yasal haklarını savunuyor; iş kazaları, tazminat sorunları olduğunda mahkemeye girip çıkıyor. Hukukçu iş disiplininin çerçevesini de çiziyor: 15 gün önce bildirimde bulunmak koşuluyla işçi dilediği zaman işinden ayrılabilir. Bu ayrılma topluca da olabilir. İşçilerin grev hakkı, bu hakkın kullanılmasına ilişkin hükümler iş kanunuyla teminat altına alınmış. Yeteneğe ve emeğe göre

ücret her bir fabrikada olduğu gibi bütün ülkede temel bir ilke olarak kabul edildiği için, işçi en yüksek ücreti alabileceği biçimde iş değiştirebilmektedir. Buna rağmen grev hakkı pek hatta hiç kullanılmıyor, acaba neden?

İŞÇİLERİN SOSYAL HAKLARI

Bulgaristan'da iş haftası 42,5 saat. Bazı iş kollarında iş haftası 35 saate inmiş. Yıllık ücretli izin ilk 10 yıl için 14 işgünü, sonraki beş yıl için 16 ve bundan sonrası için de 18 işgünü. Ağır işlerde çalışanlar için ayrıca 4 ilâ 22 gün arasında değişen yıllık ücretli ek izin hakkı bulunuyor. Bunun dışında, madencilik, demir-çelik, metalürji, kimya, tekstil ve taşımacılık işkollarında, çalışma sürekliliğini sağlamak için alınmış teşvik önlemleri arasında da ek izin hakkı var.

Üretimden ayrılmadan öğrenim gören emekçiler için 30 gün ek izin hakkı, dışardan öğrenime devam edenler için bazı haftalar bir işgünü daha az çalışma hakları mevcut. Gece okullarına devam edenler 12, diploma çalışması yapanlar ayrıca 30 gün yıllık ücretli ek izin hakkından yararlanıyorlar. Kadın emekçiler için ücretli annelik izni, ilk üç çocuk için sırasıyla 10, 12, 14 ay. Kadın işçi isterse, işyeri kendisi için açık kalıyor ve iki yıl daha, ama bu kez ücretsiz izin kullanabiliyor. Ücretli izin, ücretin yüzde yüz ödenmesi anlamına geliyor.

İşçilerin tatillerini ülke içinde veya dışında, çok düşük bir maliyetle geçirmeleri, sendikaların garantisi altında muntazaman gerçekleştiriyor. Örneğin Karadeniz kıyısında, dünyanın en modern turistik tesislerinden birinde bir işçi aylık kazancının beşte biri kadar bir ödemeye ile iki hafta tatil (günde üç öğün yemek ve yatak ücreti dahil) yapabilmektedir.

Bulgaristan'da işsiz insan yok. İşsiz kalmak, istenmedikçe mümkün değil. İş güvenliğinin böyle kesine bağlanmış olması gerek sosyalist ekonomi açısından, gerekse bireyin kendisi açısından daima olumlu sonuç mu doğuruyor, bunu ayrıca tartışmak gerekiyor. Ama şu kesin ki, iş güvenliği, insana sağlanmış olan en büyük avantajlardan biri olmalı; hiç değilse kapitalizme göre olağanüstü bir üstünlük sayılmalı.

"İşçi" demek, tek düze, işçinin hep kendini tekrar ettiği bir süreç mi? Bunu anlamak önemli. Kapitalizmi, işçiyi makinenin bir parçası haline getirdiği için daima eleştiriyoruz. Makineli üretim sosyalizme daha az yoğun değil. Peki sonuç?!

Bunu aşmak, çalışan insana işini sevdirmek belki de insanlık tari-

hinin en zor işi olmuştur. Bu kapsamdaki “iş” hiçbir zaman resim yapmak veya yüzmek gibi bir iş olamamıştır. Ama iş ortamını ve işin kendisini daha insanileştirmek için yapılacak şeyler olmalıdır. Bulgaristan’da işçiler için bu yönde yapılanlar hiç de az görünmüyor. İşçinin kendi işine ya da “arzu ettiği” başka herhangi bir işe dönük olarak yetkinleşmesi için geniş imkanlar yaratılmış. Okullar ve işletmeler arasında sıkı bir işbirliği var. Üretimden ayrılmaksızın mesleki veya genel bir eğitimden geçmek her işçi için mümkün ve özellikle her genç işçi bu imkanı kullanıyor. Çünkü bu yoldan ücretler de yükseliyor. Bulgaristan’da böyle 628 mesleki eğitim merkezi var ve 1980 yılında bu merkezlerde eğitim gören işçilerin sayısı 814 bini buluyordu. Ortalama hesapla işçilerin üçte biri, aynı zamanda bir eğitimin içindeydi.

İşçinin “iş” karşısındaki konumunu Batı’daki işçiden farklı kılan, onun işiyle ilişkisine yeni bir içerik kazandıran başka bir faktör daha var. İşçi kendini “devletin bir parçası” gibi hissediyor; ya da böyle hissetmesinin sebepleri mevcut. Bu durum devletten bağımsız özgürlük alanını, “sivil toplum” alanını daraltıyor olmalıdır. İlk bakışta böyle gözüküyor ama ilişkinin özü bu anlamı vermiyor.

Eğer bize sadece politik bilinci nedeniyle işçinin kendini devlette özdeş hissettiği söylenseydi buna inanmak zor olurdu. Bu durumda bütün işçilerin, şahsi çıkarlarından vazgeçmiş birer komünist militan, ya da hepsinin birer devlet yöneticisi olmaları gerekirdi. Halbuki Komünist Partisi’nin Bulgaristan’da üye sayısı 912 bin, işçilerin sayısı 3,5 milyon. Demek ki, komünist bilinci gelişmemiş işçileri, egemen olma bilincine yaklaştıran başka faktörler var.

Teorik olarak sorun şöyle tarif edilebilir belki: İşçi her şeyden önce şahsi çıkarları olan bir insandır; belirlenmiş bir bireydir. Ancak bu şahsi çıkarlarının, toplumun çıkarlarıyla ya da toplumsal çıkarın temsilcisi gibi görünen devletin çıkarlarıyla uyumlu olabilmesi durumunda birey kendini toplumun veya devletin bir parçası gibi hissedebilir. Başka bir ifadeyle, Sofya’nın caddelerinden birinde, yanınıza yaklaşıp sizden fahiş fiyatla döviz sızdırmaya çalışan bir lumpenin veya kamusal yetkilerini, en kısa yoldan “köşeyi dönmek için” kullanmaya kalkışan bir rüşvetçinin, hatta parti üyelik kartını “her kapıyı açan bir maymuncuk” olarak gören yapay komünistin kendini devletin ve toplumun bir parçası gibi hissetmesi de mümkün değildir.

İşçinin —ya da toplumun herhangi bir üyesinin— çıkarlarını toplumun çıkarıyla “uyumlu” kılmanın tek bir yolu olabilir. İşçi, bir ve aynı süreçte, yani her ne yapıyor olursa olsun, kendi çıkarını gerçek-

leştirirken, aynı zamanda toplumun çıkarını da üretmiş olsun; ya da toplumsal çıkar diye gerçekleştirdiği şey aynı zamanda onun şahsi çıkarını da içersin. Böyle bir ilişki kurulmaksızın işçinin kendi çıkarını, toplumsal çıkarla bir ve aynı şey gibi görmesinin temel şartı yaratılamaz. Bulgaristan’da sosyalizm bu uyumu mümkün olduğunca kurabilmek için ne yapmış?

İşçi en başta, “ne kadar üretileneğinin” programlanması çalışmasına, ekibinde, ünitesinde ve fabrikasında fiilen katılıyor. “Katılıyor” sözün gelişi, bu çalışmayı bizzat kendisi yapıyor. Ne kadar ve ne üretileneğinin çalışması yapılırken, bu aynı zamanda işçinin ücretinin kabaca belirlenmesi çalışması yerine de geçiyor. Sonuçta kesin üretim planının işçiye ait bölümü, işçinin çalışmasının ürünü ve onun çıkarlarının toplamı olarak tezahür ediyor. İşçi yaptığı planla kendi ücretini kabaca belirlemiş oluyor. Bu onun kendi şahsi çıkarını üretmesinden başka bir şey değildir. Ancak işçi öyle bir çalışma ve yaşam platformundadır ki, burada şahsi çıkarını üretiyor olmak, toplumsal çıkarı da üretiyor olmaktadır. Bunu elbette “sosyalist mülkiyet” sağlıyor. Böyle bir mülkiyet ilişkisi içinde işçi, kendi şahsi çıkarlarına aykırı davranmaksızın, toplumsal çıkara aykırı davranamaz. Toplumsal çıkarın güvencesi işçinin şahsi çıkarıdır ve işçinin şahsi çıkarı, toplumsal çıkarın kendisidir.

Bu bilinç işçiye “vaaz” yoluyla kazandırılmıyor. Sürekli tekrar ettiği bir ilişkinin sonuçları işçiye bu bilinci kökleştiriyorsa, ancak o zaman bireysel ve toplumsal çıkarın tek bir çıkar haline geldiğinden sözedilebilir. İşçinin, işbölümü gereği sadece kendine düşen iş süreciyle değil, fabrikadaki bütün süreçlerle yakından ilgilendiğini görüyorsunuz. Yani işçi üretimdeki konumundan bağımsız olarak kalite kontrol sorunlarıyla, depolama, pazarlama problemleriyle, fabrikanın yönetsel işleri ve bunların sonuçlarıyla bağlantılı bir bilinçle yaşıyor. Fabrikayla kurabildiği mülkiyet ilişkisinin netliğini ölçmek kolay değil ama, yabancılaştırmanın aşılmasında belli bir mesafeyi geçtiğini görmek mümkün. Sonuçta işe olan katkısı, emeğinin verimliliği, kolektif çalışmanın toplu başarısı ve fabrikanın kârı, işçinin gerçek gelirine dönüşüyor.

Fakat işçi ürettiği değerle, kendine ücret olarak geri dönen değer arasındaki farkı biliyor ama, kendine dönmeyen fazlanın tanzim edildiği sosyal süreçlerin dışında kalıyor olsaydı, “sömürüldüğü his-sinden” yine de kurtulmamış olacaktı. İşçinin sosyal etkinliği, fabrikadaki konumunun sağlam olmasından ibaret değil. Bulgar işçisi, hem fabrikası önemli bir sosyal yaşam merkezi haline geldiği için, hem de fabrika dışındaki yaşamını yoğun bir sosyal etkinlik içinde

geçirdiği için ileri düzeyde bir “sosyal etkinlik” kazanmış veya bu şans bütün işçilerin önünde eşit olarak vardır. Siyasi tercihlerinden kaynaklanan bir “avantajdan” dolayı değil, sadece ve sadece sosyalist/toplumsal bilincine paralel olarak açılan imkanlardan dolayı bir Bulgar işçisi, sosyal hiyerarşinin en alt basamağında olduğu zaman bile bu hiyerarşinin en üst noktasına çok yakın bir yerde durmaktadır. Bu sosyal etkinliği somutlamanın toplumsal mekanizmaları oldukça çeşitlidir. Çalışırken bile eğitimini ve yetkinleşmesini sürdürme imkanı işçinin elindedir. Sendikalar devlet yetkilerinin çok önemli alanlarıyla donanmışlardır ve her işçi sendikalıdır. Devlet Konseyi, Halk Meclisi, Halk Şûraları ve yerel yönetim organları yapısal olarak işçi ağırlıklı devlet organlarıdır. Kırcaali'deki Orfey Zavodu'nda çalışan işçi kız Elitsa-Hırstowa'nın, yani orada mavi işçi gömleğinin içinden henüz çıkmamış 20 yaşlarındaki genç kızın Sofya'daki en yüksek yasama organında (Halk Meclisi) milletvekili olabilmesi, bir rastlantı ya da olağanüstü bir yetenek sonucu değil, tam tersine, örgütlenmiş genel ilkedendir.

Sosyalist hiyerarşiyi insanların siyasi tercihlerinin değil de, sosyalist/toplumsal bilinçlerinin belirlediğini söylemiştik; ama bu sosyalizme dışardan bakanlar için yine de ikna edici değildir. Çünkü, son tahlilde Komünist Partisi “yönetici parti” olarak algılanır ve sözcülimi Bulgaristan'da Komünist Partisi'nin üye sayısı 912 bindir ama toplumun insansal dinamiği bundan ibaret değildir. Böyle bir tablodan, pek çok yetkin insanın, sırf Komünist Partisi üyesi olmadıkları için yönetsel etkinliğin dışında kalmadıkları sonucu doğal olarak çıkar.

Sosyalizmde “parti”nin bürokratik bir yapıya dönüştüğü iddiasına cevaben değil ama, parti dışındaki dinamiklerin sönümlendiği kanısına karşılık olarak söylenmeli ki, gerçek durum tam böyle değil. Çünkü sorun, biraz dikkatle ve yakından bakıldığında başka biçimde oluşuyor. Şöyle analiz etmek mümkün: Sosyalist toplumlarda, iktidarda olan güç Komünist Partisi değil. İktidarda olan, toplumsal gelişme sorunlarıdır; çözüm bekleyen problemlerdir. Toplumun tamamı muhalefettir. Toplumsal eylem, sosyalizmin aşılması gereken sorunlarını aşmaya çalışan bir muhalif harekettir. Komünist Partisi olsa olsa bu “muhalefet hareketini” yöneten ve yönlendiren güçlerden biridir. Yönetici olanın parti değil de sosyalist/toplumsal bilinç olduğunu, partinin bu bilinci yoğun olarak kazandırdığını, ama bu gerekli bilince parti dışından da ulaşılabileceğini söylemek, gerçeğe daha uygun düşüyor. Bu durum Bulgaristan'da çok daha özel bir çözümlemeyle gerçekleşiyor. Eğer “tekelse” Bulgaristan'da

Komünist Partisi'nin tekeli yok. Siyasi iktidar, farklı siyasal güçler tarafından paylaşıyor. Bu siyasal güçlerin aralarındaki “farklılıklar”ı açıklamak kendilerine düşüyor. Ama tümünün birden yönlendirici ideoloji içinde bulundukları da yadsınamaz ve bu ideoloji, işçi sınıfının dünya görüşüdür, sosyalizmdir. İşçi sınıfının tarihsel amaçlarının, varolan öteki toplumsal katmanlar tarafından da benimsenmesi o kadar olağandır ki, sosyalist demokrasiyi bunun dışında yargılamak gerekir. Burada şu kadarını belirlemek herhalde yeterlidir: Bugünkü Bulgaristan'daki siyasal iktidar kompozisyonu 9 Eylül Devrimi'nden önce de Bulgaristan'da hem siyasal çoğunluk, hem de mutlak çoğunluk durumundaydı. Şunun altının çizilerek vurgulanması yerindedir: Sosyalist devrim siyasal çoğunluğun mutlak çoğunluğa dönüşmekte olduğu veya tamamen dönüştüğü toplumsal koşulların ürünü olabilir ve bu koşullar oluşmaksızın sosyalist iktidar kurulamaz. Bu kapsamda çoğunluğu kaybeden bir sosyalist iktidarı ise, her kim olursa olsun, ayakta tutmayı başaramaz.

Bütün bunlarla birlikte “yabancılaşmanın” ortadan kalktığı, Bulgar işçilerinin “toplumsal” olan mülkiyete, yani “bizim mülkiyetimiz” dediği şeye aynı zamanda tek tek bireyler olarak “benim mülkiyetim” diye baktıkları söylenebilir mi? Toplumsal çıkarla bireysel çıkarın “uyumlu” olduğundan söz etmek mümkün de, bu farklı çıkarların “özdeşleştiği” söylenebilir mi? Yani son tahlilde bir illüzyondan ibaret bulunan toplumsal çıkar denen şey ortadan kalkmış ve ülkede sadece bireysel çıkarlar kalabilmiş mi? Yabancılaşmanın ortadan kalkması için bu sorulara evet cevabının verilebilmesi gerekiyor.

Böylesi bir tartışmayı bu tarihsel aşamada sonuçlandırmak zor görünüyor. Sofya'daki bir tiyatro sanatçısıyla Podkova köyünde yaşayan bir traktör şöförünün, işleriyle olan ilişkisini ve bu ilişkinin bilincini eşitlemek daha çok zaman alacak. Her bir işçinin, herhangi bir anda harcadığı emeğin, aynı zamanda Bulgaristan toplumunun herhangi bir tanımadığı bireyinin de yararına olduğunu, yani o andaki kendi fiziksel tükenişinin insanlar için buna değer bulunduğunu, ay sonunda kazanacağı ücretten bağımsız olarak düşünebilmesi şimdilik zor. Ama kapitalist toplumda olmayan ve olması da gerekmeyen bu gelişkin bilincin Bulgaristan'da ufukta gözüktüğünü de belirtmek gerekiyor. O kadar çok işçi, köylü, memur, aydın, sanatçı ve yönetici bu bilinci taşıyor ki, bu bilincin karşısını “arayıp bulmak” gerekiyor. Teslim etmek gerekir ki, sosyalist toplumun bugününü ve geleceğini yetkin insanlar topluluğu sırtında taşımaya devam ediyor. Şimdiki üretim ilişkilerinin, aynı zamanda kesintisiz bir eğitim eşli-

ğinde tekrarlanacağı “belli bir zamandan” sonra toplumun bütün bireylerinin sözünü ettiğimiz yetkinlik noktasına ulaşacaklarını görmek için kahin olmak gerekmiyor; bunun için öncelikle Bulgaristan’ın çocuklarını tanımak yetiyor. Ama;...

Yukarıda tartıştığımız, yabancılaşmayla ilgili toplumsal tablonun önemli bir eksiği var ki bu eksik, tablonun tamamını geçersiz kılıyor. Bu da, sosyalist demokrasiden başkası değil. Dolayısıyla işçinin içinde bulunduğu mülkiyet ilişkisi dahil bütün ilişkilerin taşıdığı olumlu potansiyeli, bir de bu açıdan, yani oluşan temeli daha ileri atılımlar yapmaktan alıkoyan dinamizmden yoksunluğu açısından görmek gerekir. Bunu da, başlamış olan “yeniden yapılanma”yı incelerken göreceğiz.

KENT YAŞAMI

Kent insanlar için yoğunlaşmış olanaklar ve sorunlar anlamına geliyor. Bulgaristan’da durum bundan farklı değil. Ama tarihsel olarak da perspektifine oturmuş, kentsel hayat çoğu kapitalist ülkede olduğu gibi çözümsüz kalıp, gittikçe dolaşan bir yumağa dönüşmemiş. Sosyalizm artık kentsel sorunların peşinden değil, önünden gidebiliyor. Gerçi Bulgaristan’da milyonlarca nüfusu olan metropoller ve kontrol dışı bir iç göç mevcut değil ama şehircilik yönünden sosyalizmin sağladığı başarılar da görmezlikten gelinecek kadar değil.

Kent deyince akla ilk gelen şey “altyapı” oluyor. Yani yollar, kanalizasyon, su ve elektrik şebekeleri, park ve bahçeler, ulaşım ve bütün bunların bileşeni olarak kent planlamacılığı. Çevre düzenlemesini de bu kapsamda değerlendirmek gerekiyor. Sonra da akla ilk gelen şey, konut sorunu.

Bütün sosyalist ülkelerde konut sorununun en başlıca sorunlardan biri olarak ele alındığını, bu alanda yatırımların esirgenmediğini, önemli başarılar elde edildiğini ve kapitalizm şartlarında asla mümkün olmamış ve olamayacak olan çözüm perspektiflerinin yakalandığını biliyoruz. Oturulabilir bir konut F.Almanya’da bir işçi gelirinin üçte birini, Paris’te yarısını, Türkiye’de dörtte üçünü ve hatta aylık gelirin bazen tamamını kira olarak alıp götürür. Bulgaristan’da kira gideri aylık gelirin % 5-8’i dolayında stabilize olmuş gözüküyor.

Bütün bunlara rağmen “konut sorunu” diye bir parantez açmak her zaman gerekiyor. SSCB’de bile böyle bir sorun hâlâ var. Moskova dahil bütün büyük kentlerde belli ölçülerde konut darlığı bulun-

duğundan söz etmek mümkün. Şehir yönetimleri konut inşaatlarına önemli kaynaklar ayırıyor, prefabrik evlerle çözüm üretmeye çalışıyorlar. Büyük kentlerin etrafında “uydu şehirler” inşa ediliyor. Ulaşım şebekeleriyle metropole bağlanan bu uydu şehirlerde, böyle bir mimari düzenlemeden beklenebilecek bütün alt yapı hizmetleri sağlanıyor. Alış-veriş merkezleri, ilk ve orta seviyeli okullar, kreşler ve benzeri gibi çözümleniyor. Parklar ve yeşil alanlar ile öteki çevre sorunlarının bu “uydu kentlerde” metropol şehir merkezlerine göre daha ucuza ve daha kolay çözümlendiği de somut bir vakia.

Ama bu uydu kentlerin hemen hepsi de benzeri ortak sorunlar üretiyorlar. Örneğin mekansal insani ölçülerin çok çok üstüne çıkan yapılanmalar, oturanları çevreye yabancılaştırıyor. Bu kentlerin hemen tamamı biri diğerine, bazan evler de birbirlerine benziyorlar. sokaklar, kavşaklar, meydanlar, park ve bahçeler, okullar vb. gibi her şey benzeşiyor. Konut sorununu çözmek için bu çok gerekli çözüm şekli, gelecek kuşaklara bırakılacak mimari miras yönünden pek de güzel şeyler içermiyor. Kapitalizm için de, sosyalizm için de bunlar geçerli.

Yapılan şey elbette doğrudur. İnsanların en temel barınak ihtiyacını çözmek toplumsal sorunların başında gelir. Toplumsal öteki gelişme sorunlarını çözmeye geçebilmenin maddi ön şartları bu ve benzeri temel ihtiyaçların asgari düzeyde ve herkes için sağlanmış olmasında yatar. Ancak sorunun, genel olarak insanlık tarihinin ve uygarlığın gelişmesiyle ilgili yönleri de vardır; sosyalizmin neyi ne ölçüde başarabildiğini de bu açıdan araştırmak gerekiyor.

Yüz yıl veya daha da eski bir sokağın fotoğrafına baktığınız zaman, bu sokağın hangi şehirde, bölgede ve hatta mahallede bulunduğunu kestirmeniz az çok mümkün olurdu. Fotoğrafi tanımanız için o şehri ve sokağı doğrudan tanımış olmanız gerekmez. Bu “göz aşinalığını” sağlayan şey, fotoğrafa yansıyan özelliklerin tipik ve biricik (unique) olmasından başka bir şey değildir. Sokağın kendine özgü, görünür bir kimliği vardır. Zamanımızda kendine özgü karakteri olan kentsel mekanlar kolay yapılamıyor. Şehirler, semtler, sokaklar, malzeme, teknik ve amaç aynı olduğu için benzeşiyor, biri öbürünü tekrarlıyor. Hatta şehirciliğin evrensel standartları da var denebilir. Eskiye aynen görebilen bugünkü yaşlı kuşaklar yeniyi hazmedemiyor, sadece yeniyi görüp yaşayan genç kuşakların ise mekansal bir geçmişi yok.

Plovdiv’e, Osmanlı’nın Filibe dediği, Bulgaristan’ın ikinci büyük şehrine girerken bunları düşünüyorsunuz. Kentin çevresini kuşatan yeni yapılanma öteki şehirlerden hiç farklı değil. Konut sorunu,

başka hiç bir yolu olmadığı için böyle evrensel metodlara başvurularak çözülmüş. Ama sosyalist yönetim nasıl bir Plovdiv devralmıştı ve gelecek kuşaklara nasıl bir Plovdiv bırakmak istiyordu; asıl önemli olan nokta burasıydı.

Yedi yüksekçe tepenin eteklerine kurulu bulunan Plovdiv'de güncel olanın kaçınılmaz yapaylığı ile tarihin güzel derinliği iç içe duruyor. Adıyla Makedonya kralı 2. Philipps'e, buluntu yapıtlarıyla ondan da bir kaç bin yıl ileriye, efsaneleriyle 8 bin yıl derine gidiyor Plovdiv. Biri öbürünü ezen uygarlıklar üstüste yığılmış; Plovdiv bu tarihin vitrini olmuş gibi. Ege uygarlığına Romalılarla hısım akraba olarak yaklaşmış görünüyor. Ama toprağın üstünde ve ayakta kalabilen tarih, Osmanlı'nın da izlerini taşıyan son bin yıldan ibaret. Bunu da görmek için 19. yüzyıl Bulgar mimarisinin kadife yumuşaklığı atmosferinde, Vasil Kolorow caddesini boydan boya katetmek, antik bir Roma tiyatrosunun içinden geçmek ve taş kaldırım dar yollardan tırmanıp tepelerden birine ulaşmak gerekiyor. Çevrenize bakmadan yürüyorsunuz, yokuş bitiyor ve bir an olduğunuz yerde nefes almak için duruyor, ama sanki uzun bir zaman tünelinden birkaç yüzyıl geriye gidip tarihin herhangi bir yerine çıkmış gibi irkiliyorsunuz. Olağanüstü bir atmosfer, çok da güzel korunmuş. Tarih bilginizi yoklayıp nerede bulunduğunuzu kestirmeye çalışıyorsunuz.

Osmanlı'nın burada yansıyan temel niteliklerinden biri, yönetim binalarının yokluğu. Bir Avrupa kentinde mutlaka rastlarsınız; ilk gördüğünüz tarihi binalardır, belediye binaları. 19. yy. sonlarına kadar Osmanlı'da böyle bir çözüm yoktur. Yöneticiler devlet işlerini hayli geniş ve elverişli olan konaklarından yürütmüşlerdir. Bu nedenle evler çok geniş, çalışma ve dinlenme mekanlarını, hizmet ünitelerini içerirler. Sofya'da bile en eski binalardan biri, bugün adı "National Galery" olan böyle bir Paşa sarayıdır. Bunun dışında dini yapılar taştan ve sağlam olarak inşa edilirler. Ama aynı endişe sivil mimari alanda gözükmez. Deprem kuşağında bulunmanın sonuçlarından da olarak ahşap mimari ağır basar. Bu nedenle pek çok eser kısa ömürlü olmuş, çoğu da yanıp kül olmuştur. Lakin şimdi bulunduğumuz eski Plovdiv kenti, her nasılsa bütün bu badireleri atlatıp sosyalist Bulgaristan'ın eline ulaşabilmiş şanslı yerlerden biri.

Evler birbirine hem benziyor, hem hiç benzemiyorlar. Her birinin ayrı bir kişiliği var ama uyuyorlar. Tek tek inşa edilmişler; ayrı ayrı ellerin ürünü olarak doğmuşlar; ayrı ihtiyaçlar için düşünülmüşler; iç içe sokulmuş ama kendi ayrı dünyalarını da korumuşlar. Geziyoruz, taş döşenmiş sokaklar bazan çok daralıyor; bazan bir kemerin altun-

dan geçiyor; yükselip iniyorlar; keskin kıvrımlarla dönüyor, üç-beş keşiyorlar. Cumbalar, iç avlulara açılan geniş ve heybetli kapılar, ahşap çatı pervazları, temiz badanalı dolma duvarlar, süsleme kapı başları, yan yana olarak ama özel yaşamı da öbürlerinden ayırıp koruyarak, karşılıklı saygıyı ifade edebilen bir diziliş içinde eski ahşap evler. Hepsi el becerisi. Biri ötekini, kendisi daha zengin bir paşanın konağı bile olsa hor görmüyor; itmiyor, kendini yabancılaştırmıyor; hatta yanındaki evde varolan güzelliği tekrar edip kendi değerini azaltan bir taklide hiç rastlanmıyor. Komşu evin içinin görüneceği noktalardan pencere açılmamış; onun önüne sarkmaktansa duvarlar kısalmış, ovallaşmış. Bir kent ki içine sinmiş olan yaşamı bütün ayrıntılarıyla, mahremiyetiyle, sosyal ilişkileriyle bugüne yansıtabiliyor. Şimdi bu kentte çok az insan yaşıyor ama siz kenti çok canlı bir kenti gezer gibi geziyorsunuz; çünkü bütün Plovdiv bu insani mekanda yaşıyor.

Bu gibi kentleri bugün kurmaya olanak yok, gerek de yok. Yaşatmak ise çok önemli; konut sorunlarının çözümüne katkısı olacağı için değil, bugünün tasarımcılarına, sorunlarını çağdaş yöntemlerle çözümlenmeye çalışırken, günümüze taşımakla yükümlü oldukları mekan-insan ilişkisini tarihsel evrimin içinde yakalayabilmeleri için. İnsanlar maddi sorunlarını çözüp doğrudan ekonomiye harcanan kaynaklar dışındaki kaynaklarını büyüttükleri, sözgelimi silahlanma harcamalarını sıfıra indirdikleri zaman bugünkü yapay kentsel mekanların fonksiyonel ve hızlı olmakla sınırlı özelliklerinden çok daha ileri, mesela şu eski Plovdiv gibi güzel ve insani mimari çevreler kurabileceklerdir.

Plovdiv'i daha iyi tanıyabilmek için, onu "içinden" tanıyan birinin anlatması gerek. Şehrin güzelliğine seçmenler tarafından yakıştırıldığını düşündüren bayan Kozmonova Elena, ahşap konaklardan birinin, tarihi atmosferi aynen korunan geniş salonlarından birinde bize yaşayan Plovdiv'i anlattı. Belediye başkan yardımcısı Kozmonova kent nüfusunun son kırk yılda üç kattan fazla arttığını, bir yandan tarihin korunması, öte yandan devralınan kentin çağdaş şehircilik anlayışıyla yeniden onarılıp donatılması, bir diğer yandan da sanayileşmeye paralel olarak gelişen nüfus artışına uygun olarak kentin genişletilmesi gibi, grift sorunları çözmek zorunda kaldıklarını belirtiyor. Kozmonova "kentin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmesinin son tahlilde kendini belediye olarak ifade ettiğini" de hatırlatıyor; siyasi ve toplumsal hiyerarşide belediyelerin çok önemli yeri olduğunu, bunun "sosyalist demokrasinin temel taşlarından biri olarak da anlaşılması lazım geldiğini" söylüyor.

“Plovdiv’i, büyümesinin önüne set çekmeksizin, insani bir mekan olarak tutmanın büyük çabalara malolduğunu” da vurguluyor bayan Kozmonova. Başka türlü bakılırsa “belki kolay görünür ama bizim baktığımız açıdan bakılırsa çok zor görünür yaptığımız iş” diye ekliyor. Bize başarabildiklerini şöyle özetliyor.

“30 yılda kent merkezinin % 75’ini yeniden onardık. Artan konut ihtiyacını kent dışında kurduğumuz yeni semtlerle karşılamaya çalıştık. Kamu binalarını, sosyal tesisleri sıfırdan başlayarak kurduk. Yapılanmamız tarihi mirasın üstüne değil yanına yerleştirdik, onunla uyuydu, bütünleşti. Nüfus artışının arkasından değil önünden gittik. Her yeni kişi ister dışardan göçerek gelsin, isterse Plovdiv’de doğmuş olsun kendisi için yaratılmış imkanları hazır buldu. Bu bir hacim genişlemesi değildi; ve ancak sosyal refahın gelişmesine paralel olabiliyordu. Küçük üretimin varlığını koruyarak gerçekleştirdiğimiz sanayileşme bugün Plovdiv’in ulusal gelirinin yarısını üretiyor. Tekstil, dericilik, elektronik makineler, renkli metaller, kimya, robotik programlı makineler üretimini gerçekleştiriyoruz. 2,5 yaşa kadarki çocuklarımızın % 22’si kreşlere, altı yaşa kadarki çocuklarımızın % 80’i ana okullarına gidiyor. Bu rakamlar Bulgaristan ortalamasına göre düşük biliyorum. Ama annelerin, yarısı ücretli ve tamamı işyeri garantili üç yıl “analık izinleri” var. Hâlâ daha kendi çocuğuna bakma eğilimi güçlü biçimde sürüyor.

“Plovdiv aynı zamanda bir kültür merkezidir. Otuzsekiz ülkeden 2158 firmanın katıldığı Uluslararası Plovdiv Fuarı yılda iki kez toplanıyor. TV filmleri, Oda Müziği, Kukla Tiyatrolar Plovdiv festivaleri ünlü uluslararası olaylardır. Tiyatro şenliklerimiz de böyle geniş bir ün kazanmıştır. Kentimizde 250 ressam yaşıyor, yazarlar birliğimiz etkin ve saygın bir kuruluştur. Plovdiv eğitimde de metropoldür. Üniversitelerimiz, konservetuarımız, yaygın meslek liselerimiz...”

Ya demokrasiniz?... Kozmonova şu yanıtı veriyor: “Plovdiv’i iki ayda bir toplanan 150 üyeli belediye meclisi yönetiyor. Meclisin seçtiği icra komitesi 13 kişiliktir ve ayda iki kez toplanır. Başkan ve yardımcısını seçen de meclistir. Bu meclisin % 34’ü kadınlardan oluşuyor. Mecliste 75 komünist üye var. 33 üye Komsomol’dan geliyor. Meclisin 42 üyesi de çiftçilerden ve partizizlerden. Biliyorum, komünistlerin çoğunluğu, çiftçilerin azlığı dikkatinizi çekmiştir. Ama burasının büyük bir sanayi kenti olduğu da aynı ölçüde dikkatinizi çekmiş olmalı. Meclisin bu siyasal ve sosyal bileşimi, toplum olarak Plovdiv ne ise tamı tamına odur. Biz buna demokrasi diyoruz. Siz ne dersiniz bilemem ama bizim kavrayış açımızdan demokrasi, önceden ölçülüp biçilmiş bir ‘demokrasi fikrinin’ topluma şu ya da bu yoldan

benimsetilmesini değil, toplumun kendine yakıştırdığı somut yaşam biçiminin kurumlaşmasını ve fikirler olarak yansımaları anlatıyor. Toplumun, bütün sınıf ve katmanlarıyla birarada, belli bir tarihi zamanda ve verili durumdaki muhtevasının sentezi olmayan fikirleri kurumlaştırmak mümkün olamayacağına göre, demokrasimizin kurumsal analizi, aynı zamanda toplumumuzun sınıfsal analizidir de. Burada mutabıksak toplum olarak kusurlarımızın ve eksiklerimizin bulunduğu, dolayısıyla demokrasimizin de eksikleri ve kusurları olacağı noktasında, o halde demokrasimizin toptan eleştirisinin aynı zamanda sosyalit toplumsal düzenimizin de eleştirilmesi olacağına da mutabıkız demektir. Böyle olunca da biz batının insanlarından, bize karşı önyargılı olsalar bile, düzenimizin somut gerçeğine ilişkin eleştiriler beklemekte haklıyız. En sağlam yönümüzün de bu fiili yaşam tarzımız olduğuna inanırız.”

Kozmonova bize “başkaları kim?” sorusunun cevabını vermeye hazırsak, çıkıp sokakta Bulgaristan yurttaşlarına “neden çoğunlukla hep bunları seçiyor, **başkalarını** seçmiyorsunuz?” diye sorabileceğimizi hatırlattı. “Düne göre daha gelişkin bir toplumuz, daha yetkin bir demokraside yaşamaya da hak kazanıyoruz ve hakkımız olan demokrasinin yeni biçim ve içeriğini yaratmak da bize düşüyor. Bizi, ulaştığımız yetkin toplumsal düzeyimize uygun düşen yetkinlikte bir demokrasiyi kurmakta beceriksiz kalırsak, acımasızca eleştirin ve biz şimdi böyle bir demokrasiyi, bütün dünyanın gözleri önünde yaratmaya çalışıyor, bu süreci yaşıyoruz” diye ekledi.

Kozmonova, sosyalist demokrasinin geliştirilmesini bir ihtiyaç olarak saptıyor, ama bu bize “nötr” bir ifade gibi gözüküyor. Mevcut durumun ve biçimin yetkinleştirilmesi midir sosyalist demokrasiyi geliştirmek, yoksa başka bir özün yeniden yaratılması ve bu öze uygun biçimlerin bulunması mıdır? Kozmonova ile bu sorunu tartışmadık. Çünkü bu sorun bütün Bulgaristan’da ve hemen hemen herkes tarafından tartışılıyor. Tartışma teorik düzeyde değil sadece, uygulama ile birlikte yapılıyor. Bu konuya topluca bakacağız.

VARNA'DA BAYRAM

...Marx-Engels önden Lenin arkadan, önümüzden gelip geçtiler. Onları Dimitrov izledi. Hiçbiri yüzlerini dönüp biz seyircilere bakmadılar. Derken, Bulgaristan’ın bugünkü yaşayan yöneticilerinin portreleri geldiler ve geçtiler önümüzden. İşçiler, köylüler, emekçiler, işyerlerini temsilen ve ürünleriyle birlikte peşpeşe yürüdüler ve

kortej bitti. Herkes keyfince sıralanmış, taşıyacağı sembollerini özgürce seçmişti. Askeri bir düzen yok, çocuksu bir şenlik vardı.

Kutlanan 9 Eylül bayramıydı. Yani Bulgaristan Halk Devrimi'nin yıldönümü. Bizim de bildiğimiz, sıradan, resmi bir bayram töreninden daha fazla hiçbir şey çarpmadı gözümüze. Katılan seyirciler de, yürüyenler de rutin bir görevi yerine getiriyor gibiydiler. Ama mesele, şovence bayram nutukları atılmadı, bas bas bağırın ve ırkının kendince varsaydığı gücünü haykıran, bütün ulusları düşman ilân edip gardını alan bir ideoloji yoktu. Askerler de yoktu. Halkın bir tatil gününde, güncelliğe bağlı olarak yaşadığı neşe, 9 Eylül 1944'ün yerini almış gözüküyordu. Ama, kortejin başında, o günkü kıyafetleriyle yürüyen yaşlı devrimci partizanlar olayı derinlemesine, hissederek yaşıyorlardı, bunu yüzlerinden anlamak mümkündü.

Bir ulusun, kendi ulusal bayramını, ulusal alışkanlıklarını da içine katarak, abartmalı duygularla kutlaması doğaldır. Varna'da gerçi abartma yoktu, sadeydi, halk övüneceği güncel başarıları da olmasının rahatlığı içinde kendi tarihine daha soğukkanlı bakabiliyordu. Ne ki, kendi geçmişiyse kurulan bu rahat ilişki güncel olanla ilişkide yapaylaşıyordu. Yaşayan yöneticilerin büyük boy portrelerinin bir 9 Eylül bayramında sıra sıra taşınması hoş bir tablo değildi. Bu, elbette bir ulusun karakteristik özelliklerinden biri olarak devam ediyorsa, anlaşılır bir şey olurdu. Ama böyle olmadığı "şarkvari" bir alışkanlığın, dinsel tapınma biçimlerini çağrıştıran bir bağlanma şeklinin devam ettiği ilk bakışta anlaşılıyordu. Bu resimlerin kortejlerde, resmi dairelerde, kent caddelerinde bolca bulunmasıyla, halkın yöneticilere karşı sevgileri her halde artmıyordu. Bunun böyle olmasını yöneticiler de istemiyor, bir alışkanlığın kendiliğinden tezahürü olarak sürüyor olabilirdi; ama buna bir son vermek de sanırım yöneticilere düşüyordu.*

Bu bağlamda bir başka sembolik örnek: Varna'da, deniz kenarında, kocaman ve güzel bir parkın ortasında, kocaman ama park kadar güzel olmayan bir denizaltı, bir "özgürlük simgesi" olarak duruyordu. Geminin kimliğinde Balkan harbinde Osmanlı donanmasına ait ünlü "Hamidiye Kruvazörünü batırdığı" yazılıydı. Oysa bu doğru

* Burada eleştirdiğimiz nokta, Bulgaristan'da başlamış bulunan kapsamlı değişimler içinde zaten son bulmuş, yaşayan yöneticilerin fotoğrafları caddelerden, devlet dairelerinden ve her yerden kaldırılmış, resmi kutlamalar ve bayramlar, boş övünme fırsatları olmaktan çıkıp doğal çerçevesine oturmuştur; ya da oturmaktadır.

değildi. Hamidiye, Balkan harbinde sadece yara almış, İstanbul'a dönmüş ve tamir edildikten sonra Hüseyin Rauf Orbay komutasında 1. Dünya Savaşı'na katılmıştı. Bu basit yanlış, sosyalist Bulgaristan'da "övünülmesi" gereken ulusal başarıların her zaman isabetle saptanmadığını gösteriyor.

Bunun dışında Varna tıpkı İstanbul'du ve bu benzetmeye ihtiyacı olmaksızın, Varna olarak da çok güzeldi. Bir Eylül günü, sabah sisinde, yarım üşüyerek bir börekçiye giriyorsunuz. Trafik ışıklarına aldırmadan ve size de aldırmayan otomobillerin arasından caddeyi geçebiliyor, ama ezilmiyorsunuz. Varna "esas duruş"da değil, içine cetvel girmemiş, ama rastlantısal bir yığın da değil; yere atılmış bir tesbih gibi. Alçalıp Karadeniz'e inen kaldırım sokakları, basık tavanlı kahveleri, açık renk boya, oyma ahşap süsleme evleri, küçük ve sevimli otelleri, ihtiyar balıkçıları, uzaktan gelip kulağınızda biten taş plak Rumeli türkülleri, tahta panjurlu pencerelerde renk renk saksıları ile Varna dünkü, kent dışında yükselen gökdelen semtleriyle bugünkü, ama bütün sorunları çözülmüş bir İstanbul gibi.

Bulgaristan'ın ne denli bir endüstri ülkesi olduğunu görmek için Varna'nın karnını ortasından yarıp içeri giren kanalda iz sürmemiz gerekiyor. Devne'ye kadar uzanan bu kanal boyunca saatlerce gidiyoruz. Kanalin kenarlarında, adım başı yükleme-boşaltma iskeleleri, inip kalkan vinçler, değişik bandıralı yüzlerce gemi, vızır vızır çalışan taşıyıcı bantlar, vagonlar, kömür yığınları, fabrika düdükları... fabrikaları görmek için sisi delemek kadar keskin bakmalısınız. Rafineriler, kimya fabrikaları, makine fabrikaları, çelik-demir fabrikaları, bunların türevleri olan fabrikalar, gemi yapımı tersaneleri ve hepsi... Manchesteri andırıyor. Bir "Yeşiller Partisi" kurulacak olsa Varna'da iktidara gelir diye düşünüyoruz ama sosyalizm buna gerek bırakmamış. Kanalin suyu içilecek kadar temiz değil, soluduğumuz sis denizden gelen doğal sismiş, işletmeler gerekli önlemleri almak için harcadıkları paraların çokluğundan şikayetçiymişler. Ama endüstri bu ya, kiri kendinde yine de.

Varna'nın kuzeyi Tuna'ya kadar uzanan bir kıyı şeridi. Denizi de Karadeniz. Yan yana iki tatil kasabası var; Albena ve Altunkum. Topu topu 25-30 km.'lik dar bir kum şeridi. Derinlik 3-5 km.'den fazla değil. Yemyeşil bir doğa. Yirmi yıl önce çalılıkmış, yılanlarla doluymuş, temizlik projesi bir köylünün fikrinden doğmuş. Kirpi!.. Bütün kirpileri getirmişler, sonra da geriye götürmüşler. Yılan kalmayınca doğanın dengesi bozulmamış mı?... Bozulmuş da, bir turizm cennetine doğru bozulmuş. Her yıl 6.5 milyon turist dışarıdan geliyor; bu tesislerde dinleniyor. Milyonlarca Bulgaristan yurttaşı da

aynı imkanı ayrıca kullanıyor. Demek ki Karadeniz turizme elverişliymiş.

Denizden baktığınızda beş-on büyük otel, bir o kadar siteden başka bir şey görünmüyor; halbuki sahil ve deniz insan kaynıyor. Minyatür bir tren, bir uçtan bir uca kıyıyı katedip büyükleri ve çocukları taşıyor. İçeriye doğru, ağaç dokuma bir halının içinden, yaz sıcağında, yeraltı tüneli gibi karanlık patikalardan yürüyüp gitkiçe görüyorsunuz 6.5 milyon turistin, bu avuç içi yerde nerede barındığını. Bir büyük ormana modern bir şehri mi, yoksa bir şehre koca bir ormanı mı yedirmişler! Hem biblo gibi bir kentte, hem de insan ayağı girmemiş ormanda aynı anda geziniyor gibiyiz; lokantaların, gazinoların, motellerin, diskoların, geyik, tavşan ve karacaların arasında.

Bu kadar övecek nesi var; dünyada görülmeye değer turizm kentleri mi yok? Var ve burası da onların en güzellerinden biri, sadece bu kadar. Her şey birinci sınıf ve Fransa'nın, İtalya'nın, İspanya'nın kaymağını yedikleri Avrupa turizm pazarında Bulgaristan'ın payı hızla artıyor. Somut sonuç şu: Türkiye'deki küçük bir tatil kasabası kadar ancak büyük bir alanda, Türkiye'nin toplam turizm kapasitesinin üç katı...

Ama küçük bir farkla. Sitenin her yanında "iki fiyat" var. Biri dışardan gelen turistler için; bu fiyat Avrupa'nın en ucuz fiyatı düzeyinde. Öteki fiyat Bulgaristan yurttaşları için geçerli ve hemen hemen sudan ucuz. Sebep anlaşılıyor. Sosyalizmin ucuzluğu talan edilmesin, bu bir; Bulgaristan'da yaşayan işçiler, köylüler, memurlar, emekliler, yani bir bütün halk, aylık gelirinin yarısına burada üç hafta, güzel bir tatil geçirebilsin diye, bu iki... Gerçekten de milyonlarca Bulgar emekçisi yıllık izinlerini burada, sendika ya da çalıştığı işyerinin yarattığı imkanlar sayesinde, yabancı turistlerle paylaşarak geçiriyor. Tatil herkesin hakkı ve imkanı Bulgaristan'da.

... Sabin İsael, Medives köyü öğretmeni; Uluslararası Af Örgütü'nün "öldürülen müslümanlar listesinde" adı geçenlerden biri. Otuzunu aşmış bu genç delikanlı "öldüğüne" şaşırması gibiydi; çok da ilgilenmedi. "Türkiye'ye gitmiştim" dedi. Niyeti göçmen olarak Türkiye'de kalmak, Bursa dolaylarına yerleşmek ve öğretmenlik yapmış. Öğretmenlerin Türkiye'deki yaşam düzeyi hakkında bazı bilgiler edinince fikrini değiştirmiş, başka iş imkanları olup olmadığını araştırmış. Öğrendiklerinden korkuya kapılmış, dönüp Bulgaristan'a geri gelmiş, yeniden öğretmenliğe başlamış. "Bu arada öldüğümü sanmış olabilirler" diye de yorumunu ekledi.

Yetim büyümüşler Sabin ve kardeşleri; "beş uşak birden"! Köyde

lojmanda oturuyor, sekiz yıllık ilkokulda "iç mimari öğretmenliği" yapıyor. Maaşı köyün doktorundan fazla, okulda 45 öğretmen var; kooperatiftenden yılda 600 kilo un, ayrıca sebze ve meyva alıyor; aydınlatma su ve yakacak giderini de kooperatif karşılıyormuş. Diyelim işinden atmaya kalkışsalar, acaba iş güvenliği var mıymış?.. Belediye başkanı varsayalım "müslüman düşmanıdır", öğretmeni görevden almaya yetkiliymiş. "Sendika buna izin vermez" diyor Sabin, "ama olmadı halk şurasına başvurabilirim". "Daha da olmazsa mahkemeye giderim" diyor ve "ancak mesleki yetersizliğimden dolayı işten atılabilirim. Halbuki ben 16 yıllık öğretmenim" diye de ilave ediyor. "Beni işten atmak mı, buna kimin gücü yeter?"

...Varna Halk Şurası sekreteri Nikolay Trankov "Varna'yı Miletler'in kurduklarından..." başlamıştı; biz yakın tarihini öğrenmek istiyorduk, isteğimizi geri çevirmedi. "Bulgaristan sosyal kurtuluş bayramını 9 Eylül'de kutluyor" dedi. "Halbuki Varna 8 Eylül sabahı ayaklandı; halk kendi Sovyetini kurmuştu. 3. Ukrayna ordusu o gün akşam geldi. Varna proletaryasının şanlı bir devrim tarihi vardır.

"BKP 1891'de kuruldu, Varna örgütü 1893'de. Ekim Devrimi'yle bağlarımız o günden başlar. Lenin Cenevre'de Varnalı Dr.Dimitrov'dur. İvan Zagubanski yıllarca, Rusya'dan geldi, Avrupa'dan Varna'ya gelen Iskra paketlerini yüklenip gizli yollardan Odessa'ya taşıdı. Varna'nın bir 'Komün tarihi' de var. 1919-1921 yıllarında iki yıl süren Dimitir Kondov iktidarı, üstelik seçimle gelmiş. Varna hapishanesinin duvarları insan tutmaz. Dışarda devrimci dalga geliştiğinde mahkumlar kalkıp gelirler, katılderirler; Bastil gibi yani.

Şimdi bugünkü Varna'yız, 465 bin nüfusumuz var ve % 74'ü kent merkezinde yaşıyor. Kendi özerkliğimiz kapsamında bunun yarattığı sorun şu: Kent hazırda yiyor; biz ise tarım ürünleri yönünden kendimize yetmek istiyoruz. 103 bin turistik yatağımız, tarımda ve sanayide 229 bin işyerimiz, şeftali ve kiraz bahçelerimiz, denizimiz, bir de sonbahar 'kış'ımız var; ürünlerimizin olgunlaşma zamanını kısaltmak, bilimsel çalışmalarımızda ağırlık taşıyor."

BULGAR KADINI "ÖZGÜR" AMA...

Sosyalizmin kadını ne kadar ve nasıl özgürleştirdiği, tartışılan konulardan biridir. Bu tartışma boşuna değildir. Her hangi bir toplumun demokratizmini, o toplumun kadınlarının durumuna bakarak anlamanın mümkün olacağı, defalarca ve haklı olarak dile getirilmiştir. Sosyalist demokrasi bu anlamda kendini kanıtlayabilmiş

midir?

Bulgaristan'da sosyalizm kadını ne kadar özgürleştirmiş? Kestirme cevap kabul etmeyen sorulardan biri de budur. Kadının ne kadar özgürleştiği fikrini günlük yaşamdan edinmek, ancak kısmen mümkün oluyor. Çünkü, iş dünyası kadın sorununda sadece bir boyut oluşturuyor. Kadının aile içindeki yeri ve rolü, toplumun kadına bakış açısı, dini ve kültürel gelenekler ve kimi ulusal değerler bu özgün ve önemli konuda rol oynuyorlar. Yani bir toplumda kadının gelebildiği yer, o toplumun bütün tarihinin ürünü olarak gerçekleşiyor.

Kadının özgürleşip sosyalleşmesinde, yetkinleşip insanlaşmasında kapitalizmin oynadığı tarihsel bir rol var: Kadını çalışma yaşamına "özgür emekçi" olarak sokmak... Bulgaristan'da sosyalizm bu rolü alıp genişletmiş; önce bu açıdan bakılmalı. Devrıldığı tarihsel miras geri bir köylü ülkesinden ve buna uygun bir toplumsal kültürden ibaret olan sosyalist Bulgaristan'ın kadına sosyalleşme anlamında sağladıkları öylesine çok ki.

Ülkenin her yanında, her işkolu ve hizmet alanları için, en azından bugünkü istihdam anlayışı içinde belirgin bir işgücü açığı var. Kadının çalışmaya teşvik edilmesi ve isteyen her kadının çalışıyor olması gerçeği biraz da buna dayanıyor. Bulgaristan'da hızlı bir teknolojik gelişme ve kültürel-sportif atılım yaşanıyor. Buna da çalışan insanların çok yönlü eğitimi eşlik ediyor. Altyapısı fazlasıyla varolan eğitim nicelik olarak geniş boyutta gerçekleşiyor. Dolayısıyla Bulgar kadını kendini geliştirme imkanlarına ve şansına, erkekle eşit olarak, özel teşvikler nedeniyle hatta erkekten daha fazla sahip.

Bulgaristan, kadının çalışma hayatına katılımını oransal olarak en yükseğe çıkarmış bir kaç ülkeden biri. Kadınların, % 85'i aşan bir kesimi çalışıyor ya da öğrenim görüyor. Üretimde ve kültürel alanlarda çalışan toplam emekçilerin % 48.7'sini kadınlar oluşturuyor. "Erkek mesleği" diye bilinen hiçbir meslek yok. Bulgaristan'da çok gelişkin iki işkolunda, kimya ve besin endüstrilerinde çalışan mühendislerin yarısından fazlası kadın. Ülkedeki doktorların % 45'i, tarım mühendislerinin % 40'ı, uzman ekonomistlerin % 37'si, yüksek öğrenim görmüş bütün alanlardan uzmanların 43.3'ü kadınlardan oluşuyor. Devrimden önce Bulgaristan'da hiç yokken, bugün bilimsel çalışma, araştırma hizmeti yapanların % 52'si kadındır. Ülkedeki bütün ressamların % 30'unun kadın olduğunu da kaydedelim.

Kadının çalışma hayatındaki yerinin yaygınlaşmasını bütünleyen bir eğitimin varlığından söz etmiştik. Yüksek okullardaki kız öğrenci sayısı erkeklerden fazla. Ayrıca evli kadınların % 53'nün eğitim dü-

zeyinin eşleriyle eşit olduğunu da kaydetmek gerekiyor. Gene de bunun eğitimde tam eşitlik olduğu söylenemez. Bulgaristan'da yaşayan müslümanlar arasında kadının okumasına, çalışmasına, sosyalleşmesine karşı alınan genel islam tavrına hâlâ daha rastlanıyor, bu bir faktör; bir ikinci faktör devrimden önceki ve devrimin ilk kuşakları için daha işin başında olunmasıydı. Sadece genç kuşaklar arasındaki duruma göre kadın-erkek eşitsizliğinin çalışma, eğitim, spor vb. gibi somut alanlarda kesin olarak geride kaldığı rahatça söylenebilir.

Bu maddi kazanımları sosyalist Bulgaristan kadına belli bir program çerçevesinde sağlamış, "kadının işgücü pazarına sürülmesi" tarzında değil. Bu da ancak ailenin ekonomik bakımdan zenginleştirilip desteklenmesi, çocuğun eğitim ve bakımı olanaklarının doğumundan itibaren devletçe ve parasız olarak sunulması, aynı işi yapan erkek ve kadına aynı ücretin ödenmesi, hamilelik, analık ve çocuk bakımı dönemlerinde kadınlara 14 ay ücretli, üç yıla kadar izin ve parasal destekler ile işyeri güvencesi sağlanması, kamusal beslenme merkezleri aracılığıyla mutfağın kadın üstündeki ezici yükünün azaltılması ve köyde bile olsa istisnasız herkesin elde ettiği asgari konfor ve benzeri maddi donanımlarla mümkün olabilmış. Ama en az bunlar kadar önemli bir başka sonuç daha doğmuş kadınlar için; aile yapısında her hangi bir sarsıntı olmamış. Kadının "işgücü" olarak üretimde çoğalmasına varan süreçlerin Batı'da ne büyük dramlar pahasına gerçekleştiğini hatırlamak bile Bulgar ailesinin bozulmadan kalan yapısının kadın açısından önemini anlatmaya kafi gelir sanıyoruz. Ne yazık ki aile kadın için hâlâ güvence teşkil ediyor ve olumlu bir kurum olma imajını sürdürüyor. Toplumsal şartları oluştuğunda aile bu kez olumsuz yönleriyle toplumun gündemine gelecektir.

Profesör Minko Minkuf (Bulgaristan Bilimler Akademisi Demografik Araştırmalar Koordinasyon Konseyi Başkanı) Bulgar ailesine ilişkin bize şunları söyledi: "Doğum oranı az. Senede 20 bin çocuk doğuyor. Ailelerin % 30'u 3 çocuk yapacak olsa bizim açımızdan iyi olacak. Bulgar ailesi nispeten istikrarlı bir ailedir. Eşlerin 3/4'ünün aileyle ilgili kararları ortaklaşa aldıklarını söyleme hakkını kendimde buluyorum. İnsanımızın 4/5'i, eşinin de çalışmasından yana. Patriyarkal aile yapısı tarihe karışmak üzeredir. Çiftçiler arasında aile içi demokrasi olgundur. Ama ne yazık ki 1/4 oranını bulan bir kesim aile, varlığını sürdürüyor, ama anlaşmazlıklar içinde. Gençleri hazırlamakta yetersiz kaldık, suç bizimdir."

Prof. Minkuf "mesken bakımından aile imkanları çok çocuğa elverişlidir ama..." diyor, "kentlerde yine de bir engel teşkil ediyor. Yeni

evlilere, sahip olmayı planladıkları çocuk sayısına uygun evler veriyoruz. Yaygın olanı 2 çocuk özlemidir. Devrimden sonraki ilk yıllarda yaptığımız konutlar küçüktü.”

Prof. Minko Minkuf'un açıklamalarına göre “her şey konut sorununu çözmeye bağlı değil. 1965-1985 yılları arasında 30-39 yaşına kadar bekar kalanların sayısında önceki döneme göre iki kat artış oldu. 10 bin kişide 15 boşanma olayına rastlanıyor ki, bu konuda bir artış söz konusu değil.” Prof. Minkuf “kadınların % 90'ının aile yapısı içinde kendilerini bağımsız kişilik olarak gerçekleştirebildiklerine inandıklarını, sayıca % 80 oranında kadının aile kurumunu bir güvence olarak görmeyi sürdürdüğünü” de ekliyor. Ve bütün bunlar Bulgar kadını açısından şu gerçeğin altını çiziyor ki, kentleşme olgusunun kapitalist toplumda kadın-çocuk ve aile için yarattığı kaos ve başı boş çözülme Bulgaristan'da olmamış. Kadının sosyalleşmesi belirsizlikler ortamında değil, belirlenmiş süreçlerle beraber gerçekleşmiş. Kadının fizik ve ruh sağlığının korunmasında, kişiliğinin gelişmesinde, ahlaki yozlaşmanın dışında kalmasında ve her şeyden önce metalaşmamış olmasında bunun ne kadar önemli olduğunu, kadının Batı'daki durumunu bilenlere hatırlatmak bile fazladır.

Bütün bunlar sorunun çözüldüğü, kadının erkekle eşit bir sosyal birey konumuna geldiği iddiasını ileri sürmek için yeterli olamazlar. Kadının özgürleşmesinin ve ulaştığı sosyal etkinliğin önemli bir ölçüsü de, yönetici siyasal ve sosyal organlarda ne kadar bulunduğu dur.

Suvorovo, daha önce gördük, yeni bir kasabadır. Belediye meclisinin % 44'ünü kadınlar oluşturuyor, belediye başkanı da genç bir tarım mühendisi olan bayan Truyonka Görgiyeva. Bu demektir ki, çalışma hayatına girmiş olan kadını, örgütlenişçi çalışma alanlarından başlayan yönetici organların dışında tutmak zaten olanaksız; bu bir köy bile olsa. Aynı oran hemen bütün yerel yönetimler için geçerli. Son dönem Halk Meclisi'nde kadınların oranı % 22 olmuş. Seçimle gelmiş merkezi ve yerel bütün yönetim organlarında kadın üyeler toplamın % 37'sine ulaşıyor. Ekonomik ve sosyal yaşam birlikteliğinden bakılırsa yönetici konumların tamamında kadınların oranı % 23. Fabrikalarda, sendikalarda, kooperatiflerde, kültür kurumlarında, parlamentoda, üst düzey devlet ve siyasi parti üye ve yöneticileri arasında, Komsomol'da, sokakta, sinemada, müzede, satış mağazalarında, parklarda... yani her yerde nüfusun yarısının kadın olduğunu her an görüyor, anlıyorsunuz. Bir tezgahlar, garson veya fabrika işçisi kıza parlamento ve bakanlar arasında, belediye başkanlığı veya her hangi bir spor dalının dünya rekortmenliği ara-

sındaki mesafe o kadar kısalmış ki, şaşırmamak mümkün değil. Kaldı ki kadının yönetici konumda yaygınlığı devrimin doğrudan sonucu, sosyalizmin ürünü sayılsa bile, bir geleneğe, devrim öncesine uzanan köklere de yaslanıyor. Bulgar halkının faşizme karşı yürüttüğü destansı mücadelenin ve partizan savaşının o kadar çok kadın kahramanı var ki; adlarını kapitalist dünyanın çocuklarından bile sorup öğrenmek mümkündür.

Ama düğüm noktası yine de çözülmüş, kadın reşit birey olarak özgürleşmiş olmuyor. Çünkü bunun bir de “erkeğe bağlı yanı” var. Devletin ve toplumun Bulgaristan'da beklediği” ve oluşması için maddi manevi bütün imkanları seferber ettiği tümüyle özgür bir kadındır. Bulgaristan'da kadın-erkek eşitliği meselesine devletin bakış tarzı amaç olarak ideal, ama erkeğin kafasındaki “ideal kadın” imajı kökten değişip yeni bir tarihsel perspektife oturmadıkça kadın sorunu çözülmüş olmuyor. Buna bağlı olarak kadının bizatihi kendi kendisine bakışı değişip, kadın olarak biçimlenmişliği aşılmadıkça çözüm yavaş yürüyor. Bulgaristan'da bu durum ne ölçüde aşılmış?

Oldukça tatminkar düzeyde aşılmış; Bulgar toplumunda erkeğin tıpkı Türkiye'deki gibi “Osmanlı” ya da “fesli” bir geçmişten geldiği benzetmesi zorlama değilse eğer, fazlasıyla aşılmış; ama gene de yeterli değil.

Bu “fesli” erkeğin evinde eşine yardım eden erkekler sıralamasında dünyada en başta geldiğini burada belirtmeden geçmeyelim. Ama kadının özgürleşmesi sorunu, dayanışma, yardımlaşma vb. gibi sıradan kavramlarla kucaklanamayacak kadar, tarihsel derinliği olan bir sorun. Esasen böyle yapay ölçülerle bakacaksak kadın, Van'da değil ama faraza Avrupa'da “kurtulmuş” görünür. Prof. Minkuf “şöyle özetlenebilir konu” diyor:

“Salt kadının özgürleşmesi diye bir olay hiç bir zaman olmamıştır. Toplula özgürleşmenin ve demokratikleşmenin bir parçası olarak kadının özgürleşiyor. Kapitalizm-sosyalizm farkı yok burada. Ama şu fark belirgin biçimde var. Burjuva değerlerle yüklü bir özgürleşme süreci kadını da özgürleştiriyor, ama kavramı yozlaştırarak ve kadını nesneleştirerek. Aynı süreç emekçilerin, burjuva değerlere göre daha muhafazakar görünen değerleri üzerinde gerçekleştiğinde gene dejenerasyon var ama sınırlı ve geçici. Bir başka anlatımla —örneğin Bulgaristan kadını— sindirebildiği bir tempoda ve toplumca kabul gören bir çerçevede özgürleşiyor.”

ÇOCUK VE GENÇ BULGARİSTAN

Çocuk sevmeyen toplum var mıdır? Her halde yoktur. Bazı ulusların geleneğinde bu sevgi daha yoğun olarak göze çarpar. Çocuk sevgisi üzerine çok şey söylenip yazılabilir. Çocukları sevmek konusunda kapitalizm-sosyalizm ayrımı yapmak da pek ikna edici bir yöntem değildir. Büyüklerin, ailenin veya toplumun çocukları sevmesi, yani insanın doğasından gelen çocuk sevgisi, rejim ne olursa olsun —ulusal bazı gelenekler mahfuz kalmak kaydıyla— nitelik olarak aynıdır. Çocuğu herkes sever.

Acaba sosyalizmin bu konuda hiç özel bir yaklaşımı yok mudur? Çocuklara bakış açısı kapitalizmin aynısı mıdır? Bu konuda da söylenecek çok şey vardır. Hangi sosyalist ülke olursa olsun, “çocuk” konusu farklı bir boyut taşır; kapitalizmle kıyaslanamaz bir konu haline gelir. Polonya’dan Batı’ya iltica edenlerin hemen hemen tamamı antikomünist görüşlüdürler. Pek çok umutlarla Batı’ya sığınır, hükümetlerin de özel ilgileri sayesinde umduklarının bir çoğuna da kavuşurlar. Ama bunlar yeni yaşamlarında, çocuklarına ilişkin olarak doğan ve asla çözemedikleri sorunlarla karşılaşır. Bu göçmenlerin sosyalizmin itiraf etmek zorunda kaldıkları “tek üstünlüğü” de çocuklara ilişkin olanıdır. “Yeni bir dünya kazanacağım derken çocuklarımı kaybettim” diye hemen hepsi acı duyarlar.

Ünlü bir Amerikalı gazeteci her yanını gezip gördüğü Bulgaristan’dan ayrılırken duygularını şöyle özetler: “Ben yaşam değerlerimi kapitalizm altında edindim. Yeterli bulup bulmadığım ayrı bir sorun, ama bu yaşta bu değerlerden kopamayacağımı biliyorum. Yani ben imkanım olsaydı sosyalist bir ülkede yaşamayı yine de istemezdim. Şunu bütün samimiyetimle, ama sizlere değil, sadece kendime itiraf ederim ki; iki çocuğum var; onların sosyalist bir ülkede yaşamalarını çok isterdim.” Bu gazetecinin yurttaşı ABD’li bir kadın Gorbaçov’a mektup yazarak kreş sorununu bir türlü çözemediğinden yakınmış, “sosyalizmin çocuklara verdiği önemi bildiğini” de ekleyerek parasal yardım istemiş ve bu mektubu 1987 yılında dünya basınında haber olmuştu.

Sosyalizmin çocuklar için apayrı ve güzel bir dünya yarattığı Batı’da yaygın bir kanıdır ve bu kanaat dayanaksız değildir; sosyalizmdeki çocuk gerçeğinden kaynaklanır. Kapitalist ülkelerde yaşayan bizler, yerinde, somut olarak görmedikçe bu gerçeğe inanmakta zorluk çekeriz. Bambaşka konudur bu. Üstelik ideolojik yanları da vardır. Burjuva düşüncesi, sosyalizmin çocuk konusundaki üstünlüğünü kabul etmek istemez. Çünkü sosyalizmin bu konudaki üstünlüğü,

hayatın küçük bir ayrıntısına ilişkin değildir; toplumun geleceğine ilişkin temel ve belirleyici bir üstünlüktür. Her halde unutulmamıştır; Türkiye’nin eski cumhurbaşkanlarından F.Korutürk, Hopa’da gezideyken yaptığı bir konuşmada, Sovyet halkından “çocukları ve çiçekleri çok seven komşumuz” diye bahsetmiş, sağcılar ve bütün antikomünistler bu sözler üzerinde büyük gürültü koparmışlar, Korutürk’e sözlerini geri aldirtmışlardı. Çünkü Korutürk, elbette bilmeyerek, bir toplumun ulaştığı olgunluk düzeyini ifade etmekten başka, o toplumun güvenli bir geleceğe sahip olduğunu da ağzından kaçırmıştı. Gerçek durum da budur; sosyalizm kendi geleceğine ilişkin iddiasını, bugünden minik evlatlarında yaratıyor, onların gözlerinde yarını bugünden görmek istiyor.

Bulgaristan’da bütün bunlar somut olarak orta yerde duruyorlar. O kadar orta yerde ki, gittiğiniz her yerde, duyduğunuz her sözde çocukların özel dünyasına ilişkin somut toplumsal yatırımları görüyorsunuz. En güzel, en zengin, en sağlıklı mekanlar hep onlara ayrılmış. Çocuklar için ayrıca tasarlanmış “özel bir çaba” yok; toplumun ve devletin bütün faaliyetinin özünde çocuk var. Düzen kavramından bağımsız bir mutluluk, sağlıklı ve sınırsız imkanlar üstünde dolaşıp duran, koşup oynayan çocukların gözlerinden fıskırıyor. Bunun da “çocuk sevmekle” hiç bir ilgisi yok. Sevgiyle sağlanamayacak sadece somut iş yapmakla ulaşılabilecek bir konum sağlamış Bulgaristan kendi çocuklarına. Sosyalizmin geleceği ile çocukları özdeş gören bir yaklaşım Bulgaristan’da toplumun ortak bilinci olarak kökleşmiş bulunuyor.

Çocuk dünyasının en çarpıcı kurumlaşması Bulgaristan’da kreşler ve çocuk bahçeleridir; yani yuvalar ve ana okulları. Her işyerinde, mahallede, semtte, köyde kreş ve çocuk bahçesi mutlaka var. Bizim anladığımız anlamda, şöyle kenarda ayrılivermiş bir-kaç oda ve bir bakıcı türünden çözümler değil bunlar. Avrupa’da gördüğümüz, oldukça donanımlı, ehliyetli öğretmenlerle yürütülen ve kapısında birkaç yıl sıra beklenen kreş ve çocuk bahçelerine de benzemiyor Bulgaristan’dakiler. Bunlar, yani Bulgaristan’daki kreş ve ana okulları adeta birer çocuk sarayı durumunda ve toplumsal faaliyetin odak noktasında duruyorlar. Günlük yaşamın gerektirdiği bütün ihtiyaçlarını çocuklar bu kurumlarda bolca ve kolayca bulabiliyorlar. Eğer evde, “torunuma mutlaka ben bakacağım” diye inat etmiş bir emekli babaanne yoksa, hiçbir çocuk bu kurumların dışında kalmıyor. Kreş ve çocuk bahçelerinin nüfusa göre yoğunluğu bakımından Bulgaristan, DDR’nin arkasından dünyada ikinci sırayı alıyor. Bütün ülkede toplam 5750 kreş ve çocuk bahçesi var. Yakla-

şık 30 bin uzman pedagog bu kurumlarda, çocukların çok yönlü ve bilimsel yöntemler eşliğinde gelişmeleri için emek harcıyor.

Sadece parasal zenginlik bu tabloyu yaratamaz. İstenmiş ve olmuş. Kreş ve çocuk bahçeleri ayrı ayrı değil, bütün bir kompleks halinde kurulmuşlar. Hacim olarak orta boy bir liseden daha büyükler. Geniş birer yeşil mekanın içine yerleştirilmişler. Size gösterilmesine, "bu bir kreştir" denmesine hiç gerek yok, dışardan görüp anlıyorsunuz. Bir kilise, bir belediye binası, hastane kendini ne kadar dışa vurursa bunlar da o kadar kendilerini anlatıyorlar. Tertemiz ve geniş bahçeler, her türlü oyunlar ve sporlar için kurulmuş tesisler, uzman öğretmenler, doktorlar, bakıcılar, aşçılar... Bulgaristan'da doğan her çocuk kendini bu "güvenlik şemsiyesinin" altında buluyor. Şaşırtıcı gerçekten.

Çocukları, servis arabaları, sabah erkenden toplayıp kreş ve bahçelere taşıyorlar. Bu, Sofya'nın merkezinde nasıl ve ne kadarsa, Kırca'lı'ya en uzak bir orman köyünde de öyle ve o kadar gerçekleşiyor. Her sabah, doktorlar tarafından muayene edilip "dünden bu yana" hastalanmadıkları anlaşılan çocuklar için, her aşaması bilimsel bir yönlendirmenin konusu olan günlük yaşam başlıyor. Şiddeti simgelemeyen ve şiddet vasıtası olarak kullanılamayacak mekanik ve elektronik oyuncaklar, bireysel ve grupsal sporlar, yaş gruplarına göre düzenlenmiş eğitim ve yetenek geliştirme çalışmaları, resim atelyeleri, yemekhaneler, öğle uykusu yatakhaneleri, barış ve kardeşlik şarkıları, yarışmalar, bu günlük çocuk yaşamının içi dünyasının belli başlı zenginliklerini oluşturuyor. Her çocuğun gelişme eğrileri, eğilimleri, ilgileri, sağlık durumu, özel kabiliyetleri, ileride başlayacakları okula kapsamlı ilk bilgiler olarak aktarılmak üzere bu çocuk bahçelerinde ve kreşlerde titizlikle biriktiriliyor. Kreş ve bahçelerden okullara gönderilen çocuklar, bu geçiş sürecinde, okul ve kreş uzmanlarınca ortaklaşa izleniyor ve eğitim sürecinde hiçbir kopmaya meydan verilmeden çocuklar okul mekanına alınıyorlar. Kreş ve anaokullarından gelen çocukların "sosyalleşmesi" diğerlerine göre çok çok çabuk gerçekleşiyor.

Zorunlu ilk ve orta öğrenim dönemini de hesaba katarsak, her çocuk için, en az 14 yaşına kadar geçerli olan bir programlanmış eğitim süreci çıkıyor karşımıza. Çocuklara verilen eğitimin belli başlı karakteristik çizgilerini ise şöyle özetlemek mümkün:

Ulusal önyargılar oluşturmayı Bulgarlar kesinkes eğitimin dışına koymuşlar. Çocuk ulusunu, sosyalist vatan olarak kavramakla, ulusunu sosyalizme ve insanlığa olan katkılarıyla tanımakla, eğer gerekirse, övüneceği şeyleri bulma şansına sahip. Sosyalist yurtsever-

lik eğitimin bu yanını sınırlıyor. Bunun böyle olmadığı Bulgaristan'da resmi ideolojinin Bulgar milliyetçiliği güttüğü ileri sürülüyor. Bulgaristan anayasasının aksini vaazetmesine ve gerçeğin de bu yönde olmasına rağmen bu iddiaları bir kalemde silip atmaya olanak yok. Ama bir-Bulgarın sosyalist olarak hissedeceği üstünlüğünün, bir Bulgar olarak hissedeceğinden fazla olduğu da bir gerçek.

Aile ve toplumun, çocuk üzerinde yoğunlaşan hayli geniş kapsamlı beklentilerine rağmen çocukların anlamsız bir yarış içinde oldukları söylenemez. Çünkü imkanlar her çocuk için eşit. Dünyasında şiddet ve gerilimin yer etmemesi için çocuklara adeta pedagojik bir ambargo uygulanıyor. Okuduğu kitaplardan, seyrettiği filmlere ve çocuk tiyatrolarına kadar her yerde çocuk, dayanışmayı, kardeşliği, sevgiyi buluyor ve bunlara "şartlandırılıyor"! Batı'da, hepimizin yakından bildiği sinemadan oyuncak endüstrisine, romanlardan eğitim sistemlerine kadar, her yere sokulmuş, denetim kabul etmez bir şiddet ideolojisinin çocuk bilincini nasıl yuttuğu, şiddeti üretip sürekli kıldığı gözönüne alınırsa, bütün öteki başarıları bir yana, Bulgaristan'ın salt bu başarısı bile, yani çocuklarını şiddet düşüncesinden uzak tutmayı başarması bile kaydetmeye değer bir ölçüdür. Dünyamızın, böyle yetiştirilmiş kuşaklara bugün ekmek ve su kadar ihtiyacı var.

Çocuğun imkanları çocuk yuvalarındaki ve okullardaki birikimden ibaret değil. Bulgaristan'da en küçük yerleşim birimi olarak köy, kasaba ve mahalle, çocuklar için daha pek çok olanakları barındırıyor. Her köyde var olan kültür siteleri çocuğun dünyasını daha da genişletiyor. Bu sitelerin kütüphane, spor, sinema, tiyatro, folklor ve piyano kurslarından marangozluğa kadar uzanan ünitelerinde çocuklara geniş olanaklar sunuluyor. Çeşitli yarışma konularından, gelecekte dünya ve Avrupa şampiyonlukları kazanacak, ülkesini çeşitli alanlarda temsil edecek, yöneldiği meslekte yükselecek insanlar, herhangi bir metropol avantajına bağlı olmayarak ülkenin her yanına adilce yaygınlaştırılmış bu zengin olanaklar içinden çıkıp geliyorlar.

İleri yaş gruplarına ulaşan çocuklar, giderek toplumsal üretimle bağ kurmaya, fiili üretkenliğe adım atmaya başlıyorlar. Okullar açılmadan önceki 15 gün, Bulgaristan'da, tarım hasat dönemine rastlıyor. Öğrenciler-gruplar halinde çıkarak hasada katılıyorlar. Onların emek güçlerine bugünden olan ihtiyaçtan dolayı değil, çocukların üretkenliklerine gelecekte doğacak olan doğal ihtiyaçtan dolayı bu uygulama sembolik bir değer taşıyor. Üretime yardımcı olan öğrenciler, emeklerinin karşılığı olan parayı da aldıktan sonra okul-

larına, ülkelerindeki sosyalist mülkiyetin kendilerine ait olduğu fikrine biraz daha yaklaşmış olarak dönüyorlar. Güle-oyuna gerçekleştiren bu üretim faaliyetini, çocuklar için aynı zamanda hem eğlenceli bir karnaval, hem de sorumluluğu ortak bir yaşam olarak da düşünmek gerekiyor. Çocukların damaklarında kalan belki sadece kolektif çalışmanın ve kolektif yaratmanın tadıdır; ama insanoğluna bunun “tad” olduğunun öğretilmesi için binlerce yıllık bir zaman geçtiğini hatırlarsak, kolektif çalışmanın zevkine varabilmeyi dev bir kültürel adım olarak görmek gerekiyor.

Çocuklarına bunca imkanı esirgmeden sunan, onlara doyumsuz bir çocuk yaşamı sağlarken, her birinin kişisel geleceğini de garanti altına alan Bulgar toplumunun, buna karşılık onlardan beklediği ve elde ettiği nedir acaba? Bu sorunun yanıtı pek gizli değil. Bulgaristan toplumu çocuklarından sosyalist geleceğe sahip çıkmalarını, devrimden kendilerine kalan mirası benimseyip daha ileri götürmek için çaba göstermelerini, kısaca sosyalist vatanlarını sahiplenmelerini istiyor. Çocuklardan ayrıca, güçlü barışçıl duygular taşımaları, dünya halklarına ve insanlığa karşı vecibeleri olduğunu unutmadan yaşamaları bekleniyor. Yine onlardan sosyalist toplumun genel çıkarlarıyla, kendi bireysel çıkarlarının kusursuz bir uyumla bütünleştiği birer özel hayat kurmaları, mutluluğu bunda bulmayı alışkanlık haline getirmeleri bekleniyor. Kısaca çocuklardan kendileri için yaratılmış bugünkü imkanlara sahip çıkmaları bekleniyor.

Bu beklenti ne derece gerçekleşiyor; gençler devrimi kazanan kuşakların ve partinin yolunu izliyorlar mı? Yoksa, Batı’da çokça söylendiği gibi gittikçe dejenere olan, sorunları ve düzeni sahiplenmeyen kolektif mülkiyete sırtlarını çeviren, amaçsız bir yaşamda kendini tüketen başıboş bir gençlik kuşağı mı çıkıp geliyor? Bu sorulara Bulgaristan’da çocuklar ve gençler olumlu yanıtlar veriyorlar. Asıl bilinçli yanıtları alabilmek için öğrenci kuşağın üstüne çıkmak, hayatın herhangi bir yerinden tutunmaya başlamış olan gençlik kuşağının yaşamına ve düşüncelerine bakmak gerekiyor.

Bugün Şili’de gençlik faşizme karşı amansız bir mücadele yürütüyor. Bu gençler, gözlerini Allende döneminde dünyaya açtılar; ama bütün gençliklerini faşist Pinochet rejimi altında geçirdiler. Bu gençliğe hakim karakterini faşizmin vermiş olması gerekirdi. Allende onlara bebekliklerinde sadece bedava süt verebilmişti. İşte onlar kendilerine engin bir hümanizmle sunulan bu bir kaç bardak sütü unutmadılar. Bulgaristan’da yaşayan genç kuşak da böyle; kendine kimin ne verdiğini biliyor; bunun bilincini taşıyor.

Kendini içkiye-eğlenceye kaptırıp, toplumun sorunlarına boş ver-

diği, üstelik bunu bir “özgürleşme isteği” olarak açığa vurduğu, ileri sürülen “sosyalist toplum gençliği” Bulgaristan’da yok. Ya da böyle bir gençlik pekala var. İçiyor, eğleniyor, karışanı da yok. “Özgürlük” başka ve önemli bir sorun, çünkü bu “özgürlük”den ne anlaşıldığına yakından bağlı; ama Bulgaristan’da gençlerin kendilerini özgür hissetmediklerini ileri sürebilmek için safdillik olmak gerekiyor. Sosyalist toplumun geleceğine karşı görev ve sorumlulukları anlamında genç Bulgarlar, sanıldığından daha olgun insanlar.

Bunu örneklemek için bir kaç gerçek tip çizmek gerekiyor. Plovdiv’de, genç bir tarım bilimcisi. Otuzunda var yok. İşi buğday türleri üstünde çalışmak. Hektar başına buğday verimini en yükseğe çıkarmak gibi bir hedefi bulunuyor. Çalıştığı enstitü, uluslararası ilişkiler içinde. İzmir’deki, Amerika’daki meslektaşlarını tanıyor, çalışmalarını yakından izliyor. Türkiye’de hâlâ, nasıl olup da buğday üretiminde hektar başına 1860 kiloda kalındığına hayıflanıyor. Kendilerinin ulaştığı 4290 kg./hektar düzeyi yeterli görmediğini söylüyor.

Evi, arabası, işi var ve galiba hepsi bu kadar. “Bu kadarı sizin için yeterli mi?” sorusunu garip karşılıyor. Batı’da kendisi gibi bir bilim adamının, bundan çok daha fazlasını kazandığını söyleseniz de o zaten biliyor; çünkü işi gereği sık sık dışarıya çıkan, uluslararası ilişkileri olan bir bilimadamı bu. Bu genç ve sade insanı, daha çok kazanma hirsından ya da daha lüks bir yaşam özleminden uzak tutan bir şey olmalı. Bunu, mesleği ile ilgili sorunları anlatırken anlamamız mümkün. O, “insanları daha çok doyurmak ve yeryüzünden açlığı kovmak” gibi bir mesleki deformasyona uğramış! Ona göre, “yer yüzünde rejimlerden önce insanlar var; bu insanlara yardım edebilmek gibi bir amaç var” ve kendisi de insan. Başarısının “sadece sosyalizme hizmet etmediğini, bundan kapitalist ülke insanların da yararlandığını bilmenin” huzuru ve rahatlığı içinde yaşıyor. Ama sosyalizmin, ona “yeteneklerini ve yetkinliğini, daha kısa zamanda, daha çok insana ulaştırma imkanını sunduğunu” da belirtiyor. Elde ettiği herhangi bir bilimsel-teorik sonucun, sosyalist mülkiyet düzeni içinde insanlara hemen ulaşip yaşamın içine gireceğinden emin gözüküyor. “İnsan olarak her türlü formasyonumu bana kazandıran bizim sosyal düzenimizin dışında bir düzende kendimi gerçekleştirebileceğimden kuşkuym vardır” sözü de bu genç bilimciye ait. “Kapitalizm” diyor, “bana bizim sosyalist düzenimizden daha fazlasını verebilir; ama ben insanlığa burada verdiğimden daha fazlasını orda verebileceğimi sanmıyorum.”

Bir bilimci olgunluğuna ulaşmamış öteki genç insanların hayat felsefeleri de aşağı yukarı böyle. Örneğin üniversite öğrencileri, çalı-

şan gençlere oranla eğlenmeye ve gezmeye daha çok eğilimli gözüküyorlar. Aileleri dışında, kendilerine ait “özerk yaşama alanları” kurup genişletmek istiyorlar. Evlenmeyi geciktirmekten yana bir tutumları var. Gençliklerini hiç bir müdahale olmaksızın yaşamak istediğini açığa vuruyorlar.

Varna’da tatilini geçirmekte olan Suzanna Bakovski 19 yaşında, hayat dolu bir genç kız. Liseyi doğup büyüdüğü Şumen’de bitirmiş; Sofya’da tıp tahsil ediyor. Üniversitenin kız yurdunda kalıyor ve devletten burs alıyor. Suzanna su sporlarına ilgi duyuyor. Okulu bitirip bir klinikte bir kaç yıl pratisyen olarak çalıştıktan sonra göz hastalıkları uzmanı olmak için ihtisas yapmayı tasarlıyor. Bütün bunlardan sonra bile geliri bir işçiden pek fazla olmayacak, bunu da biliyor. Avrupa’da olsa, doktor olarak ayda en az 4 bin dolar kazanabileceğini, bu parayı kazanabileceği bir ülkede çalışmayı arzu edip etmeyeceğini sorduk, 19 yaşındaki genç kız şöyle düşünüyor: “Varna’ya Avrupalı turistler geliyorlar. Öğrenci olanlarıyla tanışıp pek çok sorunu tartışıyoruz. Tartıştığımız konular arasında her şey var. Dünya barışı, silahsızlanma sorunları, sosyalizme ve kapitalizme ilişkin sorunlar, kültürel sorunlar, moda, dünya gençliğinin ortak sorunları ve kişisel yaşamın bütün ayrıntıları!.. Avrupa’yı henüz görmedim ama görmüş kadar algılıyorum artık. Kıyaslama yapacak durumdayım. Durumu şöyle kavırıyorum; bizim sorunlarımız Avrupalı gençlerden farklı. Onların sorunları bizim çözdüğümüz sorunlar ama bizim sorunlarımız onlar henüz sorun olarak tanımlıyorlar bile. Ayda 4 bin veya 50 bin dolar kazanacağım bir ülkede, öyle sanıyorum ki, milyonlarca sorunlu insanın arasında sorunsuz bir insan olarak bulunabileceğimi varsaydığınız bir ülkede yaşamayı isteyip istemediğime gelince. Herkes kendi ülkesinde yaşamayı tercih eder; ülkesi dışında yaşamak büyük fedakarlıklara katlanmaktır. Zorunluysa ve insanların yararına olacaksa evet ama kendim için bu fedakarlığı göze alamam. Ama siz biliyorum, asıl olarak benim sosyal bilincimi anlamak, sosyalizme karşı tavrımı öğrenmek istiyorsunuz. Benim bakış açım şu: Biz toplum olarak, gelişmenin öteki hiç bir göstergesini hesaba katmadan söylersek kapitalizmden ileri bir tarihsel noktada duruyoruz. Bunu söylerken bir tek ölçü kullanıyorum, o da insan. Üretebildiklerimizi en adil biçimde paylaşıyoruz ve bir doktor olarak bana şu kadar düşüyor. Daha çok ürettiğimiz zaman bana daha çok düşecek bu aritmetik bağlantıyı değiştirmeye benim gücüm yetmez, gücüm yetse vicdanım elvermez. Bolluk içinde yaşamayı kim istemez? Peki, ya toplumsal olanakların adil paylaşımını kim istemez? İçimde, özlediğim ama kavuşamadığım şeylerden

dolayı herhangi bir fırtına esmiyor. Ama okulu bitirdiğimde Bulgaristan’da doktorların sayısı bir artacak, hastaların sayısı üç-beş azalacak, bu da toplum olarak yetkinliğimizin bir adım ileri gitmesi olacak. Sosyalizm sihirli bir değnek değil, bize kendiliğinden bolluk başlatmıyor. Sosyalizm bizim seçtiğimiz ve sahip çıktığımız bir yaşama tarzı. Başarısı bize bağlı. Zenginleşmemiz kendi ellerimizde. Özgürlüklerimiz de bize bağlı ve tümüyle bizim ürünümüz. Görüp de beğenmediğiniz her ne varsa, işte onların hepsi bizim kusurlarımızdır, sosyalizmin değil.”

Yaşlı devrim kuşağı ile sonraki bütün kuşaklar arasında hemen göze çarpan farklılıklar var, ama sonraki kuşakların kendi arasındaki benzerlik ve farklılıklar, bir gelişme sürecinin değişik renkleri ve tonları gibi uyum teşkil ediyorlar; giderek yetkinleşen bir sürekliliği açığa vuruyorlar. Batı’nın sistemi içindeki sorunları yaşlı devrim kuşağı, sizinle, birebir aynı kavramlarla tartışabiliyor. Devrimci kuşakla sosyal düzen arasında aynı zamanda duygusal bağlar var. Olup-biteni “tarih olarak” öğrenmiş genç kuşakların, sosyalizme bağlılıkları duygusal hiç bir boyut taşıyor mu? Taşıyor, hem de çok fazla. Bugünkü gençler antifaşist mücadelede ölmüş bulunan genç devrimcileri genel mirastan ayırıp kendi özel mirasları olarak koruyorlar. Komsomol, gençlerin hem kendi tarihleri ile olan duygusal bağlarını, hem de bugüne karşı sorumluluklarını organize ediyor. Komsomol etkin bir örgüt. Toplumun söz sahibi örgütlerinden biri. Gençliğin büyük bir kesimi burada siyasal bakımdan da örgütlü. Bundan ötürü Bulgaristan gençliği sosyalist düzenin karşısında edilgen bir konumda değil. Başka herhangi bir çabaya gerek olmaksızın, sadece Komsomol aracılığıyla bile Bulgaristan gençliğinin kendini, aynı zamanda düzenin sahibi olarak gerçekleştirmesi mümkün olabiliyor. Gençlerin tavırlarının özünde, sosyalizmi övmek değil, ona sahip çıkmak yatıyor. Bunu sosyalist mülkiyete karşı tutumda tam olarak görüp hissetmek mümkün olmuyor; çünkü burada araya henüz aşılammış olan “yabancılaşma” giriyor; ama sosyalizme ilişkin manevi değerler açısından tartışınızda Bulgaristan’da gençlik, kendisi için harcanmış emekleri boşa çıkarmayacak kadar düzeni sahipleniyor.

Bulgaristan’da gençliği sosyalizme bağlayan şey, kendine gösterilen özene karşılık ödediği bir minnet borcu mu acaba? Küçük yaştan itibaren çocukların kendilerini toplumsallık içinde gerçekleştirip geliştirmelerinin temeli kurulmuş olduğundan, daha gençler hayatı anlamaya başlar başlamaz toplumla birlikte varolmanın bilincini taşır hale geliyorlar. Sosyallik Bulgaristan’ın gençliğinde bir veri

durumunda. Esasen kendisinin ve ailesinin bencil çıkarları hesabına yarış atı gibi rekabete şartlandırılmış gençlerle sosyalizmi sürdürmenin, onun temel varsayımlarını korumanın mümkün olamayacağı gerçeği Bulgaristan'daki eğitim sisteminin özünde var. Nitekim tutulan istatistikler, kreşlerde ve ana okullarında yetişen çocukların hem ilköğretim ve sonrasında kolaylıkla intibak edebildiklerini, hem de sosyal yönlerinin daha hızlı geliştiğini ortaya koyuyor. Kreşlerden ve ana okullarından uzak kalan ve ailesi tarafından yetiştirilen çocukların, okul yaşamının sosyalliğine ayak uydurmakta zorluk çektikleri gibi, istatistikler içte kapanık, bencil ve uyumsuz gençlerin daha çok bunlar arasından çıktığını da gösteriyorlar. Kreş ve ana okullarında yetiştirilen çocukların ana-baba sevgisinden ve aile güvencesinden yoksun kaldıkları ve bunun da gelecekte aile yapısı içinde olumsuz rol oynayabileceği, bir varsayım olarak ileri sürülebilir. Ama bu sav doğru değil; çünkü kreş ve ana okullarında öğretmenler ve pedagog uzmanlar, çocuğun ihtiyaç duyduğu ilgi ve sevgiyi fazlasıyla vermekteler. Öte yandan çocuk bu kurumlarda geleceğine ilişkin güvenceleri toplumsallıktan almakta, dolayısıyla, ailesine veya başka bir vasiye değil, kendine ve toplumuna güvenen bir insan olarak yetişme şansı artmaktadır. Topluma ve toplumsallığa duyulan güvenin çocuk yaşta sağlıklı biçimde başlamış olması, gençlerin bütün yaşamlarına yansıyan ve dolayısıyla da toplumla ilişkilerini sağlıklı kılan bir rol oynuyor. Kendi haklarını ve görevlerini, başkalarının haklarını, sosyalliğin gerekli kıldığı insanî disiplini, ortak sevinip ortak üzülmeyi daha çocuk yaştan öğrenmeye başlayan Bulgaristan gençliğinin tam da bu değerleri kalıcı ve kurumsal kılmaya çalışan toplumla çelişmeleri beklenemez. Sosyal düzen nasıl kendi güvencesini çocuklarda buluyorsa, onlar da sosyal düzene kendi güvenceleri olarak bakıyorlar. Bulgaristan toplumunun önünde çözüm bekleyen önemli sorunlar var. Bu sorunlar insanla çözülecek. Üstelik önde duran sorunlar, arkada kalanlardan nitelikçe farklı ve karakter itibarıyla, daha çok insana, mümkünse toplumun tamamına güvenmeyi, insiyatif vermeyi gerekli kılan türden sorunlar. Denebilir ki çözüm bekleyen sorunların tamamı sosyalist demokrasinin niteliksel bir sıçrama göstermesiyle ancak çözülebilecek sorunlardır. Bulgaristan gençliğinde bu hazırlık en azından potansiyel olarak yeterince var gözüküyor. Toplumun bütün alanları için öngörülen ve başlamış olan sosyalist demokrasinin yaygınlaştırılmasında asıl görev de galiba bu gençlere düşüyor. Yaşlı kuşaklardan destek görecekları ve kendi düzeylerine uygun olgunlukta bir sosyalist demokrasiyi yaratacakları söylenebilir. Bundan kuşku duymamak gerekiyor, çünkü herkesin

görebileceği biçimde kendini açığa vuran şey, toplumun bünyesinde varolan enerjiyle mevcut geleneksel kalıpların çeliştiğidir. Yani bugünkü sosyalist demokrasi Bulgaristan'da, toplum olarak geline olgunluk düzeyinin gerisinde kalıyor; sınırlayıcı bir rol oynuyor. Tanıştığımız yüzlerce yönetici arasında "klasik tiplere" de rastladık. Bunlar eskimiş ölçüleri aynen muhafaz. ediyorlar. Geleceğe ilişkin sorunların farkına bile varamamışlar. Kendi dilleri ile ifade ettikleri ufukları alabildiğine dar ve bunlar toplumun ufku değil, bunu anlamakta güçlük çekmiyorsunuz. Uygulama mekanizmalarının şalterlerini ellerinde tutan genç yöneticilerin çoğunun düşünceleri ve perspektifleri mevcut statüleri aşıyor; bilimsel bir derinlik, insanî yaratıcılık, umut ve hırs ifade ediyor. İçine girilmiş olan yeni süreçlerde bu genç enerjinin yepyeni bir Bulgaristan yaratmaya yeteceğini ispat etmeniz mümkün değilse bile bunu kesin olarak hissediyorsunuz.

Bulgaristan'da sosyalizm, bununla birlikte toplumsal enerji, umutlar, demokrasi ve bütün hayat giderek gençleşiyor; hatta çocuklaşıyor; çünkü çocuklar ve gençler bütün bu sorunların öznesi haline geliyorlar.

EĞİTİM

Okumaz-yazmazlar yüzdesini sıfırlamış olmak sosyalist sistem ülkeleri ve gelişkin kapitalist ülkeler dışında kalan dünyada hâlâ daha eğitimde başarının ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Bir kaç ileri kapitalist ülkeyi saymazsak, kapitalizmin geriye kalan bölümünde insanlık, eğitimden haklı olarak okur-yazarlık oranını yükseltmeyi anlamaktadır. Bulgaristan'da bu ölçü geride kalmış. Eğitimde çok daha ileri hedeflere göz dikilmiş.

Hiç kimse sekiz yıllık temel eğitimin dışında kalmıyor. Mesleki veya genel eğitimini herkes, çalışıyor olsa da sürdürme imkanına sahip. Olanaklar ülkenin her yanına eşit biçimde dağıtılmış. Okumak için fazla uzağa gitmeye hiç gerek yok. Her kademedeki eğitim parasız olduğu, bütün öğrencilerin % 44'üne beslenme yardımı yapıldığı, öğrenciler ayrıca burslarla desteklendikleri için, mali durum okumak isteyen insanlar için kısıtlayıcı olmaktan çıkmış. Başta mesleki eğitim olmak üzere, hemen bütün eğitim kurumları belli üretim birimleri içinde oluşup geliştikleri için, eğitim özü itibarıyla hayattan kopuk değil. Buradan şu çıkar; Bulgaristan'da isteyen herkes, yeteneklerinin elverdiği oranda eğitim süreçlerinden yararlanma imkanına sahiptir. Ayrıca burda eğitimin kendi başına bir amaç olmadığı, yaşa-

nan ve yaşanmakta olan hayatla bir bağlantı içinde olduğu sonucu da çıkar.

Bu sistemi 1958 yılında kurmuş ve sürekli geliştirmişler. Daha önce eğitimin, mahalli, dini, milli faktörler dolayısıyla parçalanmış olan görünümü, Bulgarca eğitim temelinde birleştirilmiş. Elbette bu birleştirme sadece eğitimin klasik temelleri açısından sözkonusu olmuş.

1979 yılında bir kere daha, ama bu kez daha gelişkin bir temel üzerinde eğitim reformlarına girilmiş. Her üretim birimi kendi ihtiyaçları ve perspektifleri açısından, genel eğitim planının kendine düşen bölümünü tartışmış ve biçimlendirmiş. Dolayısıyla sonsuz çeşitlilikte bir eğitim faaliyetinin belli bir bütünlüğü de amaçlanmış. Bu son reformun en belirgin özelliği, **bireysel yetkinliğin** artırılmasına dönük bir yön çizmesi. İlerde hangi mesleği seçeceğine veya hangi alanda kabiliyetli olduğuna bakılmaksızın, ilk sınıftan sona kadar, bireyin bütün yönleriyle geliştirilmesi, genel bir yetkinliğe kavuşması amaçlanıyor. Hayatın bütün yönlerine ilişkin temel ve sağlam bilgi-yetenek birikimi elde edebilmek için çok geniş maddi kaynakların seferber edilmesi gerekiyor. Bu kaynaklar zaten ekonomik bir birikim olarak, gerek devletin ve gerekse ayrı ayrı fabrikaların, kombinaların ve işletmelerin ellerinde mevcut bulunuyor. Her birim kendi imkanlarını, genel eğitim planının bir parçası olarak, ama kendi hedefleri için seferber ediyor.

Hayatın bütün sorunları, okulun da sorunları olarak ele alınıyor. Çocuklar ve gençler tıpkı yetişkinler gibi, bütün Bulgaristan'daki toplumsal süreçleri, aynı eleştirel açıdan kavramayı öğreniyorlar. Tarımın, sanayinin, siyasetin, kültürün, ahlakın ve öteki alanların sorunları en genel şekilleriyle öğrencilerin kafasında oluşuyor. Dolayısıyla "öğrencilerin dünyası" diye bir parantez açarken dikkatli olmak gerekiyor; çünkü onların dünyasında, henüz hazırlığını yaptıkları büyüklerin dünyası da var. Bundan ötürü Bulgaristan'da gençler erken olgunlaşıyorlar.

Eğitimin ayrılmaz bir parçası da, çocukların ve gençlerin ideolojik, politik ve ahlaki nosyonlar edinmelerini sağlamak. Gençler ve çocuklar kendi ülkelerinin burjuva ve halk devrimi aşamalarını öğreniyorlar, kendi tarihlerini kavramaya yöneltiyorlar; ama bu tarihin tahrif edilmiş bir sakat bilgisini edinmeye mahkum değiller. Ders kitaplarının, seminer, konferans ve tartışmaların bize gösterilen metinlerinden; ayrıca da konuştuğumuz öğrencilerden anlıyoruz ki, eğitim düzeyli bir süreç. Üstüste konulmuş ansiklopetik bilgi değil, eğitimin konusu olan bütün kavramların öğrencilerin belleğine canlı,

oynak, akıl yürütmeye yardımcı olacak unsurlar olarak yerleşmesi isteniyor. Bilen insanlar yerine, düşünen insanlar amaçlandığı belli. Bunu belki şöyle belirtmek de mümkün. Sosyalizmin "inanç olarak benimsenmesi" belki başka toplum şartlarında sürdürülen sosyalizm mücadelesi içinde fonksiyonel olabiliyor, ama sosyalist bir toplumda sosyalizme "inanmış olmanın" pek bir anlamı kalmıyor; ya da inanç tek başına hiç bir şey ifade etmez oluyor. Sorun artık bu düzeyde, sosyalizmi severek yaşamaktan başka, sosyalizmi özünde tanımaya, ondan birey olarak sorumlu olmaya, inanmanın yüklediği somut görevleri yerine getirmeye ve bütün bunlara iktidarda olmanın bilinciyle sahip çıkmaya dönüşüyor. Yani "düzenin" ihtiyacı olan insan, sosyalist ideolojiye tek yanlı bir şartlanmayla bağlanmış ama yaratıcı yetenekleri öldürülmüş insan değil, çok yönlü gelişmiş, yaratıcı ve kendine güvenen insandır; Bulgaristan'da eğitime yön veren de bu "ihtiyaç"dan başkası değil.

Bulgaristan'da eğitimin imrenilecek ahlaksal ilkeleri de var. İşte eğer tek yanlı şartlandırmadan söz edilecekse, Bulgaristan'da eğitim böyle bir şartlanma yaratıyor. Çocuklar ve gençlerde bencillikle donanmış ideolojilerin, şoven Bulgarlık bilincinin zerresine rastlamazsınız. Bulgar kimliğinin değil, sosyalist kimliğin kazanılması eğitimin amaçları içinde başta geliyor. Bulgar olmak, ancak halk devrimini başarıp bugüne gelebilmiş, sosyalist sistem içindeki yerini alabilmiş, sömürüye son verebilmiş bir halkın üyesi olmak anlamında bir değer ifade ediyor. İrkçılık düşüncesi, savaşçılık eğilimi, bireycilik, başka halklara düşmanlık, bencil bir ulus bilinci eğitimden ayıklanmış. Gerçekten ayıklanmış mı? Evet, gerçekten ayıklanmış. Ayıklanmayıp muhafaza edilmesinin birilerine bir yarar sağlaması gerekir ki, söylediklerimiz yanlış olsun. Böyle birileri Bulgaristan'da, kırk yıl önce vardı, şimdi yok. Bu söylediklerimiz, güncel politikanın kimi tezahürlerine uygun düşmüyor olsalar bile Bulgaristan'daki eğitimin gerçeğidirler. Çelişki varsa o da politikacıların sorunudur.

Eğitimin kalitesini derinlemesine artıran öğeler bugün, "cehaletle savaş" dönemine göre çok daha ileri düzeylere ulaşmış. Çocukların ve gençlerin estetik beğeni düzeylerinin gelişmesine özel önem veren bir eğitim programları var. Resim, müzik, tiyatro, opera, mimari, yontmacılık ve heykeltıraşlık gibi sanat dallarında ulaşılan kaydetmeye değer düzey Batı'nın kültür merkezlerinde ulaşılmış düzeyin gerisinde değil. Eski Bulgar kültüründen devralınan folklorik miras "aynen değil, bu ileri estetik gelişmeyle kaynaştırılarak korunuyor. Yani Bulgaristan'da kültür, bir "eskiler müzesi" değil, günümüzün gelişkin ölçülerine göre yeniden üretilmiş bir kültür hüviyetini taşı-

yor. Burjuva kültürünün sevillebilir güzelliği ancak onun sosyalizm tarafından devralınıp yeniden işlenmesinden sonra ortaya daha net çıkıyor. Belki de burjuva kültürünün tadına varmak için, burjuvazinin kendisinden kurtulmak gerekiyor.

Reformun önemli hedeflerinden biri de yeni bir lise yaratmak. Daha önce liseler, temel sekiz yıllık eğitimden sonraki üç yılı kapsıyor ve kendi içinde sanat okulları, meslek okulları ve genel liseler olarak bölünüyordu. Anlaşılabileceği gibi bu Batı'daki gelişkin sistemlerle şeklen benziyor. Şimdi bu liselerin dört yıla çıkarılması ve birleştirilmesi programlanmıştır; buna geçiş evresi uygulanıyor.

Eğitimin vazgeçilmez bir boyutu da çocukların ve gençlerin bedeni ve ruhsal sağlıklarının geliştirilmesi. Büyüklü küçük tüm köyler, kasabalar, kombina ve fabrikalar, kentlerde kendi içinde örgütlü olarak bütün mahalle ve semtler, okullarıyla birlikte çok geniş bir spor altyapısına sahip bulunuyorlar. Bulgaristan'da spor rastlantıya ve özel yeteneğe bakılmaksızın her öğrencinin eğitimsel faaliyetinin bir yanını oluşturuyor. Bulgaristan'ın son yirmi yılda sporda gösterdiği tırmanış gerçekten dikkat çekicidir ve bunun açıklamasını, biraz da eğitim sistemlerinde aramak gerekiyor.

Gelişkin bir eğitim sistemini öğretmenlerden bağımsız düşünmeye elbette olanak yoktur ve yetkin bir eğitimin, yetkin öğretmenler nezaretinde gerçekleşebileceği açıktır. Öğretmen dendiğinde, ücreti, imkanları toplum ve devlet tarafından kendisine biçilen itibarı yönünden, Türkiye'deki öğretmenlik mesleği akla gelmemeli. Elbette Türkiye bu konuda dünyanın en geri üç-beş örneğinden biridir; ölçü olamaz. Bulgaristan ise ileri bir örnek. Sekiz yıllık temel eğitimde çalışan bütün öğretmenler, branşlarında yüksek öğrenim görüyorlar. Öğretmenler belediyelere bağlı olarak, sözleşmeyle çalışıyorlar. Bütün öğretmenler sendikali. Okul yönetimleri öğretmenler tarafından seçilme oluşturuluyor. Her öğretmen yılda birkaç kez, mesleki gelişmelerle ilgili seminer izliyor. Öğretmenlere mesleki yayınlar parasız gönderiliyor. Öğretmenlerin aylık geliri doktorlarınkinden yüksek. Yetkin öğretmenleri kendi okullarına çekmek ve orada tutmak isteyen kuruluşlar onlara ilave avantajlar ve cazip imkanlar sağlıyorlar. Öğretmene verilen önemde, eğitime verilen önem dolaysız olarak yansıyor.

Bulgaristan'da çocuk doğar doğmaz eğitime, altı yaşında da okula başlıyor. Eğitiminin bu zorunlu ilk safhasında bir mesleği de mutlaka öğrenmiş oluyor. Öğrendiği meslek sadece kişinin yetkinliği açısından önem taşıyor; toplumsal yaşamı da güçlendiriyor; çünkü öğrenci mesleğini, önceden belirlenmiş bir toplumsal ihtiyaca göre

kazanıyor; bu da ancak eğitim sisteminin, ulusal ekonomik güçlerle muntazam bir ilişki içinde bulunması koşullarında gerçekleşebiliyor; bu özellikle de sadece sosyalizme özgü bir avantaj sağlıyor; hiç bir meslekte beklenmeyen yığılmalara ve işgücü arzına bu nedenle rastlanmıyor; yani işsiz kalınmıyor. Türkiye'de olduğu gibi örneğin "simitçi öğretmen" veya "bakkal avukat" Bulgaristan'da yok.

Sistemi UNESCO yakından izliyor ve Bulgaristan'ın eğitimde gösterdiği başarıyı dünyanın öteki ülkelerine deney olarak aktarıyor. UNESCO eski Genel Müdürü Amadou Mouhtar M'Bow Bulgaristan'daki eğitime ilişkin olarak şöyle diyor: "Bulgaristan gerek yetenekli çocukların ve gençlerin erkenden saptanması, yetiştirilmesi ve korunması, gerekse estetik eğitimin genel öğrenim sisteminin temelini yerleştirilmesi konusunda dikkate değer deneyime sahip bir ülkedir."

Amadou Mouhtar M'Bow'un, "estetik eğitimi genel eğitim sisteminin temelini yerleştirmek..." sözünün altını çizmek gerekiyor.

Bulgaristan'da çocukların yetkin birer insan olmaları için gösterilen çaba, toplumun onlardan "azami verimi" sağlaması gibi muğlak, kuşku ve sınırlı bir amaç tarafından tek yanlı olarak belirlenmiyor. Yetenekli ve üretken olmalarının yanı sıra, çocukların aynı zamanda güzel birer insan olmaları da isteniyor. Burada "estetik" kavramının çok boyutlu bir içeriği var. Üretirken güzel üretmek, ama düşünürken ve hissederken de güzeli hissetmek. Hayatının her yerine ölçüyü egemen kılmak, ölçülü davranmak, ölçülü sevmek... Eğitimin bu özelliği, çocukların evrensel olarak güzel olana erkenden ulaşmalarının yolunu açıyor, bu yollarının gelişmesini rastlantıya bırakmıyor. Ölçülü ve uyumlu bir düşünme, algılama, görme, hissetme yeteneği, sadece bireyleri güzelleştirmiyor, onların kendi aralarındaki ilişkilerde de insani bir ahenk olarak yansıyor. Çirkin ve kötü olana, haksız ve saldırgan olana, hakedilmemiş olana karşı tepki, buna karşılık haklı ve güzel olana saygı, bu eğitim anlayışı sayesinde, daha çocukken edinilmiş bir ahlak ilkesi haline geliyor.

Estetik, öyle tek başına bir şey ifade eden bir yetenek değil elbette. Beden ve ruh sağlığı, spor, kültür, meslek gibi alanlarda kazanılan yetkinliklerin bir toplamı olarak elde edilebiliyor. Örneğin, böyle bir eğitimi, ırkçılık, dindarlık, milliyetçilik, bencilik, hırslılık ve değişik tapınç türleriyle bütünleştirerek gerçekleştirmeye olanak yoktur. Eğitimin Bulgaristan'daki "estetik kaygılarını" bu açıdan değerlendirmek gerekiyor.

Her yüz kişiden kaçının yüksek öğrenime devam edebildiği soru-

sunu Bulgaristan bugün İngiltere, Fransa, F.Almanya gibi ülkelerden daha rahat ve iddialı cevap veriyor. Bulgaristan'da 53 üniversite ve yüksek dereceli okul var. Yirmibeş yıl önce, lise sonrası eğitim görenlerin sayısı 257 bin iken bugün bu sayı 900 bine çok yaklaşmıştır. Bulgaristan ise nüfusu 9 milyonu ancak bulan küçük bir ülkedir.

Bütün bunlardan şöyle bir sonuca, hiçbir şeyi olduğundan fazla abartmaksızın ulaşmak imkanı var: Eğitime 40 yıl önce "cehaleti yenmek" noktasından başlamış olan Bulgaristan'ın bugünkü modern eğitime maddi temel ve insan malzemesi hazırlamak için her halde bir yirmi yılı harcaması gerekmiştir. Bulgaristan, henüz eğitim yoluyla ulaşılabacak sonuçları hasat bile edebilmiş değildir. Ama ölçüye vurduğumuzda, üniversitelerin giriş kapılarında üç-beş yüzyıl öncesinin kuruluş tarihleri okunan batıyla tartıya çıkıyor. Bu hızlı gelişmeyi sadece sosyalizm, insanı her şeyin eksenine oturtan bir yaklaşımla başarabilirdi. Ama önemli olan, bize göre tam bir kuşak sonraki gelecek. Bulgaristan'da insana yapılan yatırımın **hasat yılları** yaklaşıyor ve Bulgaristan'da bunu görmek çok mümkün; pek çok şeyin, bu arada sosyalist demokrasinin de yetişen bu kuşağa uygun düşecek biçimde yenilenmesi de zorunlu olacak.

KÜLTÜR

Formüllerle tartışılmaya elverişli olmayan bir konudur bu. Yepyeni bir uygarlığın yaratılmasında henüz işin başında bulunduğu düşünülürse, sosyalizmin yeni bir kültür yaratmakta da işin başında bulunduğu kabul edilmelidir. Geçmişten birikip gelen kültürel mirasın ayıklanarak aynen korunması işin bir yönüdür. Devralınıp korunan ve geçmişte elit bir azınlık için üretilmiş olan bu kültür öğelerini emekçi halk yığınlarına maledip yaygınlaştırmak işin bir diğer yönüdür. Ama galiba işin en önemli yönü de, emekçilerin ağız tadını tarih boyunca elit zümreler için üretilmiş olanların bilgisine ve tadına varacak düzeyde geliştirmek olmalıdır. Kültürde yeni ölçüler yaratılabilmek için, geçmişte yaratılmış ölçülerin tümünü benimsemiş olmaktan başka çare bulunmuyor. Böyle olunca da geçmişe titizlikle sahip çıkmak başlıca görev haline geliyor.

Kendini kültürel anlamda kendi geçmişinin derinliği üstüne temellendirmeye çalışan sosyalist ulusların bu çabalarına bakarak şu yargıya varanlar da oluyor: Sosyalist ülkeler dahi "milli varlığı" esas alıyorlar; "milli çıkarlarını" gözetiyorlar; bu konuda kapitalizmden bir farkları bulunmuyor! Elbette bu değerlendirmelerin olup bitenle

hiç bir ilişkisi yok. Geçmişin kültürel mirasını "elekten geçirmek" bir karar sorunu, şunu alalım, bunu almayalım diyen bir kaba ayıklama sorunu değil, bu elemeyi yapıp kendi ürettiğini de katıp kültürü ileri bir senteze ulaştıracak olan emekçiler toplumdur ve dolayısıyla sorun, sosyalizmin emekçi halk yığınlarını eğitip yetkinleştirmesi, toplumun bütün katmanlarının yaratıcı kültürel gücünü özgürlük güvencesinde açığa çıkarabilmesi sorunudur. Toplumun kültürel kapsamda ne düzeye ulaştığının göstergeleri ise sosyalist toplumda da, kapitalist toplumda da aynıdır. Kim ne kadar okuyor-yazıyor, sinemaya, müzeye, tiyatroya, operaya gidiyor? Toplumun estetik beğeni düzeyi nedir; emekçilerin kültürel üretime ve yaşama katılmalarının oranı yüksek midir? vb. gibi.

Kiliselerin enkazı üstüne camiler inşa edilmiş olan Bulgaristan gibi bir ülkede sosyalizmin görevlerinden biri de, her halde Bulgar halkının Osmanlı egemenliği döneminde yarattıklarını bir kenara ayırıp tasnif etmek olabilir. Anlamsız bir ulusal bölünge savrulmadıkça bunda haksız sayılacak bir yan yoktur. "Hangisi bizim hangisi Osmanlının, ya da Romalının?" sorusu bilimsel bir titizlikle soruluyorsa saygı duyulacak bir çabadır bu ve Bulgaristan'da soru galiba böyle soruluyor. Önce "dokunulmaz" ilan edilerek kültür mirası güvence altına alınmış. Hayli aşınmış un ufak olmuş tarih, toplumun mülkiyetine geçirilmiş; 199'u büyük toplam 519 müzenin, her kentte ve her köyde varolan geniş koruma alanlarının çatısı altına alınmış. Uluslararası Kültür Anıtları ve Tarihi Alanlar Örgütü (IKOMOC) başkanı Robert Le Maire'nin "Bulgaristan'ın bu alandaki çalışmaları gerçekten benzersiz bir değer taşımaktadır" sözündeki doğruluk payını ölçmek için Bulgaristan'ın, "bir tarihi bulunan" her hangi bir şehrinin görmek yetiyor. Her gelip geçen belediye başkanının kentlere kendi damgasını vurabildiği koşullarda —örneğin İstanbul'da— bunu basarmaya olanak yoktur. Çünkü o koşullarda her şey gibi kentler de, dolayısıyla kentsel yaşam da "kapanın elinde" kalmaktadır. Halbuki Bulgaristan'da üstüne "tarihtir" kaydı düşülen hiç bir şeyi, hiç kimse, bir kaldırım taşı bile olsa, yerinden oynatamıyor.

Varsayalım ki kısmen zenginleşmiş bir halk, tarihsel kültürün harap mirasını, para ayırıp onarabilir ve koruyabilir. Büyük fedakarlık gerektirir ama bu mümkündür. Bunu da en iyi sosyalizmin yaptığından kuşku yok. Yerle bir olmuş iki kentten Berlin'in batısı bugün beton ve cam yığını olarak Batı'nın vitrini gibi yükselmiş ve asıl kimliğini yitirmişken Varşova tarihin vitrini gibi, yeniden ve aynen dirilivermiş. Maddi tarih ürünlerini korumak çok zorken, tarihin düşünsel mirasını korumak daha da zordur. Bunu ancak insanla

koruyabilirsiniz ve bu "iletken" insanı da özel bir çabayla yaratmanız gerekiyor.

Ne kadar okudukları açısından bakıldığında Bulgar halkının düzeyi bir hayli ileri gitmiş. Her Bulgaristan yurttaşının günde okumaya ayırdığı ortalama zaman 1 saat on dakika olarak hesaplanıyor. Türkiye'de belli bir kesimi saymazsak, aydınların büyük bir bölümü için bile erişilmez gözükürken bu düzey gerçekten doğru mu? Bunu yabancıların, gördükleri uzun kuyrukları "et, ekmek" kuyruğu sanıp, sonra "kitap kuyruğu" olduğunu öğrenip şaşırmasından biraz anlamak mümkün. Ya da Batı'da, büyük mağazalarda "el arabalarıyla" alış-veriş yapanları sosyalist ülkelerde aynı "el arabalarıyla" bu kez kitap alış-verişi yaparken gördüğünüzde durumun ne olduğunu biraz daha anlıyorsunuz. Bulgaristan'da da böyle. Herkesin evinde nasıl bir televizyon varsa, öyle özel bir kitaplığı da var. Küçük ama olsun! Bunların % 14'ünde kitap sayısı 500'ü aşıyor. Buna her köyde, birkaç on bin kitabı olan kültür saraylarının varlığını da ilave ederseniz sonuç az çok gözükmüş oluyor. Bir milyon insan için Japonya'da 10, Danimarka'da 200, ama Bulgaristan'da 1000'den fazla kütüphane var.

Bütün Bulgaristan'daki 10500 kütüphanenin 5621'i köylerde bulunuyor; tümünün kitap sayısı ise 93 milyon!

Sinemadan tek bir yerleşim birimi dahi yoksun kalmamış. Yıllık sinema seyircisi kapasitesi 90 milyonun üstünde. Bulgaristan'da 63 yerleşik tiyatro var ve yıllık tiyatro seyircisi 6.5 milyona yaklaşmış bulunuyor. Ülkedeki 7 operanın yıllık seyircisi 700 binden fazla. Bundan başka, okulların, okuma evlerinin, fabrikaların, sendikaların, gençlik örgütlerinin kendi bünyelerinde amatörce gerçekleştirdikleri kültürel çalışmalar, kültüre ilişkin rakamların tavanlarını hayli yükseltiyor.

Okuma alışkanlığının yansıdığı alanlardan biri de günlük basın. Bulgaristan'da 16 günlük gazete yayınlanıyor. Bu gazetelerin günlük toplam trafiği 2.3 milyon buluyor. Bulgarca basılan bir kitabın ortalama ilk trafiği 35 bindir; Batı dillerinden basılan bir kitap Bulgaristan'da 15 bin satma şansına sahiptir. Edebi bir kitabın ortalama satış şansı 120 bin, bilimsel bir kitabın satış şansı da 10-12 bin dolaylarındadır. Bu rakamların anlamı nüfusu Bulgaristan'ın altı katı olan Türkiye'deki emsali rakamlarla kıyaslandığında daha güzel anlaşılır. Türkiye'de günlük gazete trafiği 2.2 milyondur. Türkiye'de edebiyat kitaplarının en yüksek satış şansı 3-5 bindir; bilimsel bir kitabın binden fazla satılması ihtimali yok gibidir. Bu demektir ki gazete-kitap yönünden Bulgaristan'daki sayılar Türkiyedekinin yaklaşık 30 katı

büyüklüğündedirler.

Bulgaristan'daki bu yoğun kültür yaşamının kendi içine kapanık olduğu, ya da sosyalist ülkelerle alış-verişle sınırlı bulunduğu düşünülmemelidir. Dünya edebiyatının hemen bütün temel klasikleri, Batı bilim merkezlerinin ürünleri gecikmeksizin ülke kültürüne maledilmektedir. Son otuz yılda ABD edebiyatından 488, İngiltere'den 447, Fransa'dan 694, F.Almanya'dan 122, İtalya'dan 192 eser çevrilip yayınlanmış. Sorduk, söylediler: "Elveda proletarya", "Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği", "Biz Devrimi Çok Sevmiştik" gibi popüler kitapları çevirmemişler. Bu kitapları basıldıkları dillerden okuyor ve tanıyorlar. Bu tür kitapların çevrilip basılmayışının gerekçesini, Türkiyeli aydınların yakından tanıdıkları bir hukuk-felsefe-basın emekçisi olan yazar İvaylo Cambazov bize şöyle açıkladı:

"Her hangi bir kurul tarafından konulmuş değil, sosyalizme uygun düşüp düşmediği açısından da değil, sadece insani ahlak ilkelerimizden doğarak oluşmuş bir 'sansürümüz' var. Faşizmi, ırkçılığı, şiddeti doğrudan veya dolaylı olarak aklayıp öven, insana karşı bir umutsuzluk ve nefret düşüncesi geliştiren, halklar arasındaki yakınlaşmayı sabote eden 'yapıtları' kültürümüze katmakta bir yarar görmüyoruz; bunu istesek de zaten başaramayız. Çünkü, bu olumsuz değerlere karşı verilen uzun bir mücadele içinde oluşmuş bir kültürün içindeyiz. Ucundan yakalanmış ve bir hayli yol katedilmiş olan şey, insanlaşmamızdır. Bizler insanların insani bir toplumsal düzen kurup kuramayacaklarının kanıtlanacağı bir sınavdan geçiyoruz ve insanın bunu başarabileceğine dair oluşmuş bir kesin inancımız var. Sözünü ettiğimiz yazarlar ve eserleri, temelinde insanın insanı sömürüsüne son vermekten başka bir değer bulunmayan bizim sosyalist demokrasimizi kötülemekle yetinmiyorlar; onlar, temeli insanlığın başına yüzlerce sömürge savaşı belasını açmaktan başka, dünya çapında yaşanmış iki büyük savaş belasını da üreten, faşizme kan ve can veren kapitalizmi putlaştırmakla da kalmıyorlar; asıl önemli olanı, insanoğlunun doğuştan vaazolunmuş bir tanrı buyruğuymuşçasına mahkum olduğu kötülükleri ortadan kaldırma gücünün yetmeyeceği, dahası insanın verili her şart altında aynı kaldığı varsayılan doğasının buna elverişli olmadığı inancını yaygınlaştırıyorlar. Halbuki biz insandan umutluyuz ve başka umut kaynağımız da yok. Bu yazarların sosyalist demokrasiye ve genel olarak sosyalizm düşüncesine karşı bir polemik kaygusu taşımadıklarını sanıyorum. Onlarda nefret edilecek değerler bulsak tereddüt etmeden çevirip dilimize kazandırırız. Bu kendi değerlerimizin ne kadar insani ve haklı olduğunu göze batırmak için de bir karşılaştırma imkanı yaratırdı. Lakin bu yazarlardan damagımızda sadece tiksinti kalıyor ve biz tik-

sindiğimiz şeyleri kendi geçmişimizde yeterince yaşadık. Kendi moral tükenişlerini insanlığın tükenişiymiş gibi sunan bu 'birbenci' aydınlar kapitalist ülkelerde de insan sağduyusunun prim vermediğine inanıyoruz."

Kapitalist ülkelerin kültürüne kapılarını ardına kadar açmış olan Bulgaristan'a Batıdan giren kitap, dergi, gazete sayısı yılda iki milyonu aşıyor. Bulgar televizyonu her yıl yüzlerce saatini Batıdan aldığı programlara ayırıyor. Tiyatrolardan batılı yazarların oyunları eksik olmuyor. Bulgaristan'ın kendi kültürü derin ve güçlü olmalı ki, Batı kültürünü de hazmedebiliyor.

Bulgaristan'da edebiyatın, resmin ve plastik sanatların başka herhangi bir toplumdaki daha zengin bir kaynağa sahip olmasında şaşılacak bir yan da yoktur. Son yüz yılı Bulgaristan, pek az halkın yaşadığı bir yoğunlukta yaşamıştır. Yaşadığı bu kısa ama yoğun tarih içinde bu küçük ulus, evrensel ölçüler yaratmıştır. Bu pratik tarihin aynı zamanda ileri bir kültür üretmesi doğaldır. Bulgar edebiyatının Türkçe okurlarını oldukça şanssız saymak gerekir, çünkü bu sorun Türkiye'de yayıncılık düzeyinde ciddiye alınmadan yapılmıştır. Bulgar halk devriminin öteki entelektüel yansımalarından ise büsbütün uzak kalmışızdır. İnsanlık kültürünün bilinen temel kavramlarını Bulgar halkı kendi tarihi içinde bizzat yeniden üretmiştir; dolayısıyla bu aynı kavramlara tercüme ansiklopedik bilgi olarak baş vurmuş halklardan daha üretken olmasında anlaşılabilir bir yan yoktur. Bugünkü sosyalist bireyin, sancılı ve dramatik yollardan geçerek oluştuğu belli. Tartışılmadan ulaşılmış hiç bir değer hemen hemen yok gibi. İnsanı insan yapan türden değerlerin yeterince yaygınlaşmadığı Türkiye gibi ülkelerde burjuva ideolojisinin tiksinti uyandıran edebi ve sanatsal uç örnekleri, kendine oturmuş bir kimlik ve umut yolu bulamayan bazı aydınlar arasında etkili olurken, bu tür değerlere Bulgaristan gibi "tereciye tere satılamayacak" bir toplumun kapalı olmasında şaşılacak bir yan yok.

Batı'nın "popüler" ve sadece sosyalizm düşmanlığına dayanmayan, aynı zamanda insanın kapitalizmi aşan bütün umut ve amaçlarını da karalayan, daha güzel ve özgür bir dünya düşünüyene alaya alan düşüncelerin Bulgaristan'da da "özgür" olması mümkün değildir, çünkü özgürleşmek için çok şeyini kaybetmiş bir halkla yüzyüzünüz. Özgürleşme iradesi ölüme galebe çalmış bir toplumda insanın fikri köleliğini aşıl原因 görüşlere taraftar bulmak zor olsa gerek.

Yaygın özlülük bilinci ile proletarya diktatörlüğü nasıl bağdaşır? Bulgar kültürünün bütün ürünlerinde yüceltilmiş bir özgürlük motifi saklı. Bu kavram her şeyde yer etmiş. Osmanlıya karşı ulusal,

faşizme karşı sosyal kurtuluş mücadelesi, toplumun bütün sınıf ve katmanlarını, bütün bireylerini kucaklamış, tek bir kişi bile mücadelelerinin dışında kalmamış. Yani Bulgar siyasi devrimlerinde Jakobenizmin, Bonapartizmin, darbeciliğin izleri yok, sadece yığınlar var; bütün halk var, bu halkın üzerine bir dikta rejimi inşa etmek akıl alır bir iş değil. Bırakalım baskıyı Bulgaristan'da devlet imajının "işine karışmasına" bile tahammül edemeyen bir halk karakterine her olayda rastlıyorsunuz. Kültürün halkın bu niteliğinden bağımsız olması elbette düşünülemez. Bu nedenden dolayı belki Bulgaristan somutunda estetik bir hayli dik kafalı!

Bu konuda ilave edilecek son şey, Bulgar halkının "çok çalışan, kanaatkar" bir halk olmadığıdır. Çok fedakar, görevini bilen, gezip eğlenmeyi seven, gözü açık-kulağı delik türden bir halk Bulgarlar ve bu özelliklerinin çoğunu sosyalizm sayesinde kazanmışlar. Okuyor, tartışıyor, sosyalist demokrasi ona kendiliğinden herhangi bir özgürlük bahsetmiyor. Bulgar halkı kendi özgürlüğünü kendisi gerçekleştiriyor. Sosyalist ekonomi de Bulgar halkına kendiliğinden bir şey vermiyor. Ekonomiyi halk kendisi, kendi elleriyle yaratıyor. Dolayısıyla Bulgar halkı için her şey, harcadığı emek kadar somut ve kendisine ait bir değer olma özelliği taşıyor. Sosyalist toplum şartlarında yaşamak, kendini geliştirmeksizin gittikçe zorlaşıyor; çünkü sosyalizm, geliştikçe daha yetkin bir insan istiyor. Bugünkünden daha gelişkin olacağı besbelli olan yarınki sosyalizmi kaldırabilecek ileri-insan potansiyelini Bulgaristan, bu günden ve büyük oranda yaratmış görünüyor.

SPOR

İnsanoğlu kendi fizik güçlerine egemen olamadığı döneminde, üretim yordamıyla iç içe gerçekleştirdiği sporun hemen bütün branşlarını bugün üretimden soyutlayıp kendi hizmetine koşmaya çalışıyor. İnsandaki yaratıcı yeteneğin özgürce geliştiği durumda spor, hem yığınsallaşıyor, hem güzelleşiyor, hem daha yetkin yetenekler gerektiriyor ve gerektirdiği yetenekleri de oluşturuyor; ve insanın fizik sağlığıyla ruhsal bütünlüğünün tamamlayıcı bir ögesi oluyor. İnsanlararası yarış çıkar temelden kurtarıp insanı bir boyuta ulaştırıyor; hem insanın sınırsız güçlerini ortaya koyuyor; hem sağlıklı bir toplum kuruluşuna katkıda bulunuyor ve ilh...

İnsanın insanı güçlerinin açığa çıkmasında kapitalizmin rolünü inkar mı etmeli? Hayır, hatta ondan da önce kölelik düzeninin de

hakkını teslim etmeli ve insanın fiziksel ve düşünsel güçlerinin gelişmesine kazandırdığı ivmenin altını çizmeli. Ama sosyalizmin, çok kısa bir tarih kesiti içinde insana kazandırdıklarının altını daha kalın bir çizgiyle çizmeli. Spor da sosyalist toplum insanının altı çizilmesi gereken yetkinliklerinden biri olarak ele alınmalıdır.

Bulgaristan'da da spor ne durumda? Önce bir spor yazarımızın görüşlerini aktaralım:

"Roma'da bir hafta boyu atletizm mucizesini araştırdık. Batılı atletizm uzmanlarıyla, yıllardır tanıdığımız Bulgar meslektaşlarımızla, davetlerde karşılaştığımız Bulgar atletleri ve yöneticileriyle hep aynı şeyi konuştuk.

İşte size, Bulgar mucizesinin özeti.

9 milyonluk bir Balkan ülkesi ve komşumuzdan 55 milyonluk Türkiye olarak gerekli dersleri alabilirsek, kısa zamanda neler yapabileceğimizi arif olanlara anlatabilmek için, bu araştırmamızı özetleyeceğiz.

İşte sırası ile, Bulgar mucizesini gerçekleştiren kurumlar:

1- SPOR BASINI: Evet, yanlış okumadınız. 9 dünya rekoru, 3 dünya şampiyonunu yaratan bir numaralı güç, basın. Bulgar basını ile başlamış hareket. Spor sayfaları, atletizmin dünyada en önemli, en popüler spor olduğunu bıkmadan usanmadan yazmışlar. Halkın ilgisini çekmişler, kamuoyunu bilinçlendirmişler. 'Dünya bizi olimpiyatta tanır, olimpiyat ise atletizm demektir' sloganını beyinlere çakmışlar. Yılın sporcusu anketlerinde resmen hile yapmışlar. Kazanmasa da atletleri 'yılın sporcusu' seçerek, hem teşvik, hem ilgi çekme görevini yapmışlar. Şimdiki seferlerin en büyük gururunu da onlar yaşıyorlar.

Basın ve şampiyonlar adına yapılan galada, tercümanlık yapmak üzere sahneye gelen 30 yıllık Bulgar gazeteci dostumun yüzündeki gurur ifadesini görmeliydiniz. Kendi kazansa bu kadar mağrur olmazdı.

2- EĞİTİM: Her kentte bir spor okulu, Sofya'da ise Süperior Spor Enstitüsü açmışlar. Çok genç spor uzmanları yetiştirmişler. Örnek mi, Kostadinova'nın antrenörü 27, Markov'un ki 32 yaşında. Ayrıca tüm üst düzey sporcuları gibi, bu ikisi de, Sofya Yüksek Spor Enstitüsü öğrencisi. Yani bizzat kendileri, yaptıkları spor dalının uzmanları olarak yetiştiklerinden, antrenmanın anlamını da, ne zaman, nasıl yapılması gerektiğini de biliyorlar. Eski ünlüler şimdi bu okulun hocaları. Peter Petrov örneğin. Ya da Blageova.

Sovyet ve Doğu Alman uzmanlar ve ülkelerin programları ile, Sofya Yüksek Spor Enstitüsü son yılda inanılmaz bir düzeye ulaştı. Şu anda Bulgaristan'da bu okuldan 'yüksek uzman' diploması ile mezun 500 kişi, maaşlı atletizm antrenörü olarak görev yapıyor. 9 milyonluk

Bulgaristan'da 500 maaşlı atletizm antrenörü. Bizde 50 milyonluk Türkiye'de 500 atlet var mı acaba?

3- FEDERASYONA VERİLEN ÖNEM: Bulgaristan hükümeti, bastının da şiddetli desteği ile, atletizmi futbolun ardından iki numaraya getirmiş. Ata sporu, en çok madalya, falan masalları ile, güreşte avunmamış. 'Ata değil, anaspor önemlidir' demişler. Atletizm federasyonu gerek devlet bütçesinden, gerek doğrudan federasyonlara ödeme yapan Toto ve Loto'dan en büyük payı almış. Bulgaristan'da tesisleri devlet yapıyor. Loto doğrudan sporcuya ulaşıyor. Bugün Bulgaristan Atletizm Federasyonu bütçesi Türkiye'nin Beden Terbiyesi ve Spor Genel Müdürlüğü bütçesinin iki katına yakın.

Düdüğü, parayı veren çalışıyor, görüyorsunuz.

4- KULÜPLER: Bulgaristan bir atletizm kulüpleri cenneti haline getirilmiş. Büyük kulüplerin, büyük kent büyük kulüplerinin A erkek ve A kadın ve genç erkek ve kadın atletizm takımları kurmaları zorunlu. Daha küçük kulüpler, genç erkek ve kız takımlarına sahipler. Ayrıca bünyelerinde özel yetenekli A kategorisinde sporcuyu bulunduruyorlar.

Üçüncü grup kulüpler, ki bunlar daha çok kasaba ve köylerde, sadece genç takımlardan sorumlular. Böylece, Bulgaristan'ın en ücra köşelerinden başlayıp Sofya'da biten bir konik atletizm ağı örülmüş. Bulgaristan'ın neresinde olursa olsun bir yetenek hemen keşfediliyor. Hemen uzman diplomalı bir antrenör eline geçiyor, sonunda da kendini Sofya'da buluyor.

5- TESİSLER: Böylesine bir atletizm ordusunu yaşatmak için tesis gerek. Bulgaristan'daki tartan pist sayısı bizimki kadar. Üç yani... İki Sofya'da bir Filibe'de... Ama bu birinci sınıf tartanların dışında her ilde, ilçede, kasabada ve köyde, Bulgar sanayiinin imal ettiği, tartan ile mukayese edilmeyecek kadar kalitesiz, ama toprak piste göre çok daha iyi, bakımı ve üzerinde çalışması kolay, siyah renkli, zifti andıran Zebran diye bir pistleri var. Şimdilerde bir Fransız firmasıyla anlaşmışlar. Tartandan çok ucuz resî malzemesi ile zebranları değiştiriyorlar.

6- MALZEME: Adidas ile çok akıllı bir anlaşma yapmışlar. Alman firması, Bulgar atletizmini malzemeye boğuyor. Hiç bir malzeme sıkıntıları yok."

(Hincal Uluç, Cumhuriyet, 7 Eylül 1987)

Spor, onun üstünde yapılacağı tesislerin başka ihtiyaçlardan kısılarak kurulmasıyla, ya da spora "kabiliyetli oldukları erken görülen çocukların" özel bir eğitimden geçirilmesi yoluyla gelişmiyor. Böyle olsaydı iş çok kolaylaşacak, hatta rekorlar hep kapitalist ülkelerin elinde kalacaktı; çünkü "elit", "üstün insan" yetiştirmekte kapita-

lizmin üstüne yoktur; "elit sporcu" yetiştirmeyi de başarırdı.

Spor tesisi olmayan köy Bulgaristan'da yok. Yüzme havuzundan tenis kortlarına, atletizm pistlerinden kapalı salonlara kadar hepsi, her yerde var. Lakin bunlar, aynı köyde veya semtte kütüphane, piyano kursu, sinema, klinik, fabrika, okul, tiyatro, gazete, ekmek, bilim, ahlak, özgürlük, örgütlenme olduğu için var. Dolayısıyla sporun maddi temeli ancak, toplumun maddi ve kültürel gelişkinliğinin ayrılmaz bir parçası olarak kurulabiliyor. Başka hayat alanlarına gereken önemi vermeksizin spora önem vermek onu geliştirmiyor. Sporların anası olan atletizm için bu daha da böyle. Kısaca, insanın sportif nitelikleri, onun ancak öteki yeteneklerine paralel olarak gelişip yetkinleşiyor. Bu da, her şeyin yığınsal bir genişlik kazandığı noktaya işaret ediyor. Bulgaristan'da spor insanın bir bütünlük içinde gelişmesinin sonuçlarından biri olarak gelişiyor.

Sosyalizmin insana yaptığı çok yönlü yatırımların kimi alanlarda erken, kimi alanlarda daha sonra meyvesini vereceğini söylemek doğru olur. Spor erken uç verdi. Kapitalizmden, göreceli olarak daha gelişkin bir maddi gelişme temeli devralmış olan DDR'de daha önce uç vermesi, kapitalizmin kuramadıklarını da kurmak zorunda olan Bulgaristan'da bugünden itibaren uç vermeye başlaması bunu doğruluyor. İnsanda saklı güçlerin belli bir toplumun şartlarında azami ölçüde açığa çıkabilmesi, azami sayıda insanın "işe katılmasını" gerekli kılıyor. Bulgaristan'da sosyalizm, toplumun gerçek hazinesi olan insanın üstündeki kalın örtüyü kaldırmaya çalışıyor.

Eğitim-kültür-sağlık-spor ve öteki diğer sosyal güvenceler açısından yeterince donanmış bir toplumda akla gelebilecek ilk varsayım insanların bireysel gelişmelerinin çok hızlı olduğu, ve kusursuz insanî ilişkilere ulaştıklarıdır. Bu böyle olmakla birlikte gelişmeyi aksatan, hatta geriye çeken çelişkiler ve engeller, aynı koşullarda ve üstelik bu koşulların ürünü olarak ortaya çıkabiliyor. Belli bir durumda kurulmuş olan sağlıklı toplumsal denge, daha ileri toplumsal durumun engellerini de üretiyor. Bir gözlem sınırlılığı içinde uyumlu görünen insan, yaşam sürekliliği içinde başka boyutlar ifade edebiliyor. Bulgaristan'da bugün en çok tartışılan konu da bu. "Yeniden yapılanma"nın yol ve yöntemleri, insanın bütün boyutlarının tartışılması ile birlikte yürüyor.

BULGARİSTAN ÜRETTİĞİ GİBİ TÜKETMİYOR

Dokuz milyonluk Bulgaristan'ın güçlü bir ekonomisi var. Modern teknoloji kullanımı gelişkin Batı'da neyse, orda da o. Üreticilerin el

becerisi, üretimin bilgisi, malzeme vb. gibi üretilen malların kalitesine ilişkin olan diğer bütün faktörler bakımından Bulgaristan ileri kapitalist ülkelerin düzeyine ulaşmış bulunuyor. Elbette Bulgaristan, yeryüzünde üretilen ve halkının ihtiyaç duyduğu her şeyi üretmiyor; ama ürettiklerini çoğunlukla dayanıklı, kaliteli, güzel üretiyor. Tarım ürünleri için de bu böyle. Ülkenin ikliminin izin verdiği bütün ürünler tarlalarda, iklimin izin vermedikleri ise seralarda bol ve kaliteli üretiliyor. Tarımsal üretimin verimliliği açısından Bulgaristan en ileri ülkeler düzeyinde sayılıyor.

Ama bir şey var eksik olan. O şey her ne ise, kesin olarak üretime ilişkin değil; ama buna rağmen üretime ilişkin olarak yukarıda söylediklerimizi yalanlıyor. Sanki ülkede yeterince mal üretilmiyor; üretilenler kalitesiz; herkes herşeyi dilediği yer ve zamanda satın alabilecek durumda değilmiş gibi yaşanıyor hayat; ve böyle görünüyor. Besbelli ki üretim planında normal yürüyen işler, ticaret alanına ve hizmetler sektörüne gelindiğinde aksıyor. Üretimin şanına layık bir tüketim düzenlenmesi kurulamamış gibi gözüküyor.

İlk bakışta bunun sebebi olarak, ticaret alanında çalışıp hizmet üretin insanların beceriksizliğini, ilgisizliğini, eğitimsizliğini ve örgütsüzlüğünü düşünüyoruz. Mallar ve hizmetler tıpkı kapitalizmde olduğu gibi büyük mağazaların yanı sıra çokça küçük mağazalarda, büfelerde, lokantalarda, pastahanelerde vb. gibi pazarlanıyorlar. Hizmetler de otellerde, gazinolarda, plajlarda, park ve bahçelerde, sinemalarda, kültür kurumlarında vb. gibi pazarlanıyorlar. Tüketiciler ihtiyaç duydukları şeyleri buralardan satın alıyorlar. Tamamı bu değil. Aynı şeyler bir de fabrikaların ve diğer işyerlerinin kendi özel çarşılarında ve sosyal tesislerinde pazarlanıyor; buralardan temin ediliyor. Yani biçim olarak pazar Batı'da ne ise, Bulgaristan'da da o.

Sağlam bir örgütlenme ağına dayanmıyormuş gibi gözükken iç ticaret büyük, yetkin ve tecrübeli bir örgütlenmeye dayanıyor aslında. Bulgaristan'da Merkez Kooperatifler Birliği bünyesinde ilgi ve uzmanlık alanlarına göre oluşmuş pek çok kooperatif kuruluş var ve bunlar kendi örgütlenme alanları içinde, üretilen malları satın almak, iç ve dış pazara sunmak gibi bir fonksiyona da sahipler. Tüketim köylerin tamamında ve 150'yi aşkın kentte, halen iki milyon yüz bin üyesi bulunan 505 tüketim kooperatifi tarafından organize ediliyor. Büyük kentlerde ticareti devlete ait mağazalar gerçekleştiriyor. İç ve dış turizmi örgütleyen de, aynı birlik kapsamında bulunan bir başka kooperatiftir. Birliğin çeşitli kolları ticareti, toplumsal beslenmeyi, kimi tarım ürünlerinin ihracını, üretilen malların satın alınıp ülkenin her bir yanına ulaştırılmasını, alkollü ve alkolsüz içki üretimini, maden ve memba sularının işletimini vb. gibi çok geniş

ticari alanları kontrol ediyor. Bu kooperatifler tek tek tüketici insan- lar tarafından oluşturuluyorlar ama yarattıkları geniş Birlik, bölün- mez büyük fonları kendine bağladığı iç ticaret kanallarının yaygınlığı nedeniyle tek başına bir tekel, bir "devlet" gibi gözüküyor.

O halde üretilen malın "toptan alıcısı" da baştan belli, "toptan satıcısı" da. Müşteri de zaten biliniyor; planlı ekonomi olduğu için aşağı-yukarı tüketim kapasitesi de. Bir malın şu mağazadan değil de öbür mağazadan satın alınması, satıcıyı, dolayısıyla kâr edecek olanı değiştirmiyor. O halde satış işlemlerine yön veren şey tamamıyla kamusal amaç oluyor. Rekabet sıfır. Hangi mağazaya giderseniz gidiniz, o "tek büyük satıcıyı" tezgahın arkasında görüyorsunuz; kalite aynı, fiyat aynı, etiketlerin yazılış biçimi dahi aynı. Tezgahtar olarak çalışan emekçi kız orda hiç olmasa da siz paranızı koyup malınızı alıp gidersiniz ve sonuç değişmemiş olur. Tüketiciler şu gün şu yöreden gelecek falanca ürüne şartlıdır. Çok çok bazı gecikme- ler olur ama beklenen mal beklendiği gün gelir ve satın alınır. Bu da büyük kentlerde bazan "kuyruk" demektir.

Kooperatifler Birliği'nin bütün ülkede 16 bin satış mağazası var. Toplumsal beslenme hizmeti veren kurumların sayısı da 9 bin. Bu da iç ticarete % 30 gibi büyük bir dilimin kooperatifler aracılığıyla gerçekleştirildiği anlamına geliyor. Mallar bu mağazalarda rastgele yerleştirilmiş dağınık, tertipsiz duruyorlar. Satıcı tezgahtar, kendini "malların sahibi" olarak görmüyor. "Müşteri kaçırmamak" gibi bir kaygusu yok. Çünkü müşteri zaten alternatifsizdir. Temel kültür ve alışkanlıklar da yeterince oluşmadığı için bu mağazaların vitrinleri çok kötü. En güzel mallar-ürünler hiç uygun olmayan şartlarda müşteri ile karşılaşılıyorlar. Malın paraya, paranın mala dönüştüğü ve Marx tarafından "malın ölüm-kalım anı" olarak nitelenen ilişki bu mağazalarda gerçekleşiyor. Kapitalist pazarda müşteri üstündür, son söz sahibidir, halbuki Bulgaristan'da üstün olan mallardır. İdeal olanı malın boynu bükük olmasıdır, tıpkı kapitalizmden alıştığımız gibi. Böyle olmayınca satıcı kaba, ilgisiz olabiliyor, bu da hem görün- tüyü, hem içeriği berbatlaştırıyor.

Sanayi ürünleri bakımından durum biraz daha değişik; devlet mağazalarında görüntü daha derli-toplu olsa bile sosyalizmin ıslaha muhtaç yönlerinden biri ve başlıcası, işte bu ticarete mal ve hizmet- lerin kalitesi sorunudur. Bulgar yurttaşları mevcut olana alışkın olabilirler ama bize ve "dışarıdan" böyle gözüküyor. Bulgar yurttaş- ları hatta bu duruma "razı" da olabilirler; ama topyekün gelişmenin yasaları razı olmaz. Bulgaristan'da mağazalarda daha bol çeşitli mallar, daha kaliteli mallar ambalajları daha cazip mallar olmalı; bu

mallar aynı zamanda daha ucuz olmalı, hizmetler de en üstün ve en insani düzeye yükselmeli!.. Evet ama bunu kendileri farketmiyorlar mı? Elbette farkediyorlar. Fakat çözümü kolay değil gibi gözüküyor. İşin temelinde galiba insan faktörü bulunuyor.

Örneğin lüks ve turistlerin de yararlandıkları otellerde, gazinolar- da, dövizle satış yapılan mağazalarda sorun hem görüntü, hem de hizmetin kalitesi yönünden çözülmüş görünüyor. Bireysel emek ürü- nü ve satılamazsa sahibi olan kişiye zarar vereceği kesin olan mallar- da örneğin, el sanatları ürünlerinde kalite ve estetik en yüksek düze- yine ulaşabiliyor. Acaba insanlarla, yaptıkları iş arasındaki "çıkar bağlantısı" üretimde kurulmuş da pazar denilen sahada henüz kuru- lamamış mı?

Malların çeşitliliğinin ve kalitesinin artırılması son birkaç yıldan beri gündeme iyice yerleşmiş bulunuyor. Gezip gördüğümüz hemen her fabrika, süregelen temel faaliyeti dışında çeşitli tüketim malları üretmeyi de programına almış bulunuyor. Böylece üretim artıkları- nın daha rantabl değerlendirilmesinden başka, tüketim malları bol- luğuna da varılmış olunacak. Bu başlangıcın zincirleme bağlantılarla yeni bir tüketim standardı yaratacağından kuşku yok. Ama insanın, herhangi bir çıkar bağı olmaksızın da işine, özellikle de hizmet sunma işine sarılıp sarılmayacağı pek belli değil. Yani malların çeşit ve kalitesinin artmasıyla sorunun çözüleceğinin garantisi yok.

Bu denli tek ve büyük bir ticari örgütün yüksek düzeyli bir oto- masyona, bilgi deposuna, dakik işleyen mekanizmalara, zamanla yarışıp mutlaka önde gideceği bir çalışma temposuna, daha gelişkin ve belki de kapitalizm benzeri ticaret ilke ve kurallarına ve bütün bunlarla birlikte "kapitalist tezgahtarlara" ihtiyacı vardır. Hatta belki sadece bu alanda özel bir ücret ve istihdam politikası oluşturmak da gerekli olacaktır. Tüketim kooperatifi olgusu sosyalizme has bir örgütlenme de değildir. Türkiye'den biliyoruz. İşçiler, memurlar, çeşitli meslek kuruluşları, bazan da semt sakinleri birleşip tüketim kooperatifleri kurarlar ama asla başarılı olamazlar, kapitalist serbest pazarda yarışamazlar. Madem ki sosyalizm Bulgaristan'da tüketim kooperatiflerini "rakipsiz" hale getirip tekel kılmış, bunun gelişme- sini sağlayacak iç dinamiği de bulup yaratmak zorundadır. Nitekim bazı sosyalist ülkelerde bu alanda "özeleştirilmelere" gidilmiştir, gi- dilmektedir. Bulgaristan'ın ufkunda da bu görünüyor.* Buna bir

* Özel ticari işletmelerin statü ve işleyiş biçimi, kitabın "yeniden yapılanma" başlığı altındaki bölümünde inceleniyor.

geriye dönüş, aşlamayan bir zorluğa teslim olmak diye de bakmak gerekiyor. Ama şunu da ilave etmeli ki, bizim bu ele alış tarzımız, herhangi bir Bulgaristan yurttaşı tarafından abartma gibi gözükür; hayatın önemsiz bir ayrıntısının büyütülüp sorun yapılması biçiminde anlaşılır. Gerçekten de böyledir; gözleri, şaşaalı tüketim toplumunun renkli vitrinlerine baka baka şartlanmış olan bizlerin aynı görüntüyü sosyalist yaşamda göremeyince bu tespitleri yapma-ya ve abartmaya yatkın olduğumuz da bir gerçektir.

Dişarıdan bakıldığında malların kıtlığı gibi görünen durum veya dükkanların ve malların sahihsizlik görüntüsü, büsbütün görüntü müdür ve bu görüntüden sadece ticaret örgütü mü sorumludur? Bu soruya kestirmeden "evet" diye cevap vermek, sorunu büsbütün basite indirgemek olurdu. Bu duruma yol açan faktörler arasında belki de sosyalizmin "değiştirilmesi gerekli" kimi yapılanmalarını da saymak gerekecektir. Bir karşılaştırma yapacak olursak; Türkiye gerek yığınların tüketim gücü, gerekse üretimin kapasitesi ve teknik donanımı bakımından ve gerekse iç pazarı canlı kılan öteki faktörler yönünden —kişi başına hesabıyla— Bulgaristan'ın katbekat gerisindedir. Ama buna rağmen insanların satın alıp alamadıklarından bağımsız olarak mallar Bulgaristan'dakinden çok daha çeşitlidir; kaliteleri ve standartları, ambalajlarıyla birlikte daha yüksektir; dükkanlar daha bakımlıdır, müşteri durumunda olan insanlar daha çok tatmin olmaktadır. Halbuki Bulgaristan'ın bütün bu faktörler yönünden de Türkiye'den çok ilerde olması gerekirdi. Demek ki görüntünün somut sebepleri ve bir derinliği de olmalıdır. Derinlik ister istemez sorunu üretime, üretimin planlanmasına, üretimdeki ekonomik demokrasiye, bütün bunların planlanışına, başka bir ifadeyle gezilirken görünmeyen ama her şeyin doğup şekillendiği alana götürebir bizi.

Burada merkezi plan faktörüne eğilmekten başka açıklama yok gibi gözüküyor. Gerek toplumun tüketim malları yönünden istemlerinin saptanması, gerekse bu malların ilgili sektörler tarafından fiilen ve öngörülen miktar ve kalitede üretilmeleri, son tahlilde merkezi plan tarafından belirleniyor ve onun çizdiği sınır içinde gerçekleşiyor. Esnek olmayan bir merkezi planı küçük hacimli bir ekonomide uygulamakla, hacmi, iç zenginliği ve tüketici eğilimleri çok gelişmiş bir ekonomide uygulamak arasında önemli farklılıklar vardır ve değişik sonuçlar elde edilmesi kaçınılmazdır. Bulgaristan'da da, sosyalizmin görüntüsünü kısmen bozmakta olan iç ticarete bu açıdan bakmak gerekir sanıyoruz. Ülkenin ekonomik gelişkinlik düzeyi yükselmiş, senelik bakış perspektifine sığmayan gününbirlik olarak

hesaba katılması gereken faktörler ekonomik yaşama dolmuş, daha canlı bir iç pazarın maddi temelleri fiilen ortaya çıkmış ama merkezi planın daha önceki duruma cevap veren katı kuralları gelişkin ekonomik şartlarda da işlemeye devam ediyor. Buradan doğduğu anlaşılan uyumsuzluk yukarıda sözünü ettiğimiz kötü ve fakir pazar görüntüsünü yaratıyor; toplumun gününbirlik değişen gereksinimleri ile, beş yıllık kalıplara bağlanmış olan merkezi plan çerçevesi hemen her gün, her olayda çatışıyor ve tabii mevcut durumda, insanın tüketici yanına karşı sonuçlar veriyor.

Öteki sosyalist ülkelerde ve bu arada Bulgaristan'da bu duruma müdahale edildiği, öngörülen ilk tedbirlerin uygulanmasına başlandığı biliniyor. "Sosyalist özerk yönetim" gibi Türkiye'de sosyal demokrasinin bile teorik olarak ilgisini çeken Yugoslavya modelinden biçimde ve özde çok farklı bir kavram Bulgaristan'ın gündemine girdi ve gelişiyor. Sosyalist özerk yönetimin şimdiki görünen kapsamı, üretici ünitelere daha çok inisiyatif tanınması ve merkezi planlanmanın buna ilişkin yönleriyle kısmen gevşetilmesi olarak yorumlanabilir.* Ürettikleri malların miktar, kalite ve fiyatlandırılmasında, üretici işletmeleri özerk bırakmak, onları hem iç bünyelerini reorganize etmeye, hem de pazar araştırmasına önem vermeye itecek, tüketici eğilimlerini gözardı edemeyecekleri bir noktaya getirecektir. Ancak bu kadarı tek başına bir şey ifade edecek midir? Bunun karşısına devlet mağazalarının ve tüketim kooperatiflerinin de "özerkliği"ni koymak, onlara diledikleri malı alıp, dilemediklerini almamak ve istedikleri kadar almak hakkını tanımak şarttır. Bu demektir ki; önce merkezi belirlemeyi üretim konusunda gevşetmek, ama aynı zamanda mevcut tüketim kalıplarını da kırmak, olayı bu bütünlüğü içinde çözmeye çalışmak gerekli olacaktır.

Bulgaristan'da mevcut bütün emek gücünün belli bir işyerine bağlı olarak faal olduğu görünüyor. Ekonomideki bütün kaynaklar hareket halindedirler. Ama emeğin daha verimli kılınması, bugünkü yüksek teknolojiye rağmen devam eden bir ihtiyaçtır. Emeği daha verimli hale getirmenin üretim şartlarını geliştirmekten başka sosyal düzeydeki koşulları yeniden düzenlemek gibi bir gerekliliği de vardır. Çalışan insanın yaptığı işin sorumluluğunu da üstlenmesi, buna ikna edildiği bir ilişki içinde bulunması gerekir; bu ilk koşuldur. Bu koşulun gerçekleşmesi için bireyin sadece çalıştığı birimde değil, hayatın

* Yeniden yapılanma ile birlikte "sosyalist özerk yönetim" ete kemiğe bürünüp temel bir işlev kazandı. Bu yeni yapıyı ilerki sayfalarda ele alıyoruz.

bütün alanlarında yönetime katılmasının da imkanları doğmuş olmalıdır. Öteki sosyal koşul, çalışan insanın, emeği ve becerileriyle orantılı bir gelir elde edebilmesi ve bu gelirini hiç bir engel görmeksizin tüketimine yansıtabilmesidir. Bundan dolayı, sosyalizmin "en düşük ve en yüksek ücret arasındaki farkın azlığıyla" övünmeyi terketmesi kaçınılmaz olacaktır. Marksist teorideki eşitlik ilkesi derinliği olan bir kavramdır ve toplumsal topyekün gelişmenin engeli olmayan bir kavramdır. Eşitlik ilkesinin toplumsal hızlı gelişme olgusuyla bütünleştirilebildiği koşulları sosyalizm için en ideal koşullar olarak görmek giderek kaçınılmaz olacağına benzemektedir.

Bu ve benzeri sorunların öteki sosyalist ülkelerin olduğu kadar Bulgaristan'ın da gündemine girmiş olması "sosyalizmin aksaklıkları" olarak görülmemeli, tersine çok doğal sayılmalıdır, çünkü bunlar "gelişme sorunları"dırlar; ancak gelişmenin belli aşamasında kendilerini duyururlar. Bu sorunlar dün olamazdı, bugün vardır, yarın olmayacaklardır. Genel olarak gelişmenin yasaları böyleyken sosyalist toplumun gelişmesinde bu daha da böyledir. Bulgaristan'da da, sorunların gerekli kıldığı yeni düzenlemeler yavaş yavaş bütün alanlara yayılmaktadır ve "kendiliğinden" olan hiç bir şey söz konusu değildir. İşletmelerin ve ticari mağazaların özerklik alanlarının genişlemesi ve merkezi plan alanlarının daralması sosyalizmden verilmiş bir ödün değildir. Yeni düzenlemelerin ücretli işgücü çalıştırmamak koşuluyla özel ticarethanelerin kurulmasına kadar gittiği durumda bile sosyalist toplumsal düzenin duvarlarından tek bir tuğla düşmüş olmayacaktır.

Bütün bu gelişmelerin "maddi özendirmeyi" de beraberinde getireceğine, bugünkü özendirmeleri genişletip artıracığına kuşku yoktur. Ama bundan ne toplumsal ilişkiler, ne de insanların bilinci olumsuz etkilenecektir. Çünkü son tahlilde, genişleyen yetkiler ve artan sorumluluklar bütünyle sosyalleşmiş mülkiyet ya da sosyalleşmekte olan mülkiyet üzerinde gerçekleşecek. İlave maddi imkanlar edinmek yine bugün olduğu gibi, hiç kimse için, ilave maddi değerler ortaya çıkarmaksızın mümkün olmayacak. Bu gelişme büyük ölçüde teknolojik yenileşme, otomasyon, isabetli karar ve basiretli yönetim temelinde gerçekleşeceği için insanların bugünkünden daha çok çalışmaları gerekmeyecek, velev ki gerekse bile, buna karar verecek olanlar yine insanların kendileri olacaklar. İnsanlar arasında bu yeni düzenlemelerden ötürü yeni bir yarışma türü başlayacaksa, bu daha da yetkinleşme, beceri ve hüner kazanma yarışı olacak, sonuçta yine bizatihi insanın kendisi kazanmış olacak. Tek tek bireylerin "kendilerine dönük" gibi gözüken, hatta özünde

de böyle olan hareketlerinin hızlanması, coşkuya dönüşmesi, bireysel zenginlikleri artırması, mutlak biçimde toplumsal zenginleşme anlamına gelecek, çünkü bireysel çıkarı aynı zamanda toplumsal çıkar olarak örgütlemeyi, hem fiili üretim ilişkileri düzeyinde, hem hukuksal ifadeleri düzeyinde, hem ahlaki ve ideolojik hem de alışkanlıklar düzeyinde başarmış bulunan verili durumun kazanımları yaşamaya devam edecek.

BULGARİSTAN'DA MÜSLÜMANLAR

Bulgaristan hakkında son yıllarda, peşpeşe iddialar ileri sürüldü. Bu iddialar içinde, Bulgarlar'ın Papa'yı öldürmeyi planladıklarından tutun da, Bulgaristan'da yaşayan müslümanları kitleler halinde kılıçtan geçirildiklerine varıncaya kadar akla gelmedik olanları var. Bunun Bulgaristan'a karşı yürütülen ama genel bir antikomünist senaryo olduğunda sağduyu sahibi herkes birleşiyordu. Ama o kadar yalan peş peşe ve sistemli biçimde yayıldı ki "acaba" diye soranların sayısı hiç de az olmadı.

Bunlardan Papa'ya suikast olayı iyi-kötü kafalarda aydınlandı. Türk faşistlerinden CIA'ya kadar uzanan karanlık bir dehlizde, ama Batı'nın sırtında kaldı. ABD tarafından kışkırtılan, Türkiye'deki 12 Eylül tarafından benimsenen ve içerde faşist ideolojiye, dışarda geleksel antisovyet politikaya bağlanarak sürdürülen "Bulgaristan'daki soydaşlarımızın soykırımı" kampanyası eski çapını ve hızını kaybetse bile, yaratmayı başardığı kuşkuyla yönünden tazeliğini koruyor.

Nedir bu olayın içyüzü? Gerçekte Bulgaristan'da yaşayan Türkler veya müslümanlar baskı altında mıdırlar? Olayın politika malzemesi yapılan yönü nedir, gerçek yönü nedir?

Bunu anlayabilmek için tabii öncelikle, baskı altında oldukları söylenen insanları tanımak, onlarla konuşmak gerekiyordu. Bu yolu seçtik. Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı üst düzey yetkilileriyle de sorunu tartıştık. Ayrıca bu konuda tarihsel araştırmalar yapan bilimadamlarından görüşler aldık. Konuyu değişik yönleriyle burada aktarmaya çalışacağız.

Sofya Üniversitesi Tarih Kürsüsü üyelerinden Prof.Dr.Peter Petrof bize kendi yaklaşımını, biraz da resmi devlet yaklaşımıymış izlenimini veren bir üslupla şöyle özetledi:

Konu bir hayli kapsamlı olmalı. Önemli bir sosyal sorun olarak bakılmalı buna. Bulgaristan'da 1,5 milyon Türk nüfusun yaşadığı

söyleniyor. Gerçek rakamlar şöyle: Bulgaristan'da etnik kökenleri farklı 1,5 milyon müslüman yaşıyor. 350 bin pomak var, 350 bin kadar da çingene. Ayrıca Arnavut, Tatar grupları da var.

"1,5 milyon müslümanın 700 bini, eğer yetkin bir Türkçe eğitiminden geçmemişse, bugün Türkiye'de konuşulan Türkçenin çeşitli yönlerden etkisini taşıyan, ama tam da bu Türkçe olmayan bir Türkçe konuşuyor. Ve bu 1,5 milyon müslümanın bugün ezici çoğunluğu gerçek anlamda ateisttir ve kendini hiç bir dine bağlı saymamaktadır.

Dini açıdan durumu bu olan, etnik kökenleri açısından çok daha karmaşık bir yapı arzeden bu kesimin ortak karakteri, kendini ayrı bir azınlık olarak tanımlamak ve belirlemek yerine, sosyalist toplumumuzun üyeleri olarak belirlemeyi seçmiş bulunmalarıdır. Sosyalist toplumsal yaşamın gerek bilincinin, gerekse külfet ve nimetlerinin paylaşılması açısından dini ve etnik gruplarla Bulgar toplumunun herhangi bir problemi yoktur. Sosyalizmin toplumsal hiyerarşisinde, topraklarımızın üzerinde yaşayan herkes, hiçbir ayırım olmaksızın yerini almıştır. Sorun sosyalizmde değil farklı bir yerde aranmalıdır.

Tarihimizin Osmanlı tarihiyle ilişkisi kimsenin meçhulü değildir. Bu tarihin bize ilişkin bir yönü de Osmanlılaştırmadır. Osmanlılaştırma ise özünde müslümanlaştırmadır. Detaylandırdıkça spekülasyon olmaya da elverişli olan bu konuya genel hatlarından bakmayı denemeliyiz. Her şeye, tek yanlı bir tercihle, sadece Osmanlı arşivlerindeki belgelere dayanarak yaklaşırsanız bile başka bir sonuç elde etmeniz mümkün değildir. Kültürümüzün her yanında ve derinliğinde her iki din tarafından da (müslümanlık ve hristiyanlık) ortaklaşa kutsallaştırılmış o kadar çok şey bulabilirsiniz ki, bu sizi aynı etnik grubun farklı kültürlerle zoraki bölünmüş olduğu sonucuna götürebilir. Bunu da bir yana koyalım son 20 yıl içinde Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan'da, aşağıda belirtilen üç noktayı su götürmez şekilde ortaya koyan bir çok yazılı kaynak ve belge yayınlandı: 500 yıllık Osmanlı esareti döneminde (XV.-XIX. yy.), Anadolu'dan Türk kitlelerin Balkan Yarımadası'na göçü, son derece sınırlı idi; bu dönemde Bulgar topraklarına Türk olmayan önemli miktarda müslüman —Tatar, Arnavut ve Çerkez— kitleler, özümsemeye tabi tutulan ve büyük bir bölümü Türk soyuna karışan, değişik halklardan koparılmış ve müslümanlaştırılmış köleler iskan edildi; Bulgar topraklarında yaşayan müslümanların büyük çoğunluğu, bunların da dışında ve değişik dönemlerde İslamiyeti kabul etmeye zorlanmış Bulgar kökenli insanlardır.

İslamiyetin dayatılmasında iki ayrı şekil uygulanıyordu: Bunlardan birincisinde kişiler öz yurtlarından koparıldı, ikincisinde ise, kendi yurtlarında İslamiyeti kabul etmek zorunda bırakıldı. Bulgarların öz

yurtlarından kopararak Anadolu'ya iskan edilmesi; Can Vergisi (devşirme) Kanunu yoluyla oğlanlar toplanması, eğitilmesi ve bir zaman sonra bunların Yeniçeri Ocağına katılması; Yeniçerilere aile kurma izninin verilmesinden sonra, bunların yerli müslümanlaştırılmış kızlarla evlendirilmesi; insanların köle alınması ve bir zaman sonra İslamiyeti kabul etmeleri koşuluyla azat edilmesi; haremle kadınlar kaçırılması ve bu kadınların İslamiyeti kabul etmek zorunda bırakılması, doğurdıkları çocukların müslüman sayılması gibi yöntemler birinci uygulama biçimi kapsamında sayılabilirler.

Değişik yerlerde İslamiyetin dayatılmasına Osmanlı egemenliğinin daha ilk gününde başlandı ve bu uygulama 1877/78 yılında kurtuluşa değin, Türk egemenliğinde kalan topraklarda ise 1912 yılına kadar sürdürüldü. Bütün Bulgar topraklarını kapsayan İslamlaştırma eylemi, Sultan yönetiminin resmi politikası olarak uygulandı. Bu süreç içinde ayrı ayrı kişiler, aileler, soylar, yerleşim yerleri ve bazan bütün bir bölge müslümanlaştırıldı. Kullanılan yöntem ve biçimler ikna etmekten başlayıp en kaba zorbalığa kadar çok ve değişti. Dininden her geri dönme denemesi acımasızca cezalandırıldı. Müslümanlaştırılan birçok kişi, kendi atalarının adet ve geleneklerine sadık kalmasını yaşamıyla ödedi.

Bulgar topraklarında birkaç yığınsal müslümanlaştırma eyleminin gerçekleştirildiği bilinir. 1515 yılında gerçekleştirilen ilk müslümanlaştırılma eylemi, üç Bulgar bölgesini —Kuzey Bulgaristan (Miziya), Trakya ve Makedonya'yı— kapsadı. Rodoplarda ve ona bağlı bölgelerde 1666-1669 yılları döneminde yeni bir İslamlaştırma gerçekleştirildi. 1705 ve 1720 yıllarında ise iki daha sınırlı İslamlaştırılma yapıldı. Kuzey Bulgaristan'da ikinci yığınsal müslümanlaştırmanın 1689 yılında yapıldığı bilinir. XVIII. yy. ortalarında Stara Planina Dağı'nın Doğu kesiminde ve Gerlovo bölgesinde bir başka yığınsal müslümanlaştırma gerçekleştirildi.

XIX. yy.'da İslamlaştırmaların devam ettiği, ama Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yazgısı ve Balkan halklarının kurtuluşu sorununun gündeme getirildiği bir sırada, müslümanların kökeni sorununa ilgi görülmemiş derecede arttı. Diplomatlar, bilginler ve gezginler bu sorunu sık sık ele aldılar. Onların hepsi, Asya kökenli Türkler sayısının çok az olduğunda hemfikir diler. Bulgar topraklarında müslümanların esas kesimi, Bulgar, Arnavutlukta, Arnavut, Bosna'da, Sırp'tır. Bunu, Osmanlı sadrazamlarından Mithad Paşa da teslim etmek zorunda kaldı. Mithad Paşa, 1878 yılında bir Fransız dergisinde şöyle yazdı: "... Ve her şeyden önce şunu gözönünde bulundurmak gerekir ki, kendilerine böylesine canlı ilgi gösterilen Bulgarlar arasında 1 milyondan fazla —ne

Tatarlar, ne de Çerkezler bu sayıya dahil değildir— müslüman vardır. Bu müslümanlar, genel kanaatin aksine Bulgaristan'a yerleşmek üzere Asya'dan gelmiş insanlar değildir. Onlar istila zamanında ve onu izleyen yıllarda kendilerine İslamiyet kabul ettirilmiş Bulgarların ahfadıdır; onlar, bu aynı ülkenin, bu aynı ırkın evlatlarıdır; soyları aynıdır; aralarında Bulgarcadan başka dil bilmeyenler de vardır'. Mithad Paşa tarafından belirtilen rakam, yani '1 milyondan fazla müslüman' XIX. yy.'ın ikinci yarısında Bulgar müslümanların tümünü kapsamıyor. Bu rakama, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında kalanlar dahildir. Gerçekte, Bulgar kökeni kanıtlanmış olan müslümanların sayısı 1,5 ve 2 milyon kadardır.

Bulgar topraklarında islamiyetin dayatılması **Osmanlı Türk belgeleri** —umar sicilleri, gayrimüslümlerden toplanan cizye sicilleri, sultan irade ve fermanları, kadı tutanakları vb.—; **yabancı belgeler** —diplomatların raporları, gezginlerin yolculuk notları, bilgilerin araştırmaları, gazetelerde çıkan yazılar vb.— **Bulgar belgeleri** —eski kitaplara eklenmiş notlar, Hristiyan ermişlerin yaşam öyküleri, gazetelerde çıkan muhabir yazıları, kişisel mektuplar, kolektif şikayetler, anılar vb.— çok büyük sayıda belgeler temelinde gözlemlenebilir.

Bu yazılı kanıtlardan başka, Bulgaristan'da müslümanların günümüzdeki yaşamı ve yaşama biçimi de, onların Bulgar kökenini ortaya koyuyor. Burada sözkonusu olan, günümüze değin korunmuş bulunan gerek en özgün bayramlarla (doğum, evlenme, ölüm) gerek emek bayramlarıyla ya da Hristiyan takviminde yer alan (Noel, Paskalya, Georgi Günü —Hidrellez—, Dimitir Günü-Kasım Yortusu-vb.) ilintili Bulgar adet ve gelenekleridir. Dokumaların ve işlemelerin biçimi, evlerin düzeni, korunmuş bulunan eski eşyalar, dilde korunan eski sözcükler, yöre ve yerleşim yeri adları, mezar taşları, soy adları, söylence ve rivayetler de Bulgaristan'daki müslümanların Bulgar kökenini meydana çıkarıyor. Bu müslümanlar arasında Bulgarlık, bugün de yaşamaya devam ediyor. Bu da, özümsemenin bu insanları soysuzlaştırmayı başaramadığını gösteriyor.

Bulgaristan'daki müslümanların Bulgar kökenli olduğunu iddia etmemize temel yaratan bilimsel gerçekler, kısaca bunlardır.

Bulgar burjuva devleti, dini mensubiyeti, halk mensubiyeti ile özdeş sayarak, müslümanları Bulgar halkından ayrı bir halkmış gibi, tecrit etmeyi büyük ölçüde başardı. Hatta öyle bir durum oluştu ki, kişinin Bulgar olarak kütüğe yazılabilmesi için, Hristiyan dinini kabul etmesi gerekiyordu. Üstelik eğitim düzeyi düşük olan müslümanlar, Bulgar burjuvazisi ve yerel varsıllar tarafından acımasızca sömürülmekteydiler. İşte bu nedenden ötürü ve bununla birlikte müslüman olmanın, Türk

halkına mensubiyetle özdeş sayılmasından dolayı, bu yüzyılın ilk elli yılı içinde Bulgaristan'dan Türklerle birlikte çok sayıda Bulgar müslümanı da göç etti. Ne var ki, değişik nedenler yüzünden bu göçler yasallık içinde gelişmiyordu ve doğal olarak Kemalist Cumhuriyet tarafından ve özellikle ülkemizde sosyalist devrimin zaferinden sonra, hatta engelleniyordu. Bu bir 'Türk göçü' müydü? Bu soru şöyle yanıtlanabilir: Bu bir 'müslüman göçü' idi. Böyleydi çünkü, Türklerle birlikte Çingeneler, Tatarlar ve Bulgar müslümanlar da göç ediyordu.

Burada Kemalist Cumhuriyetin kurulmasını izleyen gelişmeye dikkat çekmemiz gerekiyor. 1923 yılına kadar Sultan, Bulgaristan'daki müslümanların da halifesi sayılıyordu. Bulgaristan'daki Başmüftü, Türk hükümetinin de rızası alınarak atanıyordu.

İslami temelde bu yapılanma, Türkiye'de halifelik kaldırıldığı halde, Bulgaristan için değişmiyor. Türkiye bunun sürmesinde 'yarar' görüyordu. 15 Türkçe gazeteyi Türkiye büyükelçiliği, 36 mahalli Türkçe gazeteyi de Sofya'daki başmüftülük, Türkiye'den sağladığı paralarla finanse ediyordu. Bunlar özgür bir dini cemaat çalışması, bir kültürel çalışma değildiler.

Bulgaristan'da, islami şemsiye altında sürdürülen ve 'yasadışı' mahiyette olan bu çalışmalar Türkiye'de Cumhuriyet döneminin çeşitli ideolojilerinin örgütlü uzantısı niteliğindeydiler. Bulgaristan'daki müslümanlar içinde bire bir Türkiye'den yönetilen örgütlenmeler bulunuyordu. Örneğin legal olarak çalışan bir 'Turan Örgütü', gizli çalışan bir 'Altınordu Askeri Örgütü' mevcuttu. Türkiye'de Arap alfabesinin terk edilip Latinceye geçildiği yıldan bir yıl sonra, Bulgaristan'daki müslüman cemaati de aynı yolu izlemişlerdi. Bu da gösteriyor ki, ilişkiler din ve kültür kisvesi altında apaçık siyasi nitelikteydi.

Halk devrimimizden sonra Türkiye buradaki müslümanlar üzerindeki etkilerini sürdürmek Bulgaristan'da yaşayan müslümanlardan karşı devrimci görevler ummak politikası izledi. Bu politika sadece 'soydaşlarımız' politikası değil, antikomünist ve Bulgaristan'ın içişlerine karışma politikasıydı da.

Müslümanlara 'bunlar Türktürler' diyerek sahip çıkmak, bu sahip çıkışı, her hangi bir 'kültürel sorun' olarak görmeyip antikomünist bir politika malzemesi olarak değerlendirmek, yani düpedüz sahip çıktığı insanları, kendisi ve kapitalizm hesabına kullanmak 'Türk-İslam sentezi' veya başka bir ideolojinin ürünü müdür bilmiyorum ama, hoş olmayan bir politikanın ürünü olduğu besbellidir. Bu politikaya karşı Bulgaristan hükümetinin resmi tutumunu nasıl açıklamalı?

Biz her şeye rağmen, insanlar kendilerini sosyalist düzenimizin özgür üyeleri olarak hissedip böyle gördükleri, yani bizimle gönüllü bir bera

berlik içinde oldukları sürece bizim insanlarımız olacakları inancından hareketle yaklaştığımız için 'göç' olayına da azami insancıl bir nitelik katmaya çalıştık. Müslümandır ve Bulgar'dır diye Türkiye'ye göçmek isteyen insanlara, Türkiye'nin çıkardığı zorluklara rağmen kolaylıklar sağladık. Bu 'göç tarihini' yetkililerden öğrenmenizde yarar örüyorum. Türkiye'de hükümetler göç anlaşmalarının uygulanmasını bilerek engellemişler, zaman zaman dramatik sonuçlar doğmasına da yol açmışlardır.

Bence bu konuda önemle eğilmek gereken nokta, Türkiye'nin pan-türkizm ve panislamizm amaçlarla yürüttüğü gizli-açık kışkırtma faaliyetlerinin ülkemizdeki müslümanlar arasında hiç denecek kadar etkisiz kalmasıdır. Dolayısıyla yapılan propagandanın aksine, Bulgar hükümetinin abartılmış her hangi bir tepkisi olmamıştır; çünkü tepkiyi davet edecek bir temel yoktur. Türkiye tarafını hırçın politikalar gütmeye iten de galiba bu durumdur; yani Bulgaristan müslümanlarının yaşadıkları ülkenin sosyal düzenine karşı kışkırtmalara ilgisiz kalmalarıdır.

Ama şu sorunlar vardır: Yıllardır süregelen göç çerçevesinde Türkiye'ye göçmüş olanlarla, göçmeyip Bulgaristan'da yaşamayı seçenlerin, ortaklaşa sahip oldukları pek çok şeyi paylaşmaktan doğan ve bizi de ilgilendiren sorunlar. Ailelerin birleştirilmesinden, çocukların yararına olan çözümler bulunmasına kadar çok çeşitli sorunlar bunlar. Baba göçmüştür, anne veya başka bir aile büyüğü buradadır; çocuğundan ayrılmaya razı olmamaktadır. Bunlar ailenin kendi iç sorunları ama Türkiye, propagandadan umduğu yararlar uğruna bu gibi insani sorunları bile istismar edebilmekte, çözümünü engellemektedir.

Sorunun öteki sosyalist ülkelerde başka, Bulgaristan'da böyle tezahür etmesi ve değişik çözüm yollarından geçilmesi, devraldığımız tarihi mirasın farklı olması, Bulgar devriminin ve siyasal üstyapısının farklı biçimlerde oluşmasındandır. Ülkemizde, gazetelerine, örgütlerine ve kültürlerini yaşatıp sürdürme hakkına sahip çingeneler, Ermeniler, Yahudiler, Arnavutlar vb. gibi yaşamaktadırlar. Ama Bulgaristan çok uluslu bir devlet değildir ve bütün azınlıklar, özgürlüklerini ve egemenliklerini tek bir siyasal devlet aracılığıyla da somutlama imkanına sahiptirler ve bunu da çözmüşlerdir. Hiç kimse, milli, dini vb. gibi özelliklerinden ötürü, sosyalist yasalarımız karşısında imtiyazlı veya ikinci sınıf yurttaş durumunda değildir.

Sovyetler Birliği'ndeki çözümü düşündüğünüzü ve Bulgaristan'da da ulusal azınlıklar sorununun çözümü böyle olmaz mıydı, diye soracağınızı tahmin ediyorum. Her şeye rağmen tarihsel gelişmeye ambargo koyma yeteneğimiz sınırlı kalmaktadır ama, Bulgaristan'daki konuya

ilişkin gelişmenin SSCB'den farklı tarzda, böyle belirlenmesinin objektif/tarihsel bazı temelleri söz konusudur. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Rus olmayan ulusların ve milliyetlerin, Rus ulusundan başka ulusların egemenlikleri altında yaşamadıklarını biliyoruz. Egemen ulus Rusya'dır. Ülke Çarlığın cehennemidir ve Çarlık Rus'tur. Rusya proletaryasının sosyalist devrimi başarmasıyla ezilen ulus ve milliyetler özgürlüklerine, ama öyle bağışlanmış bir özgürlüğe değil, sosyalist devrime kavuşarak hakettikleri özgürlüklerine kavuştular.

Bulgaristan'da durum tam tersi oldu. Ülkemizde egemen durumda bulunan güç Osmanlı'dır; onun uzantısı olarak Türklerdir. Osmanlı'nın henüz ulus olmadığı dönemde müslümanlıktır. Bulgar burjuva devriminden sonra da bu egemenlik, 'imtiyazlar' düzeyinde hukuken ama kültürel, ahlaki ve ideolojik olarak fiilen sürmüştür. Tarihsel açıdan Bulgaristan'da milliyet ilişkileri yönünden belirtmek gerekir ki burjuva devrimi de, sosyalist halk devrimi de egemenlik altındaki Bulgar ulusunun eseri olmuştur. Bu diğer milliyet ve azınlıkların devrimci süreçlerin dışında kaldıkları anlamına gelmez; tarihin neden bir başka ülkede hükmünü başka, bizim ülkemizde başka türlü vermiş olmasına sadece ipucu sunar. Kaldı ki kimse için sır değildir. Bulgar devrimi Balkanlar'da bir federe sosyalist devlet kurulmasını öngörmüş, bütünüyle antişoven ve enternasyonalist çözümler sunmuş, ama bilinen tarihsel nedenler buna izin vermemiştir. Bulgaristan'ın birlik cumhuriyeti olmayışı, Bulgar dışı ulusal azınlıkların ve hristiyanlık dışı dinsel cemaatlerin özgürlükleri üzerinde olumsuz hiç bir etkide bulunmamıştır. Ama yukarıda da değindiğimiz gibi, ülkemizin dışından kaynaklanan kimi kışkırtmalara kapılarak sosyalist yasallığın dışına düşenler olmuşsa bunlar bizim şu anki konumuzun dışında kalıyorlar.

İsim değiştirmeye gelince; bunu insanlarımızın 'müslümanlık' gibi genel ve soyut bir dayanaktan değil, kendini hangi milletten hissediyorsa, moral varlığını da o dayanaktan alsın diye düzenledik. Türkçe konuşan müslüman nüfus, değiştirdiği Arapça isimlerin yerine Baykal, Atıla vb. gibi ya da kendi seçtiği başka bir ismi aldı. Bunun simgesel bir yanı var, size anlamsız, amaçsız bir şeymiş gibi gözükebilir. Ama müslümanların bu konuda direndiklerini ve bundan dolayı baskı gör-düklerini söylemek, hiç doğru değildir. Müslüman olarak kalıp adını, kendi milliyeti olarak benimsediği Bulgarca'dan seçen onbinlerce müslüman insanın yüz elli senedir varolduğunu belirtmeliyim. Yani isim değiştirme sorunu bugünün sorunu değildir".

Prof. Peter Petrov'un bu görüşleri kısmen bilimsel olan yanıyla, en azından tarihsel bazı olguların tartışılabilir olan yönlerine dikkat çekiyor; bir yanıyla da "resmi" yaklaşıma yakın düşünüyor. Ama her

şeye rağmen konuya ilişkin bir gerçek bizim açımızdan değişmeden kalıyor; o da şu: Bulgaristan'da yaşayan Tatar olsun, Pomak olsun, Türk olsun, Türkiye tarafından "Türk" sayılan herkes, Türkiye'nin yaklaşımına göre, üstünde "hak sahibi" olunabilecek insanlardır. Bunlar Bulgar yurttaşlarıdır ama onlardan kendilerini TC yurttaşı olarak görmeleri istenmektedir. Vatanları Bulgaristan'dır, ama Türkiye'nin yaklaşımına göre onların "anavatanı" Türkiye'dir. Bayrakları? ... o da Türk bayrağıdır. Devletleri?... Elbette o da "Son Türk Devleti"dir! Peki böyledir de 1950 yılında Türkiye'ye göçmek için gelen ama Edirne'den içeri sokulmayan, ancak uluslararası Kızılhaç'ın yardımlarıyla ölümden ve kırılmaktan kurtulabilen 150 bin "soydaş" için ne demeli? "Yüzelli bin pasaport verdik, sonra iptal etmek zorunda kaldık" diyor Bulgar dışişlerinden bir yetkili. Türkiye neden kendi devletine bağlı olmasını istediği insanları kendi ülkesine kabul etmedi?

Hem dünyada tek bir Türk devleti yok ki. SSCB'de Türk devletleri var ve Türkler var. Onlara karşı aynı yaklaşım içinde olunamıyor; çünkü onlar Osmanlı egemenliği altında hiç yaşamadılar. Yani İstanbul halifesinin bu Türkler üzerinde hiç bir etkinliği olmadı. Bulgaristan Osmanlı egemenliğinde ve bağımsızlıktan (1878) sonraki sosyalist devrime kadar süren dönemde de Bulgaristan müslümanları İstanbul'un etkisinden yoksun edilmemiş alışkanlık ve imtiyazların, sosyalist Bulgaristan'ın sırtında da sürdürülmesi politikası sorunu yaratıyor ve sorunu Türkiye, Türkiye'nin başaramadığı durumlarda da onun adına ABD yaratıyor. Dolayısıyla bu sorunu anlamaya çalışırken, eğer gerçekçi olunacaksa, Türkiye'nin ve Batı propagandasının kaynaklarının argümanlarını kesinlikle reddetmek gerekiyor. Hepsini değil ama bazılarını görüp konuştuk; "öldürüldüğü" ileri sürülen insanlar Bulgaristan'da yaşıyorlar. Buna göre, Bulgaristan'da şu veya bu uygulamanın sosyalizmle ne kadar bağdaşıp ne kadar bağdaşmadığını tartışacaksa, bunu kendi gerçek bilgimiz ve bağımsız değerlendirmelerimizle yapmalıyız. Biz "isim değiştirmenin mantığını anlayamadığımızı ve bunun sosyalizmin gücüne ne katacağını kavramaktan uzak kaldığımızı" Bulgaristan'da her konuştuğumuz insana söyledik, ama onların Batı'nın akıl almaz iddiaları karşısında düştükleri dehşeti, "biz bunları gerçekten de yapabilir miydik?" diye soran hayretlerini ve her şeyin açıkça gözükmesi için gösterdikleri gayreti anlamakta da zorluk çekmedik.

Kısaca belirtmek gerekirse: Türkiye tarafından ileri sürülen iddiaların gerçekle bir ilgisi yok. Bunları hiç düşünmeksizin reddetmenin de bir sakıncası yok. Çünkü baştan aşağı hepsi yalan. Zaten Türkiye,

tüm çabalarına rağmen iddialarına, en başta müslüman ülkeleri inandıramıyor. "Camiler yakılıyor, ibadet eden müslümanlara baskı uygulanıyor" gibi tezler gülünüp geçilecek kadar komik iddialar. Birbirini takibeden kuşaklar, hristiyanlıktan koptukları gibi, müslümanlıktan da kopmaktadırlar. Camilere cemaat toplanmıyorsa sebebi sadece budur. Müslüman cemaatin dini lideri müftü, çok iyi maaş ve ek maddi imkanlar teklif etmesine rağmen camilere imam bulmakta zorluk çekmektedir. Bulgar devletini belki, müslümanlar üzerinde baskı kurmuş olmakla değil, tam tersine, hâlâ daha bu cemaate maddi yardım yapmaya devam ettiği için eleştirmek gerekir. Çağdaş laik devlet ölçülerine vurduğunuzda bu desteği onaylamak gerçekten de mümkün değildir.

Sorunun bir yönü de dinle, yani müslümanların Bulgaristan'daki sosyal gerçekliklerinin ne olup ne olmadığıyla ilgili. Bu konuda bir din adamının söyleyecekleri elbette vardır. Müslümanların baskıya uğradıklarının ileri sürüldüğü Plovdiv müftüsü ile, tercüman aracılığıyla olmaksızın konuştuklarımızın bir bölümü şöyle:

"Geçen yıl Almanya'dan Örsan Öymen geldi. Bizlerle konuştu, TV filmi çekti, müslümanların yaşadığı köyleri dolaştı ve döndü. Sonradan öğrendik ki, Alman televizyonunda gördüklerini, öğrendiklerini aslına sadık kalmadan yayınlamış. Elbette bazılarının politik nedenlerle yaptığı gibi abartmamış ama, gerçeği de tam yansıtmamış.

Gerçek nasıl görülür, nasıl kavranır ve nasıl anlatılır, ben bunu bilemiyorum. Anlatmakta zorluk çektiğim bir şey daha var: Biz müslümanlar, hristiyanlarla, düne kadar birlikte ve sorunsuz yaşamayı başarırken, nasıl oluyor da, şu son bir kaç yıl içinde 'savaşır' (!) hale geliyoruz? Yok böyle şey. Olması için bir neden yok da ondan.

Bulgaristan'da bu türden nedenler niçin yoktur biliyor musunuz? Biz müslümanlığı fetihçi, savaşçı, tahakkümcü bir din olarak yorumluyoruz. Kur'an'da barış düşüncesini, kardeşlik tavsiyesini buluyoruz. Dinimiz, öteki dinleri ve mensuplarını hasım görmez. Hepsini Allah'ın dini. Birbirinden farklı ahlak sistemleri olsa da, bütün dinlerin ortak, neredeyse dil bakımından da benzer öğütleri var. Biz bunları öğreniyor ve öğretiyoruz.

Sonra bu iki din Bulgaristan'da bugün, üstelik farklı ekonomik temellerin ve siyasal gerçekliklerin tezahürü olarak yanyana gelmiyorlar. Aynı ekonomik ve siyasal zemin üstünde, yüzlerce yıldır birlikte varoluyorlar. Bakınız Ortadoğu'ya. Din neyi birleştiriyor ki, neyi bölsün. Müslümanlar neredeyse birbirlerini, ama dinden dolayı değil, ekonomik ve siyasal nedenlerden dolayı yokedecekler. Bulgaristan'da ekonomik ve siyasal temel her iki din için de aynı. Sosyalist devletimiz ise,

bilindiği üzere zaten dinsiz.

Müslümanlar sosyalizmden acaba hoşnut mudurlar? Bu bir hristiyan için de geçerli bir sorudur. Dinle bağlantısı yoktur. Dahası dinimizin ekonomik ihtiyaçlarını devlet karşılıyor. Bağımsız bütçemiz var. Cemaat örgütlenmemiz var. Dünya müslüman ailesinin kişilikli bir üyesiyiz. Benim görevim idaridir. Kimi yönetiyorum?... burdaki cemaati. Maaşımı ordan alıyorum. Sonra bakınız; hristiyanlar birer fanatik olsalardı olumsuzluk olabilirdi. Onların kiliseleri de devlet yardımı olmadan ayakta duramıyor. Kimsenin artık dine aldıracağı yok. Şurda kocaman camimiz var, üç bin, bahçesiyle beş bin kişi gelebilir. Beş kişi gelmiyor ama. Niye mi? Gidiniz, cemaate sorunuz, ben de soruyorum. Her halde hristiyanlar da, koca Rila manastırında görevlendirecek dinadamı bulamamaktan şikayetçidirler.

İsmime kulak kabarttığınızı farkettim. Hep böyle oluyor zaten. Ben adım 53 yıl önce değiştirdim, sosyalizm yokken. Bu durum Bulgaristan'da 110 yıldır sürer. Size, müslüman olduğunuzu ya da adını değiştirmede için baskıya uğradığınızı söyleyen varsa biliniz ki o baskıya uğramıştır, burası doğrudur, ama gerekçesi yalandır. Çünkü gerekçesi söyleyemediği kadar utanç vericidir belki. Devlete karşıdır, adi suçtur, bunu bilemem ama mutlaka, ülkemizin yasalarının suç saydığı bir fiildir bu. Böyle suçlular kolayını bulmuşlar; 'namaz kıldım baskı gördüm' derler."

"Söylediklerinizin doğruluğuna yemin eder misiniz?" diye sordugumuzda müftünün cevabı şu oldu: "Siz müslüman değilsiniz galiba. Müslüman müslümanı yemine davet etmez."

Elbette bir bilim adamının açıklamaları ile bir din adamının söyledikleri yabana atılacak görüşler değil. Çünkü olayı bizzat kendileri yaşıyorlar ve kendi açılarından dile getiriyorlar. Ama Bulgaristan'daki olayın boyutları da bunlardan ibaret değil. Belki uluslararası ilişkilerin ya da Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin bir parçası olarak düşünmek ve bu çerçevede çözüm bulunacağını ummak daha doğru olur. Nitekim Belgrad'da yapılan Balkan Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı ile açılan diyalog kapsamı içinde bu sorun da her iki ülkenin halklarının özlediği biçimde çözülecektir.

AYDINLAR

Bir toplumun temellerinde yatan dinamikleri, eğer toplumla bütünlükleri varsa, en net ve yoğun biçimde galiba aydınlar yansıtırıyorlar. "Tarihin bilinci" oldukları doğru değil ama, "tarihin aynası"

olduklarını söylemek yanlış olmamalı. Sosyalist toplum aydınlarını merak etmeyelimiz hemen hemen yok gibidir. Nedir bu aydınların toplumsal konumları; neyi amaçlar, neyi yapabilirler; rejimle, devletle, toplumla ilişkileri nasıldır; hangi sancıları çekerler; bir sınıf ve zümre midirler; kapitalist toplum aydınlarıyla kıyaslandıklarında durumları nedir; bastırılmış özelemleri nelerdir?... vb. gibi.

Bulgaristan'da aydınların devrimden önceki mücadelede büyük rolü olmuş. Pek az ülkede aydınlar toplumun özgürlük için verdiği mücadeleye böyle genişçe katılmışlar. Çiftçi Partisi, Komünist Partisi, Vatan Cephesi, sendikalar, gençlik örgütleri ve daha bir dizi mücadele örgütü, dışarda neredeyse bir tek aydın bile bırakmamış. Politikacı, ressam, yazar, şair, müzisyen... tek tek bütün aydınların hepsi antifaşist mücadelede Bulgar halkıyla yanyana gelmişler, halk da bu kendi davasının kurbanları olan aydınların adlarını unutmamış. Aydınlar da infaz mangalarının, toplu cinayetlerin, Hitlerci kırımların, işkencenin, göğüs göğüse çatışmaların içinden geçerek geldikleri bu mücadeleyi ne için verdiklerini devrimden sonra da unutmamışlar ve bu yılların ağır yükünü emekçilerle birlikte omuzlamışlar. Problemlerin çözümünde kendilerine büyük roller düşmüş, kaçınmadan, yorulmadan toplumsal görevlerin üstesinden gelmeye çalışmışlar. Elde edilen nimetlerin paylaşımından en az pay, inanılır gibi değil ama, gene aydınlara düşmüş, ama görülüyor ki buna da aldırmamışlar.

Plovdiv'de bir bilimsel meyvecilik enstitüsü, meyvecilik üzerine bilimsel çalışma yürütüyor. COMECON içinde merkezi bir rolü var. Bilimsel-teknolojik devrimin ve gen mühendisliğinin en gelişkin olanaklarıyla çalışıyor. Dünyaca biliniyor ve ürettiği sonuçlar dünyaca paylaşılıyor. Başında Prof.Dr. Dimitir Dimitrov...

Dimitrov "bilimsel-teknolojik devrimin içindeyiz" diyor. "Elde edilen başarıda, tabii tarımsal araştırmalar alanında, kapitalizmden bir kaç adım ilerideyiz" diye ekliyor. Bilimsel gelişmenin sosyalizm şartlarında kapitalizme göre elde ettiği avantajları şöyle açıklıyor:

"Toplumsal taleplerine, ekonominin ihtiyaçlarına ve bir planla uygulamaya bağımlı kılınmamış, amacı kendi içinde bir bilimsel çalışma ile, alınan bilimsel sonuçlardan hemen ekonomik sonuçlar üretme imkanlarına da —en azından teorik olarak— sahip bir bilimsel çalışma arasındaki farkı gözardı etmemeli. Üretilmiş bilimsel sonuçlar her iki sistemde de aynı olsa bile, bu sonuçların mülkiyetinin herhangi bir özel sektör veya devlet tekeline ait olması ile, mülkiyetinin sosyalistçe benimsenmesi arasındaki fark bilimin insandan yana ve onun ihtiyaçlarına göre kullanılıp kullanılmadığını da belirliyor. Başka bir ifadeyle

sermayenin sahip bulunduğu bilimsel sonuçları toplumun ve insanın da sahiplenmesi için araya bir başka faktörün daha girmesi gerekiyor. Bu da kârluluk faktörüdür. Böylece de belki dolaylı insani sonuçlar üretilir. Bizim burada elde ettiğimiz sonuçlardan Libya'dan Meksika'ya bütün insanlar yararlanıyor. Bütün dünyaya açık çalışıyoruz. Bizim 'kârımız' insanların yararı oluyor. Yani bizde bilim insani sonucuna daha doğrudan ulaşma şansına —en azından teorik—olarak sahip.”

Geliştirdikleri bir yöntemle tarımsal ilaçlamayı kaldırıp aynı şeyi bir özel böcek türü ile sağlama aşamasına gelmişler. Tarımda en çok işgücü ihtiyacı ürün toplama safhasında beliriyor. Enstitü geliştirdiği eletronik makinelerle bu alanı da otomasyona bağlamaya çalışıyor; bir makine 120 tarım işçisini, daha şimdiden açığa çıkarmaya başlamış bile. Örneğin elma üretimi % 20 artarken, elma bahçeleri 60 bin dekar azalmış. Bilimsel sonuçlar üreticilere yayınlar, seminerler, meslek kursları vb. yollarla vakit kaybedilmeden ulaştırılıyor. Bilimsel bir gelişme bizatihi üretici insanlar tarafından da öğrenilip benimseniyor; böylece bilim bir esrar perdesine, pratiğin dışında bir bilgiye bürünmüyor. Biz dallarda her biri yarım kiloya yakın limonları görünce şaşırdık. Ama üretici bu limonların neden bu kadar büyüdüklərini bilimsel nedenleriyle birlikte öğrendiği için hiç şaşırmıyor.

“Sizin gibi bir bilimadamı Batı'da milyonlar kazanıyor, lüks bir yaşam sürdürüyor, sayısız güvenceleri var, ya siz ne kazanıyor ve nasıl yaşıyorsunuz?”

Gülüyor. “Kapitalist ülkelerde çalışan meslektaşlarımızla yaptığımız iş aynı, ürettiğimiz sonuçlar aynı, işimizin niteliği, insana sağladığı manevi doyum aynı. Sözü nü ettiğiniz Batı'ya çok sık gidiyorum. Bazan uzun süre kalıyorum. Amerika'da, Avrupa'da, Asya'da bilimsel çalışmalara davet ediliyorum, dünyanın her yanında bilimadamı dostlarım var ve onlarla ortak bir dünyamız da var, işimle aramda sıcak bir bağ var. Benim bitkiler dünyasından bulup çıkardığım bir bilimsel bilgiden dolayı Afrika'da meyve üretimi bire on kat artıyorsa işim bana göre anlam kazanıyor. Sosyalizme değil, insana hizmet ettiğimi düşünüyör ve bundan dolayı kendimi politikacılardan daha şanslı sayıyorum. Sosyalizm bu şansımı garanti ediyor, hepsi o kadar. Ne kazandığıma ve nasıl yaşadığıma gelince, ücretim bir işçiden fazla veya daha az bu hiç önemli değil; ben önem verdiğim veya vermediğim için değil, yaratacağı sonuç itibariyle önemli değil. Rahat bir evim, arabam, işim, çalışma arkadaşlarım, sosyal güvencelerim var. Çocukları mın yetişmesi ve gelecekleri sosyalist devletin garantisi altında, böyle bir kaygım da yok. Plovdiv küçük ama, bilmem gördünüz mü yaşanılabilir bir kent, yoğun bir

kültür merkezi. Bundan da önemlisi kendimi insanlarla paylaşabiliyorum, onlarla aynı şeyi paylaşmaktan mutluluk duyuyorum. Mutluluktan daha lüks bir yaşam tarzını ise Batı'da da görmedim, Doğu'da da...”

Nov-Jivod (Yeni Hayat) Kırca'lı'de çıkan günlük gazete, traji 25 bin. Todor Kolarov'un yönettiği gazeteyi 12'si teknik, 38'i muhabir-yazar, toplam elli kişi çıkarıyor. Gazete gençliğin, sosyalist yaşamın sorunlarına, bilimsel ve teknik ilerleme konusuna, ekleriyle de kültür ve sanat sorunlarına eğiliyor. Yerel olayları ve kültürel yapıyı esas alarak çıkan gazetenin bu bölge dışındaki haber kaynakları “sosyalist devletin tekelinde” bulunuyor.

Gazetenin yazarlarından Velova Baronova; Filip Horozov, Yonen Usternski ve kültür şubesi yöneticisi Ratka Petrova'nın şahsında kentin aydınlarını biraz daha yakından tanıyoruz. Bunların hepsi de birer “müslüman”! Yazarlar “her istediklerini, istedikleri biçimde yazabiliyorlar mı?” “Hayır, yazamıyorlar! Ülkemizin anayasasından kaynaklanan bir sansürümüz var, savaşı övüyor, dinlere baskı uygulanmasını savunamıyor, ırkçılığa destek olamıyorlar” diyor Velova Baronova. “Peki ya, yöneticilerin ve rejimin kusurlarını ve yanlışlarını eleştirme özgürlüğünüz var mı?..” öğreniyoruz ki, yazarların “böyle bir özgürlüğü” varmış. Yönetimi eleştirme özgürlükleri olması bir yana, çıkardıkları gazetenin nüshalarına bakınca şu sonuçta varıyorsunuz: Bu yazarların görevleri neredeyse sadece eleştirmek. Suya-sabuna dokunmayan türden eleştiriler de değil bunlar. Ama elbette sosyalizm düşmanlığı da yapılmıyor bu eleştirilerde; reel sosyalizmin uygulamalarına ve uygulayıcılarına karşı “caydırıcı” türden eleştiriler yapıyor yazarlar. “Bu cüreti nereden aldıklarını?” sorduk. Bulgaristan'da eleştiriyi koruma yasası gibi bir yasa var. Yönetimi eleştirdiğinden dolayı hiç kimseye baskı uygulanamıyor; uygulamaya kalkışanlar seçimle gelmiş yargıçlar ve jüriler önünde hesap vermek durumunda bulunuyorlarmış. “Cüretimizin açıklaması bu, belki biraz da eleştirilerimizi daima sosyalizmin yararına ve daha da gelişmesi hesabına yapıyor olmamızdır” diye açıklıyor Todor Kolarov. O halde söylemek gerekiyor ki, yasal güvencelere rağmen, gördüğü yanlışları göze batırmaktan kaçınanlar, tembel ve korkak değil, düpedüz “dalkavuk” olarak nitelendirilmelidirler.

Şair Yonen Untrenski'den “şiir anlayışına bir çerçeve çizip çizemeyeceğini” öğrenmek istiyoruz. “Ben” diyor Untrenski, “yaşadığım toplumda belli bir gerçekliği olan insanları görüyörüm. Bunlar sosyalizmin insanları. Bu insan şiirimi nesnel olarak bir çerçeveye alıyor zaten. Siz bu sosyalist toplum insanının ‘gerilimsiz yaşıyor

olmasına bakarak; yumuşak, barışçıl, uzlaşmacı bir karakteri bulduğu gerçeğinden yola çıkarak iç dünyasının da derinlikten yoksun olduğu ve bunun üzerine zengin bir şiir kurulamayacağı görüşünde olduğunuzu söyleyebildiniz. (Sorumuzu böyle kurmuştuk aslında.) Realite bunun tam tersi olmasaydı size katılabilirdim. Bizim insanımızın iç dünyasında öne çıkan gerilim, elbette ki kapitalist toplum insanından farklıdır. Klasik dram öğeleri toplumsal yaşamımızdan ve bireysel dünyamızdan büyük oranda kovulmuştur. Gerilimsiz yaşayan, barışçıl ve uzlaşmacı, ama buna karşılık sosyalizmin insancılığını ifade eden, bu insancılığı doğaya, gelişmenin sorunlarına, savaş tehlikesine, haksızlığa karşı amansız bir mücadele gücüyle gerçekleştiren bir insan ortaya çıkmıştır. Bu insanda, bizim belki henüz binde birini yakalamayı başardığımız bir zenginlik vardır. Yarattıklarına bakmak, ondaki gücü anlamaya kafidir. Şiirimiz insanımızı izliyor. Bizim insan ve toplum realitemiz Batı'dakinden apayrı, bu bizim sanatımızı sosyalist gerçekçiliğe götürüyor ama insanı yakalamayı başardığımız ölçüde, insanımızı aşan evrensel bir düzlem oluşuyor. Batı-Doğu farketmiyor bu düzlemde...”

Koen emekli bir diplomat. Küba'da, Latin Amerika ülkelerinde her düzeyde çalışmış. Sofya'da, Vitoşa caddesine açılan sokaklardan birinde oturuyor. Devrimin en ateşli günleri ve sosyalizmin kuruluş sıkıntıları Koen'in fiziğinin üstünden geçmiş ama onda, belki de bu kuşağa özgü olan bir tazelik aynen kalmış. Hissediyorsunuz ki o, topal bir gergedan gibi yürüyen Sofya tranvaylarına, sıvası dökülmüş eski bir eve, bir baraja, kırık dökük kaldırımlara, modern konutlara, yaşlılara ve çocuklara, bütün bir Bulgaristan'a yetmiş yıllık bir derinlikten bakıyor. Aynı şeyin, belli bir olgunluk durumunu, sizden farklı olarak o şeyin doğup büyüdüğü süreçle birlikte görüyor. Sanki siz sadece emeğin sonuçlarını kavriyorsunuz da, o emeğin kendisini kavriyor, bizim birkaç gün uzağımızda olan bu ülke onun yetmiş yıl yakınında duruyor.

Oldukça iyi koşullar sağlanmış olmasına rağmen emekli olanları çalışmanın ve sosyal yaşamın dışına gönderip dinlenmelerini sağlamak henüz mümkün olmamış. Koen de emekli bir diplomat ama, devam eden yaşamın bir yerinden tutmuş hizmetini sürdürüyor. Sosyalizmle arasında gerilimli bir ilişki var; çünkü o sosyalizmi aynı zamanda aşılması elzem problemler olarak da kavriyor. Biz de Koen'den eğer bir şeyler öğrenebilecek, onun şahsında sosyalizmin devrim kuşağı aydınlarını tanıyabileceksek, aramızda suni bir gerilim yaratmanın isabetli olacağını düşünüyoruz.

“Gezip görebildiniz mi, Bulgar halkını tanıyabildiniz mi?” diyor

Koen. “Nazi işgalindeyken burada biz Bulgaristan yurttaşı bile değildik. Hitler bizi topluca yoketmek istiyor, bunu Bulgar halkının gözü önünde yapamayacağını bildiği için de, toplama kamplarına götürmek istiyordu. Çar ve hükümet verdi ama Bulgar halkı vermedi bizi. Türkiye'nin aynı dönemde, Romanya'dan İstanbul'a gelen bir gemi dolusu Yahudiye savaş dışı konumuna rağmen kabul etmek şöyle dursun, Ege'ye geçmelerine dahi izin vermeyerek Hitler'e teslim ettiğini biliyor musunuz?...” Bunu duymuştuk. Koen hatırlatmadı ama biz başka şeyler de duymuştuk. Neyse ki gerilimli duruyorduk. “Demokrasiniz, KP'nin hegemonyası olarak sakat değil mi?” diye sorduk.

“Bu ülkede veya herhangi bir sosyalist ülkede komünistlerin kim olduklarını anlamanızı kolaylaştıracağını ve sizin de bildiğinizi sandığım bir örneği hatırlatmama izin verin” dedi Koen ve şöyle devam etti.

“Planlanandan erkene alınan 'Berlin'e son hücumdan' önce Kızılordu kararlarında strateji değişikliğini orduya iletecek zaman bile yoktur. Sorun keşirmeden halledilir ve ordunun birimlerine şu emir iletilir: 'Komünistlere bakın, onların yaptığını aynen yapın.' Bulgaristan'da da böyle. Ne istiyorsunuz insanlardan. Üretimi artırmalarını, işe zamanında başlamalarını mı; sokakları temiz tutup dürüst insan olmalarını mı; paylaşmayı bilmeleri ve çocukları sevmelerini mi?... onlara 'komünistler gibi davranın' demeniz çok yanlış olmaz. Bu, halkımızın böyle olmadığı anlamında değil, komünistlerin, böyle olmak zorunda oldukları anlamındadır. Bizde komünistlik, daha çok özveride bulunma imtiyazıdır.”

“Bencil bir ulus olduğunuz, milli bir kimlik arayışı içinde olduğunuz Batı'da çok sık vurgulanıyor, bu doğru mu?” diye, aramızdaki gerilimi korumak için sorduğumuz bir soruyu Koen gülererek yanıtlıyor:

“Sosyalizmi kendi mantığı içinde kavramak için çaba harcamak gerekiyor. Sosyalizmin, belli bir birikimden sonra ulusu tutucu hale getirdiğini inkar edemeyiz. Halk yığınları, başardıklarını korumak için gerçekten de titiz ve tutucu (!) oluyorlar. Ama sözcüğün beylik anlamında Bulgar halkına 'bencil' diyebilmek için iyice insafsız olmak gerekiyor.

Sofya-Topkapı otobanını gördünüz. Avrupa standartlarındaki bu yoldan yılda iki milyon Türkiyeli emekçi bir kuruluş ödemededen geçiyor. Bizim kullandığımızdan beş-on kat daha fazla başkaları tarafından kullanılan bu yolu, Fransa veya İtalya'da varsayın, ödeyeceğiniz ücreti de hesaplayın. Bu yetersiz bir örnek. Sofya'da görmüşsünüzdür; yollar-da, parklarda, otellerde, okullarda binlerce yabancıyla karşılaşmış

olmalısınız. (Gerçekten de Sofya'da Vietnamlı, Angolalı, Kübalı, Kamboçyalı vb gibi, o kadar çok yabancı görüyorsunuz ki...) Bunların her biri iki apartman dairesidir. Ülkemize geliyorlar, okuyorlar, öğreniyorlar, araştırıyorlar, yetkinleşiyorlar. Dönüyorlar, kendi ülkelerinin kalkınmasında sürükleyici misyonlar üstleniyorlar. Bu halkımızın görevidir."

Soyut bir demokrasi fikrinden, özellikle de burjuva demokrasisinin alışlagelmiş ölçülerinden yola çıkıyorsanız Koen'le aynı dili bulmanız bir hayli güçleşiyor. Bu yaşlı sosyalist devrimcide ifadesini bulan demokrasi kavrayışı bir kuşak Bulgar aydınları açısından geliştirilebilir olduğu için de önemli gözüküyor.

Bize Bulgaristan'da demokrasiyi yeterince inceleme imkanı bulup bulamadığımızı soruyor Koen ve "katıldığınız değil, katılmadığınız yönleri açısından izlenimlerimizi özetlememizi rica ediyor. Aramızdaki gerginliğin sürmesini sağlayacak dozda bir abartmayla görüşlerimizi şöyle özetliyoruz: "Muhalefetiniz yok. Birden fazla partiniz var ama bu 'siyasal çoğulculuk' olmuyor. Parlamentonuz sürekli ve etkin bir kurum gibi gözüküyor. Seçimleriniz hep tek adaylı ve karşıt oy bulunmayan bir çerçevede gerçekleşiyor. KP'nin politikalarını ve uygulamalarını eleştirmek hemen hiç mümkün değil. Basın-yayın ve her türlü iletişim devletin teklinde, sendikalar birer devlet aygıtına dönüşmüş. Halkın 'kendı başına buyruk' örgütlenme alanları yok denecek kadar az. Siyasal katılımın ölçüsü ve düzeyi yeterli değil. Batıya ve batının değerlerine kapalı bir toplum hüviyetinde gözüküyorsunuz. Kısaca susturulmuş ve susmuş bir toplum manzarası çıkıyor ortaya..."

Koen "gene de soyut ve teorik alanda kalacağımızı, çünkü bizim böyle bir çerçevede tartışmak istediğimiz izlenimini edindiğini" söylüyor ve "size demokrasimizi değil, benim demokrasiden ne anladığımı özetlemem gerekecek" diye ekliyor. Demokrasiden ne anladığını ise şu cümlelerle özetliyor:

"Anti-faşist mücadelemizde burjuva demokrasisinin ölçülerini biliyor, savunuyorduk. Yabancı olmadığım o günkü demokratik değerlerle, sosyalist demokraside kazandığımız değerleri karşılaştırma imkanına sahibim. Şuradan başlayayım; muhalefetimiz yoktu çünkü biz bir ulus olarak muhalefettik, muhalefetimiz pek büyük bileşim değişiklikleri yaşamadan devrimi, sonra da sosyalizme geçişi başardı. Tarihsel anlamda, tasfiye ettiğimiz burjuvazi bize muhalif olabiliirdi; bugün burjuvazimiz yok; demokrasimiz onu yeniden diriltmek ve muhalefet koltuğuna oturtmak gibi bir ihtiyacı bugüne kadar duymadı. Ama bu kapsam dışında muhaliflerimiz olmadığı söylenemez. Aradığınız muha-

lefeti, yığınlar susturulduğu için değil, en geniş siyasal ve sosyal katılım biçimleriyle yapılan her şey ortak ve sorumlu kılındıkları için bulamadığımızı da düşünebilirsiniz. Bana göre 'siyasal çoğulculuk' sorunu, şu kadar veya bu kadar sayıda siyasal parti sorunu değil, tek parti de olsa, hatta hiç siyasal parti olmasa da, toplumdaki sınıf ve katmanların, ya da değişik çıkar gruplarının, iradelerini ortaya koyabilmeleri sorunu olarak anlaşılrsa daha yerinde olur. Bizim toplumumuzda, bu anlamda çoğulculuk hiçbir kapitalist ülkede olamayacağı kadar zengindir. Ama bunun da altını çizmek gerekiyor ki; yaratılmış maddi toplumsal temel-belirleyiciliğinden ötürü bizim toplumumuzda 'ideolojik çoğulculuk' yoktur, çünkü bütün toplumun ortak amacı, sosyalizmi daha da geliştirip yetkinleştirmek yönündedir. Toplumun bu ortak noktaya gelişi ne zorlamayla yaratılmış süreçlerden ötürüdür, ne de herhangi bir siyasal tekelden dolayıdır; bu gelişme bütünüyle sosyalist üretim ilişkilerinin belli bir zaman geçtikten sonraki ürünüdür.

Parlamentomuz bakışınız bir hayli ilginç. Bu ülkeyi bir aşiret reisinin keyfi kararları yönetmiyor; uygar her toplumda olduğu gibi Bulgaristan'da da bir hukuk sistemi var; yani ülkemiz yasalarla yönetiliyor. Bu yasalar, o yetkisiz ve etkisiz gördüğünüz parlamentodan çıkıyor. Ülkemizin en üst iradesi halkın egemenliği parlamentoda somutlanıyor. Bu, biliyorum ki kapitalist demokrasilerde de böyledir. Ama bir nitelik farkı var arada. Bizim Halk Meclisimizde her nedense (!) her zaman işçiler ve köylüler çoğunluğu oluşturuyorlar. Tabii ki siz buna itiraz edecek ve diyeceksiniz ki 'seçilenler zaten iktidardaki siyasal partilerin üyelerinden oluşuyorlar, çünkü tek adayla yapılıyor seçimleriniz.' Halbuki, bu itiraz ettiğiniz nokta demokrasimizin güçlü yanındır ve itirazınızda bir paradoks yoktur. Kavramları farklı derinliklerde yakalıyoruz, hepsi bundan kaynaklanıyor. Kapitalist demokrasilerde bir takvim var, adaylar şu gün başvuracaklar, bu gün açıklanacaklar, şu gün halkın karşısına çıkıp konuşacaklar ve şu gün de sandık başına gidilecek diye. Halkın bazatıhi kendi çalıştığı, ekonomik ve sosyal bakımdan içinde örgütlendiği kurumlarda bazında aday göstermesi, seçmesi, seçtikten sonra da sürekli yanında tutması ve beğenmediği zaman geri çağırması mümkün adaylar değil kapitalist demokraside seçime katılanlar. Batı demokrasisinde çok sayıda partinin varlığı, seçilecek olandan kat be kat fazla aday gösteriliyor olması belki ilk bakışta siyasal vitrinin zengin olduğu şeklinde gözüküyor. Peki ama, içerik yönünden bu sayısal fazlalık bir siyasal zenginliği de içeriyor mu? Elbette kısmen içeriyor. Fakat seçmen, seçtiği adayı tanıyor ve onunla tam bir çıkar bağlantısı içinde bulunuyor denemez.

Bizim sosyalist demokrasimiz bütün bu sorulara olumlu yanıt veriyor

ya da verme çabasındadır. Seçmen herhangi bir siyasi parti adayı ile değil, birlikte çalıştığı, beraber yediği, içtiği, tartıştığı insanla yüzyüzedir. Aday, çalışma hayatı içinde sıvıldığı için adaydır, gösterildiği veya kendisi ileri atıldığı için değil. Yaşamın doğal seyri içinde adaylarımız seçim tarihi takvimine bağlı olmayarak oluşmaktadır. Mutlaka bir sayı istiyorsanız, bir fabrikada, bir tarım kombinasında veya bir kültürel kurumda, herkes zaten adaydır. Bu 'doğal demokrasi' durumu, kendine bir biçim de yaratıyor. İşyerinde süren çok uzun tartışmalardan, ortaya çıkan eğilimlerden sonra, geriye kalan adaylar seçim sandığında yarışıyorlar. İşte bu noktada bizdeki biçim eleştiriyeye uğruyor. Eleme süreci sandık dışında yaşandığı için, sandık fakir gözüküyor. İttifakla veya büyük oy farkıyla seçim kazanmalar buradan kaynaklanıyor. Yani işin özünden değil, biçiminden. Öze uygun bir biçim isteği doğal olarak var ve toplumsal olarak bu seçim sistemini de olgunlaştıracak; demokrasimizle birlikte tabii. Ama bakın, demokrasimizi geliştirmekten söz ederken bir başka noktayı da vurguluyorum. Gelişen ekonomik-sosyal yaşam, yeni idari biçimlere ihtiyaç gösterdi. Sosyalist özerk yönetim buradan çıkıp geldi. Yani demokrasi önce somutta gelişip şekilleniyor. Bu işleyiş biçimlerine de yansımakta gecikmiyor. 1 Eylül 1986 tarihinde, her biri kendi özerkliğine sahip bütün kurumlar, yöneticilerini kendileri seçtiler. Yani parlamentosu, belediyeleri, yargıçları ve diğer idari organlarının yanı sıra halkımız bundan böyle bütün ekonomik birimleri kendi seçtikleriyle birlikte yönetecek.

Bütün bunların size bir şey ifade edebilmesi için, hiç istemediğim halde, demokrasi-somutluk ilişkisinin altını çizmek zorundayım. Kendinizi bir turistik otelde işçi varsayın; özerk bir birimsiniz. Ücretinizden başka işçi olarak somut gelirinizi, birim olarak göstereceğiniz ekonomik başarınızı belirleyecek. Yani kim bu oteli daha güzel, daha verimli ve sizin kazancınızı artıracak sonuçlarla yönetebiliyorsa, siz, sevmesenez bile, bu insanı seçmek eğiliminde oluyorsunuz. O halde bu yöntem, bir yanıyla, çalışanların somut çıkarıyla yönetim olgusunu ayırmaz biçimde bağladığı, bir yanıyla da her işi erbabına verdiği için en uygun olanıdır. Ancak bu kadar ideal elbette, yoksa demokrasinin mutlak iyisi teorik olarak zaten mümkün değildir, eğer Bernstein gibi 'demokrasiyi insanlığın amacı' yerine koymuyorsanız tabii...

Eleştirilerinizin bir kısmı, örneğin sendikaların 'devlet aygıtı olmalarından dolayı işlevlerini yitirdikleri gibi', 'devletin sınıfsal yapısını gündeme getiriyor. Özü bir kenara koyduğunuzda, yani devleti Marx'ın bilgece tarif ettiği üzere 'sivil toplumun siyasi sentezinden ibaret bulunduğu' gerçeğinin dışında kavradığınızda, başka bir ifadeyle, çalışanları bir yana, siyasal devleti bir yana ayırdığınızda, işçilerin örgütü olan

sendikaların devlet aygıtı haline dönüşmelerini, tıpkı sizin gibi yorumlamamız gerekirdi. Bunu somut olarak sendikalardan gidip öğrenmenizi teklif ediyorum. Size son olarak demokrasimizin şu özelliğini ifade etmek istiyorum: KP'nin politikalarının ve uygulamalarının eleştirilmediği bir tek gün ve saat bulmak zordur. Basın-yayın organlarımız, baştan aşağıya eleştiri ve özeleştirilerle doludur. Eleştirmek Bulgar yurttaşının sadece hakkı değil ödevidir de. Bu söylediklerim içi boş bir söz olarak anlaşılmasın. Eleştiren insanların yasal bir güvencesi olarak özel bir 'eleştiri yasamız' vardır. Böylesine dinamik bir toplumu hantal örgütler yönetemez. Sosyalist toplum sürekli bir yenileşme demektir. Ayak uyduramayan kişilerin ve kurumların ayıklanması, yeni yapıların ortaya çıkması, biz bireylerin keyfi tercihlerinden bağımsız olarak gündeme gelip gerçekleşiyor. Eğer Bulgaristan halkının susturulduğu, suskun bir toplum olduğu söylenecekse, buna, insanlığın, dilini kaybettiğini de eklemek gerekecektir.

Ben size demokrasimizin bizi tatmin etmeyen, geliştirmeye muhtaç bulduğumuz bugüne kadarki düzeyini anlatmaya çalıştım. Bizim demokrasimizin de sorunları var ve bunları yeniden yapılanma hedefimiz içinde çözeceğiz. Bu konuda önemli adımlar attık, atmaya devam ediyoruz. Burada bir noktayı dikkatinize sunmak isterim. Bizim yeniden yapılanma sorunlarımız Sovyetler Birliği'ndeki sorunlarla, özellikle de perestroikanın demokrasiye ilişkin tespitleriyle özdeş değildir. Benzerlikleri çok ama önemli bir farklılık da var; tarih faktörül... (Stalin faktörünü anlatmak istiyor olmalı.) Biz sosyalist tarihimizi daha değişik faktörlerle yaşadık. Demokrasimizin insani özünü, dışında tek bir insanımızın kalmayacağı bir genişliğe ulaştıracakız.

Demokrasi düşüncesini böyle soyut ve genel geçerli kavramlar aracılığıyla tartıştığımız sürece konuya açıklık kazandırmamız bir yana, Bulgaristan'daki demokrasi gerçeğinden de uzaklaşmış oluyoruz.

Demokrasiyi son tahlilde nerede arayacağız? Sofya'da mı, yoksa görüp tanıdığımız emekçilerin yaşamında mı? Bu soru bizi, bugün içinde yaşadığımız tartışmaya götürüyor. Perestroika ve Glasnost... Ekonomik temelinden yoksun bir demokrasi kavramı kuramazsınız, bu illüzyon olur. Perestroika, öngördüğümüz sosyalist demokrasi açılımının somut ekonomik temelini döşüyor. Öz nerededir? Bana göre bireysel çıkardadır. Sosyalist mülkiyet bu bireysel çıkarın gerçekleşmesini engelliyor mu? Gene bana göre, kesinlikle hayır. Tersine, bunun güvencesi oluyor. Niçin? Sömürü yok, ondan. Sömürü ile birlikte de demokrasi olabilir, var da. Sömürü yokkenki demokrasi kavramı ise, nitelik olarak başka, teorik olarak başka bir şey. İşte bizimkisi bu. Diyoruz ki insana; sana sömürsüz bir temel sunuyoruz. Bunun üstünde demokra-

sini de geliştir, kişisel çıkarlarını da. Nasıl yaparsan yap. Yapmaya çalışırken engel mi gördün? Gel bu engeli birlikte ortadan kaldıralım. Ayrıca herkes, 'kendindeki engeli' de görsün, arasın bulsun. Başarmak için 'iktidar' mı istiyorsun? İşte sana iktidar: Özerk yönetim!.. Kendin seç, kendin yönet, beğenmedin kendi ellerinle değiştir. «Sofya'da devlet var!» Bu gerekçe değil artık; çünkü Sofya'daki devlet, 'ben devlet olarak senin özerk yönetimlerinin toplamıyım' diyor.

Bu varsayımı ileri süren, böyle bir varsayımın engeli gibi gözüken Komünist Partisi olmasa, belki yaptığımız şeyin 'yerinde saymak' olduğu, ya da 'düş' olduğu söylenebilirdi. Halbuki, öngörü partiden geliyor ve parti kendisini öngördüğü şeyin kapsamı dışında düşünmüyor. Bu da, yeniden yapılanmamızın ekonomik ve demokratik boyutlarının tek bir öznesinin bulunduğunu, bunun da Bulgar halkından başkası olmadığını gösteriyor.

Halkımız, kendinde saklı gücü akıtacağı kanalları nerede bulacak? Buna hiç kimse ambargo koymuş değil. Glasnost böyle bir olanak yaratıyor. İyi ne ve kimdir, kötü hangisidir, çıkış yolu nedir? Bütün bunların cevabını açık tartışmamız verecek. Herkes kendini ve kendi birimini tartışmakla, bütün ülke kendisini tartışmış oluyor. Glasnost, başlı başına demokrasidir.

Bizim burada ihtiyacımız olan şey, insanımızın 'yeni' bir bakış açısı edinmesidir. Bu oldukça zor. Çünkü engeli kendi içinde bir sorun bu. Olayı bütün boyutlarıyla kavramış olmak yetmiyor, kendini de içine katarak kavramış olmak gerekiyor. 'Beklenmeyen Misafir' filmi hatırladınız mı? Hani o, kendini işin içine sokmadan zenci haklarını hararetle savunan, günün birinde kızı bir zenciyle çıkıp gelince şaşırıp kalan ABD'li beyaz senatör. Eleştiri hakkını kullanmayan veya kullanırken kendini dışında tutan, olaya kendisi dışında bir subje arayan herkes, önümüzdeki açılımı derinliğine kavramamış demektir. Halbuki, geçirdiğimiz kısıcak tecrübenin de gösterdiği gibi, Perestroika, kavrandıkça ancak derinleşen bir süreçtir."

Koen'e göre sosyalizm "önemli bir tarihsel döneme" girmişti. Öyle, salt ekonomik ya da siyasi bir reform olmayacaktı Perestroika. İnsanın özünü yakalamaya çalışan bir gelişme yaşanıyordu. Parti'nin bu noktada rolü nasıl gerçekleşiyor? Bu konuda söyleyecekleri var mıydı? Vardı.

"Bulgaristan, sosyalist demokrasiyi kendi koşullarında yeşertti. Bu sürece öncülük eden KP'dir. Eksiklerden, yanlışlardan ve gecikmelerden dolayı Parti, hiç kimseyi değil, sadece kendini sorumlu sayıyor. Ama Parti kendini hiçbir zaman gökten inmiş saymadı. O daima kendini, işçilerin, emekçilerin, aydınların ortak bilinci ve ortak iradesi olarak

gördü. Gerçek de budur. Ama yanlış olan, geçmişte görüp kavrayamadığımız için geciktirdiğimiz ve hem demokratik, hem de ekonomik gelişmemizin bugünkünden daha ileri ve yetkin olmasını engelleyen şey, Partinin yönetici rolünü ve ideolojik öncülüğünü, yerine getirme biçimidir. Bu biçim, biz farkına varmadan gelişip olgunlaşmış, Parti toplumsal yaşamın günlük faaliyetinin bütün alanlarına müdahale eder, yön verir hale gelmiş. Kaydettiğimiz görkemli gelişme içinde bazı yanlışlarımız bize gözükmemiş, gözükse de ayrıntı sayılmışlar. Bunlardan başlıcası, sosyalist mülkiyeti ele alış tarzımız olmuş, bunun zengin bir muhtevası olabileceğini görmemişiz, tek bir toplumsal mülkiyet biçimine doğru bir evrimi zorlamışız. Bir diğer temel hatamız, Parti'nin devlette bir katman oluşturmaması, hem de en üst katmanı oluşturmaması olmuştur. Devletçe alınması, yerine getirilmesi, denetlenmesi ve sorumluluğunun taşınması gereken karar ve uygulamalar, bütünüyle Parti'nin ürünü haline gelmişler. Ama Parti sorumlu olmamış. Çünkü kendisinin sorumlu olacağı bir üst ilişkisi yok. Bütün bunlara, Parti'nin, kendini kontrol edebilir bir güç olmasındaki gecikmeyi de ilave edersek, olmamız gereken noktanın gerisinde niçin kaldığımız az-çok aydınlanır. Şimdi bunları Partimiz, bir 'dış uyarıcı' dolayısıyla kavrayor denemez. Partimiz bütün bu sorunları, sosyalist toplumumuzun ortak bilinci olarak kavrayor. Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelerden bağımsız olarak ortaya çıkmış yenileşme bilincimizin altını çizerken kısmi bir gerçeği anlatmak istiyorum. Sovyet deneyimi biz sosyalistler için öğretici olmaya devam ediyor oysa."

Karısı lisede öğretmen, oğlu mühendis, kızı da... Sofya'nın merkezinde, kendine ait bir evde oturuyor. Yazarlık ve gazetecilik yapıyor. Köken olarak bir müslüman köylü ailesinden geliyor. Yüzünde Kır-gız-Tatar çizgileri var, bu karışım onu bir Uzak Asyalıya benzetiyor. Devrim köyde bulmuş, almış götürmüş, islami bir eğitimden geçirmiş. Gelmiş Sofya Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görmüş; gidip yargıç koltuğuna oturmuş. Buraya kadar "kendi yerinde" olamamış besbelli; çünkü o "insan yargılayacak" birine hiç benzemiyor. İçinizden, onun insancılığine, açık sözlülüğüne, samimiyetine saldırıp tepkilerini görmek geliyor. Sanki sadizm, ondaki karakterin karşıtı olarak vardır; öyle hissediyorsunuz. Şimdiki mesleği biraz daha uygun düşünüyor yüreğine.

Size sosyalizmi tanıtmak, anlatmak, sizi anlamaya çalışmak gibi bir ilişki içinde değil. İçelim yahut gezelim diyorsunuz, olur diyor. Müzelerinizi sevmedim, ressamlarınızı beğenmedim, dükkanlarınızı çok berbat buldum, şurada bir mimari mantıksızlık var diyorsunuz,

“öyle mi?” diye soruyor. Sizinle hangi noktadan bir ilişki kurmaya çalıştığını keşfettiğinizde rahatlıyorsunuz. Onu sadece ve sadece insan olmanız ilgilendiriyor. Bir insanın kendi içindeki fırtınalardan bu ölçüde kurtulması güzel bir şey olmalı.

“Ben çocukluktan itibaren büyük bir hevesle sosyalizmi yaşadım, onunla aynı şeyim” diyor. Okurlarının eğitiminden, eşiyile uyumlu dostluğundan, işiyile sıcak ilişkisinden, mutluluklarından, sanki bunlar sosyalizmin bizatihi kendisiymiş gibi sözediyor. Yani, eğer kendisini sevecek, ondan iyi izlenimler edinerek ayrılacaksınız, bununla o aynı zamanda sosyalizmi de sevmiş olacağınız kanısını taşıyor gibi geliyor size.

“Müslümanların Bulgaristan’da baskı gördüklerini” söylüyor, “buna ne diyeceğini” soruyoruz. “Tam tersi bir durum var” diyor. Şunları anlatıyor:

“Aslında sosyalizm, onun sorunları çözme kararlılığı, kırlarda uygarlığı yerleştirme çabaları hep müslümanlığın baskısı altında kaldı. Ben çocukluğumda, ağabeyimin, bir eşekten, bir inekten ve pencereden ekilebilecek kadar küçük bir araziden oluşan mülkiyetinden ve bu mülkiyeti tarafından belirlenmiş olan inadından ve bu inadın kültürel uzantısı olarak kemikleşmiş islami alışkanlıklarından —müslümanlığundan değil— koparak topluma, sosyal gelişmeye ayak uydurabilmesi için çok çalıştım. Başaramadım. Çok kanı bir kabuk yarattı müslümanlık, zor nüfuz ediyordunuz sosyal yaşamına müslümanların. Bugün bile hâlâ üniversiteler, müslüman çocukları bir kaç puan düşük limitten alıyorlar ki, okusunlar diye.

Ama bu sorunlar halk iktidarımızın sabırlı ve gayretli çabasıyla aşıldılar. Eski islami katılık yokolup dağıldı. İslamlığını insanlar ekonomik ve sosyal faaliyetinde değil, inançları düzeyinde koruyup özgürce gerçekleştiriyorlar. Camilerin özel bütçeleri var. Devlet desteğini hiç esirgemiyor. Genç kuşağımız bu sorunların tamamen dışında yaşıyor; onların dine ilişkin herhangi bir sorunları yok, çünkü dinle ilişkileri yok.”

Sonra şunu ekliyor, aynı zamanda bir felsefeci olan, zaman zaman felsefe dersleri vermekte olan bu gazeteci-yazar dostumuz:

“Din hep bir ihtiyacı karşıladı. Bu ihtiyaçlar dünyevi araçlarla çözüldükçe ve çözülebildikleri kanıtlandıkça, din ister istemez kabuğuna çekiliyor, bir inanç bir felsefe kılıfına giriyor. Ancak bu kalıp içinde dahi uzun ömürlü olamıyor; çünkü değişen hayat, kendi fikri sonuçlarını da beraberinde getiriyor. Bunun toplumsal ilişkiler kapsamında değil ama, belki aile bazında ‘sancılı’ bir süreç olarak gerçekleştiği söylenebilir. Genç kuşağın, her bakımdan olduğu gibi, dini bakımdan da ‘elden

akıp gittiği’ izlenimi ve hüznü, yaşlı kuşak nezdinde söz konusu olabilir. Ama bu kaçınılmaz bir şey, toplumsal gelişmenin kaçınılmaz sonuçlarından biri.

Her şeye rağmen bu söylediklerimle konuyu noktalamak ne yazık ki mümkün olmuyor. Özgür bir dinin —örneğin müslümanlığın— dünyevi hayatı yönlendirme yetkisi yokolup gidiyor ama bundan rahatsız olanlar da var. Kimler mi bunlar? Dini, bir ideolojik yönlendirme silahı olarak sosyalizme karşı kullanmaya öteden beri alışkın olanlar. Bunlar ülkemizin dışında olan güçler. Başka imkanları kalmadığı için antikomünist yıkıcı faaliyetlerini, toplumumuzdaki marjinal ve dinle birlikte, milliyet, tarihi gelenek, kültürel farklılıklar gibi faktörlerle de motive olabilecek unsurlar yaratmaya çalışarak sürdürmeyi deniyorlar. Kullandıkları malzeme ilkel ve yapay. Bulgaristan’a dönük suçlamanın jargonu ve mantığı Türkiye’deki son siyasi gelişmelere de uygun düşüyor ve bu raslantı değil. Propagandanın yükünü Ankara’dan çok Batılı, üstelik şaibeli kaynaklar üstleniyorlar. Kapitalizm adeta ‘benim zorbalıklarım var ama sosyalizmin de var’ diyebilme gayreti içinde gözüküyor, sosyalizmin insancıl yüzüne gölge düşürmek, onu, iftiralar karşısında, kendini savunmak gibi bir konumda tutmak istiyor. Bizim, dışardan güdümlü bu antikomünist kampanyanın etkisi altında kalarak insan haklarını ‘tektük de olsa’ çiğnediğimizi, ‘kısıktırılmış kimi unsurlar üzerinde baskı uyguladığımızı’ düşünenler varsa onlara ancak şu söylenebilir: ‘Buna hiç gerek yok. Bu ülkeyi yöneten sınıfsal güç, tarihin gördüğü en zalim güçlerden biri olan faşizmi devirdiği zamankinden kat be kat güçlüdür ve Bulgaristan’da sosyalizme karşı kısıktırılmış olmayı göze alabilecek kadar sağduyudan yoksun insan bulunduğunu düşünmek pek akıl kârı değildir. Her devlet gibi, sosyalist Bulgaristan’ın da yasaları var ve bu yasalara aykırı davrananlar, mesela İsviçre’de ya da Amerika’da ne gibi bir işlem görüyorlarsa, burada da öyledir; aynı yasal muameleyi görürler. Dininden, milliyetinden ve siyasi eğilimlerinden dolayı baskı gördüğünü söyleyen bir tek Bulgar yurttaşı varsa, kurduğumuz adaleti oturup yeni baştan gözden geçirmemiz gerekir.”

“EZİLEN SINIF”: AYDINLAR

Bu birkaç örnekten aydınlara ilişkin bir genelleme çıkar mı? Bazı sonuçlara ulaşmak belki mümkündür. Sayıları toplum içinde ne denli artmış olursa olsun, gözüküyor ki, aydınlardan ayrı bir toplumsal kategori olma özellikleri sürüyor. Ayrıca Bulgaristan’daki aydınları, kendi içinde iki temel kategoriye de ayırmak mümkündür. Bi-

rincisi, oldukça ileri yaşlara ulaşmış, devrimin ve devrim sonrasının aydın kuşakları, ikincisi de “sosyalizmin çocukları” olarak yetişmiş aydın kuşakları. Aralarında elbette bir süreklilik var, ama temel farklılıkları da var.

Önce şu belirlemeyi yapmamız doğru olur gibi gözüküyor. Bulgaristan’da aydınlar sosyalizmin haksızlığına uğramışlar. Köylerde evler geniş, kentlerde biraz daha dar. Köylünün, işçinin ek gelir elde etme imkanları var, aydınların yok. Emekçiler, gelirlerinin önemli bir bölümünü tasarruf etme imkanına sahipler, aydınlar böyle değil. Emekçilerde “özel mülkiyet ilişkisi” var; fabrika, tarla böyle bir işlevi görüyor; aydının yaşamında “böyle bir somutluk” yok. Emekçiler için çalışma koşulları ve çalıştığı birime ilişkin görevler var. Aydınlar için ülkenin tamamına ilişkin görevler söz konusu. Emekçiler, toplumsal denetimin görünmeyen baskısı anlamında daha özgür, aydınlar daha bağımlı. Kimbilir belki bu yüzden emekçiler daha uzun, aydınlar daha kısa —çünkü yoğun— yaşıyorlar. Emekçiye boş zaman kalıyor, aydının zamanı yok. Emekçi içinde bulunduğu üretim şartlarıyla mücadele ediyor, aydın sosyalizmin bugünkü ve gelecekteki sorunlarıyla... Aydın daha genel, hem sosyal hem de somut yükler taşıyor; kapitalist dünyaya karşı yarışın, zamana karşı yarışın düşünsel yükünü çekiyor. Aydınlar söz yerindeyse, sosyalizmin ezilen insanları!..

Bulgaristan’da aydınlar halkın devrimci mücadelesine yığınlar olarak katıldılar. Pek çok aydın bu mücadelede hayatlarını yitirdiler. Sadece komünist aydınlar değil, hemen bütün Bulgar aydınları, halkın topyekün özgürleşmesinde, kendi özgürleşme imkanlarını buldular. Kapitalist bir ülkede aydın sosyalizm için mücadeleye niçin katılır? Her aydın için değişik bir cevabı olsa da, bütün aydınlar için bu sorunun ortak bir cevabı da vardır: Özgürlük!..

Ama bu bir tek cevap, tek bir eylemin temeli olamaz. Çünkü “özgürlük” farklı derinliklerde algılanabilir. Kapitalist ülkelerde bugün aydınların ağırlıklı bölümü burjuva özgürlük düzeninden hoşnut değildirler. Ama aynı aydınların reel “özgürlük tasarımı” burjuva özgürlük düzenini aşacak kadar da geniş değildir. Özgürlüğe ilişkin ölçüler kapitalist ülkeler aydınlarının kafasında çoğunlukla mevcudun ilerisinde, ama kapitalist demokrasinin reddini gerektiren noktanın gerisindedir. Bu yaklaşımdan dolayıdır ki, aydınların büyük bir bölümü, kapitalist demokrasi ile sosyalist demokrasiyi aynı ölçülerle ve aynı kefedeyi tartmak, özgürlüğe ilişkin tasarımlarını kapitalist demokrasinin muhayyel uzantılarına dayamak eğilimindedirler. Bu aydınlar, temelden farklı bu iki demokrasi türünü tek bir

demokrasi kavramına sığdırmaya, kapitalist demokrasiye yönelttikleri eleştirileri hiç değiştirmeksizin sosyalist demokrasilere de yöneltmeye alışkındırlar ve bunda hiçbir mantıksal tutarsızlık da görmezler. Batıda çok yaygın olan bu yaklaşımın ifade ettiği özgürlük kavramı somut muhtevastan, sınıfsallık ilişkisinden, tarihsel evriminden soyutlanmış olarak karşımıza çıkar; düşünülmüş, somutluktan bağımsız bir ide gibi gözükür. Bu durumda, özgürlükler için mücadelenin Spartaküs’ten bu yana neden süregeldiği ve neden hâlâ devam ettiği açıklamasız kalır. Nitekim, kapitalist ülke aydınlarının içinde bulundukları yaygın entelektüel huzursuzluk, son tahlilde insanı kendi en son değerine karşı da kayıtsız kalmaya teşvik eden isyankârca nihilizm, insanın geleceğine yön vermeyi imkansız gören kesif bir umutsuzluk psikolojisi, son tahlilde kapitalist demokrasiyi olduğundan fazla kutsamış bulunmanın ürünüdür. Bu kapsamda, kavramsal olarak burjuva demokrasisi içinde kalan bir özgürlük, ancak hayal edilebilen ve “beklenen” bir özgürlük olarak kalır. Özgürlüğün “elde edilebilir” olduğunu anlama noktası, insanın kendini özgürce gerçekleştirebileceği toplumsal koşulları yine bizzat kendisinin yaratabileceğini ve bunun, sadece kapitalizm şartlarında değil, sosyalist toplumda da süren sürekli bir mücadeleyi gerekli kıldığını da anlama noktasıdır. Pasif özgürlük beklentisinin umutsuzluğa dönüştüğü bugünkü burjuva demokrasileri nihilizmin çeşitli türevlerine, hiçlik duygusu aşılayan “orijinal” felsefi düşüncelere, bilinen dinler dışında mutluluklar vadeden mezhep ve tarikat hareketlerine, “doğanın saflığına” dönüş hayallerine vb. gibi kanallara ederek kompanse etmeye çalışmaktadır. Elde edilebilir somut bir özgürlük hedefi için mücadelenin aydınları işçi ve emekçi yığınların mücadelesine yaklaştırmaktan duyulan korku, burjuva ideologların özellikle aydınlar için belirlenmiş bir “kendini gerçekleştirme” kavramı üretmeye, bu kavramı, “zorunluluğun bilincinde olmak” anlamında felsefi mutlak özgürlüğün karşısına, “zorunluluktan kaçmak” motifleriyle donatıp çıkarmaya yöneltmektedir.

Aydınların reel sosyalist toplum düzeninde, burjuva demokrasiden daha az özgür oldukları şeklindeki sağlı-sollu akıl yürütmeler gerçeğe ne kadar yakındır? Bu sorunun cevabında, başka her konuda olduğundan daha çok objektif olmak gerekiyor; çünkü aydın, kapitalist toplumun kimi şartlandırmaları altında yaşıyor olsa bile son tahlilde sosyalizmin kendisi yönünden ifade ettiği artıları ve eksikleri tartışabilmek durumdadır. Ayrıca örneğin Bulgaristan’da “aydınların durumu” açısından “özgürlüğü” tartışmak, sosyalist demokrasiyi de tartışmak anlamına geldiği için, somut gözlemlerimizi bizatihi

kendimiz de tartışmak istiyoruz.

Bulgaristan'da aydınlar için "özgürlük sorunu" nedir? Emekçi sınıfların iktidar mücadelesine katıldılar; devrimin kendilerine yüklediği çeşitli görevleri yerine getirmeye çalıştılar; sosyalizmin bilimsel temelde ulusal nitelikler de taşıyarak şekillenmesinde onların da büyük payı oldu; ve şimdi en azından devrim kuşağı aydınları için, kendi tercihlerini yaşıyor olmak sözkonusudur. Bu aydınlara zorla empoze edilmiş bir yaşam tarzı yok. Kendi özgürlüklerinin niteliğinin ve sınırlarının belirlenmesinde iradelerini sonuna kadar kullandılar. Kendi elleriyle kurdukları demokrasinin Bulgaristan'da aydınlara kendilerini özgürce gerçekleştirme imkanı vermediğini ileri sürmek mantıksal olarak da doğru değildir. Bulgaristan'da sosyalist demokrasiyi emekçiler ve aydınlar beraberce kurdular.

Kapitalist toplumun penceresinden bakarak çeşitli varsayımlar üreten ve bunları birer gerçekmiş gibi ileri süren çok aydın var. Bir parça hakkımız var galiba! Çünkü sosyalist ülke aydınlarının konumlarını da tıpkı, aydınlar olarak kendi konumlarımız gibi varsayıyoruz. Kabul edilebilir bir gerçektir ki, sosyalist ülkelerde entelektüel üretim, kapitalist ülkelerdeki aynı nitelikteki üretimi ezip geçmiş ve tarihin çöplüğüne atmış değildir. İnsan düşüncesi burjuva demokratik siyasal düzlemde de "güzel şeyler" üretmeyi sürdürüyor. Bulgar aydınları kapitalist ülke aydınlarının ürettikleri "güzel şeyleri" aynen alıyorlar. Ama arada hesaba katılması gereken önemli farklar da var.

En önemli fark sosyalist ülke aydınlarının "iktidarlarının" daha fazla olmasıdır. Kapitalist ülkelerdeki birey veya gruplar olarak elde edilen entelektüel etkinlik en çok sivil örgütlenmeler çerçevesinde güç ve imkan biriktirebilir ve ancak bu kadar özgür olabilirken, sosyalist ülkede aydınlar "devletin imkanlarına" da "sivil" konumuna ek olarak sahip bulunmaktalar. Bu bakımdan sosyalist ülke aydını entelektüel yaşama, daha çok uygulanabilir projeler sunarken, kapitalist toplumda aydın, eğer aydın olarak varolmanın ve etkinliğini yaymanın yolu "ekstrem" ütopyalardan geçiyorsa teşvik ve kaynak bulabiliyor; ama aydın, toplumun dönüştürülmesine ilişkin projelere ilgi duyduğunda, imkanları daralıyor. Halbuki Batı'da aydınlar, doğuş süreçlerine katıldıkları halde kapitalizmin toplumsal pratiğiyle hiç bir zaman uyuşamadılar, en parlak günlerinde bile ona muhalif oldular. Kapitalizm, daha gençken bile, aydınların ülküsel hedefleri açısından çürümeye, bozulup kokuşmaya başlamış, daha güzel bir dünya umudu başka çözümlere, başka sınıflara doğru yönelmeye yüz tutmuştu. Marksizmin 19 yy. başlarında bozulmaya

yüz tutan dünyayı, ancak işçi sınıfı öncülüğünde gelişecek politik ve sosyal süreçlerin kurtarabileceği görüşü, aydınları gerçekten de ikna ederek kucaklamış ve bu durum yaklaşık yüz yıl kadar sürmüştü. Bu yüz yıl boyunca süren devrimci demokratik hareketlerde ve gerçekleştirilen sosyalist devrimlerde aydınlar geniş yer aldılar. Bu durum ikinci dünya savaşından sonra ve özellikle bilimsel-teknolojik devrimin kapitalizme "soluk aldırıldığı" bugünkü koşullarda kısmen "değişmiş" görünüyor. Çeşitli nedenlerle "işçi sınıfının kendi tarihsel misyonunu yerine getirmekten uzaklaştığı" düşüncesine kapılan aydınlar kendilerini boşlukta buldular. "İşçi sınıfı da kurtaramayacaksa?..." diye sorup karamsarlığa sürükleniyorlar. Sinemada, edebiyatta, resimde hiç bir alternatifi kalmamış öznenin yükseliş dönemi yaşanıyor. İnsanın güya tarih önünde, gerçekte ise kapitalizm önündeki bu durumu kesin yenilgi olarak ilan edilip, çaresiz insan simgeleri çoğaltılıyor. Yine de "umudu sürdürmekten" yana olanlar, bilimsel-teknolojik devrime, esas olarak "insan dışında" kalan teknik güçlerin gelişmesine ilgi toplamaya çalışıyorlar. Bütün bunların temelinde toplumun entelektüel güçleriyle ekonomik güçlerinin "ayrı düşmesi" ve her halde bu güçlerin her ikisinin birden "insana uzak düşmesi" yatıyor. Böyle bir entelektüel yaşamın elbette kendi içinde "zenginlik" olarak adlandırılabilir bir yanı var; ama sadece "karamsarlığın çeşitlemesi" olarak bir "zenginliktir" bu!..

Bulgaristan somutluğunda sosyalist aydınların bu durumu kapitalist toplum aydınlarından çok farklı. Her şeyden önce, ülkelerinde bazı yasaklar var. Toplumsal ahlakın dejenerasyonuna hizmet eden şeyler üretmiyorlar. Irkçılığı övmeleri yasak. Her hangi bir dini inancı alaya almaları da mümkün değil. Savaşı öven fikirler üretmek ise hiç mümkün değil. Bu yasaklar Bulgaristan'da aydınların da bizzat savunduğu yasaklar türüne giriyorlar; yani benimsenmiş yasaklar olma özelliği taşıyorlar. Bütün toplumun kendini böyle yasaklarla bağlamış olduğu bir durumu tek tek bireyler için yasak saymak her halde doğru olmaz.

Bulgar aydınları "partinin ismarladığı" şeyler değil, toplumun ismarladığı şeyler üretiyorlar. Bunu bir aydın için "sınırlama" saymak belki mümkündür. Ama sonuçta, üretilmiş fikirlerin, teorilerin, projelerin somutluk kazanması ve etkin olması, bunların toplumun ihtiyaçlarıyla bağlantısı oranında mümkün olacaksa, bu durum aydın üretkenliğini azaltan bir sınırlama olmuyor. Beklenen şeyler üretmek, toplumun selameti için üretmeye imkan veriyor. Buradan çıkarak, entelektüel üretime yığınların gününbirlik kaba ihtiyaçlarının damgasını bastığı söylenebilir mi?

Biraz! Eğer seslerin, renklerin, çizgilerin, imgelerin ölçüleri yığınlar için üretiliyorsa bu entelektüel üretimin, toplumun elit kesimini geliştirmek için yapılan üretime göre inkar edilemez bir dezavantajı vardır. Bu son tahlilde entelektüel faaliyetin amacı tarafından belirlenir. Bulgaristan'da aydının temel kaygısının, sosyalist devlet tarafından örülmüş maddi kültürel temelin azami ölçüde fonksiyonel olmasını sağlamak olduğu görünüyor. Bir dağ köyünde piyano kursuna öğretmen olarak giden müzisyen, bir sahil kasabasında sergi açan ressam, hatta fiktif bir kahraman yaratan yazar, soyutlamasında, güncel pratik insan faaliyetinin etkilerini ne kadar hissetmişse, o ölçüde eğitici olabiliyor. Bulgar aydını, her nasılsa oluşmuş, verili sayıda bir "zümre" için düşünüp yaratmaktansa, yığınlarla, onların verili durumlarıyla perspektif ve amaçlarıyla rezonansı daha geniş olan bir üretimi tercih ediyor. Bu bir anlamda, sanatsal ve kültürel yaratı düzeyinin, yığınların yetkinliği tarafından kısmen belirlenmekte olduğunu da anlatıyor. Ölçü yığınlar ise Bulgar aydınlarının yetkinliğini anlamının zorunlu bir yolu da yığınların kültürel yetkinlik düzeyini anlatmaktan geçiyor.

Toplumun bağlı bulunduğu gerçeğe sıkıca bağlı olmak aydını, Batı'dakinden farklı olarak, daima umutlu olabileceği bir konuma oturtuyor. Yığınlar entelektüel hayatın ürünlerinde kendilerine ait somut bir "yarın" görebiliyorlar. Böylece, bir yandan aydınca faaliyet tarafından tasarlanmış, bir yandan da yığınlar tarafından pratik olarak algılanmış ve böylece kesine yakın bir şekilde belirlenmiş olan "yarın", kuşkudan, belirsizlikten uzak, bilinen bir güven unsuru olarak şekilleniyor. Yarının kesin bilgisinden doğan güven, insanların mutlu olmalarında önemli bir rol oynuyor. Sosyalist insan bir insan olarak tartışacağımız bölümde bu "güvenin" şimdilik olumsuz bir rol oynadığını da göreceğiz; ama elbette, bu güven olmaksızın hiç bir şeyin başarılamayacağını da tespit ederek...

Kendini sosyalist toplumun realitesine, devrim öncesi ve sonrası sıcak günlerin ağır görevleri altında bağlamış aydınlar kuşağı, sosyalist demokrasiye, o demokrasi bizzat kendi ürünü olduğu için eleştirci bir gözle bakmayabilir. Bu kuşağı görüp izleyebiliyorsunuz. Sokakta görüp bir "musluk tamircisi" sandığınız insan, hiç belli olmaz, bir devrin genel kurmay başkanıdır; ya da bir kenar mahalle parkında torunuyla oynayan seksenlik ihtiyar, adını hepimizin bildiği ünlü bir yazardır. Bu kuşak fedakarlığı, cesareti, tevazuu, sadeliği, sıkıntıyı, umudu ve neşeyi Bulgar halkıyla eşit şartlarda paylaşan bir kuşak. Bu aydın kuşağı, bizim kapitalist toplumda çok önem verdiğimiz ve oluşması için büyük çaba gösterdiğimiz devrimci insani

erdemlerin sembolü gibi gözüküyor. Bu kuşak aydınların belki bir tek kusurlarından söz edilebilir: refah ölçülerini, kendi yaşamlarına sığan, ve kendi eserleri olan olağanüstü gelişmeden seçiyorlar; genç kuşak ise kayak malmemesinin fiyatlarıyla, deniz sporlarıyla daha çok ilgileniyor; bilimsel-teknolojik devrimin problemlerine daha bir ilgiyle eğiliyor; rock müziğini seviyor vs. Lakin işte bu yaşlı devrimci kuşak var ya, hiç de "tutucu" değil ve toplumun köklü değişimler, adeta yeni bir devrim sürecine girdiği günümüzde bu kuşak yine en devrimci, gene en önde yürüyor.

Genç kuşağın kendine güveni daha fazla, çünkü imkanları daha fazla ve daha büyük tasarımlar yapabilecek konumda. Hayal kurmak için artık bol zaman var. Ama yine de hiç kimse yazboz tasarımlar için kaynak ve işgücü israf etme hakkına sahip değil. Aydınlar için yaratıcılığın yeni bir sınavı daha başlıyor; sosyalist demokrasiyi yetkinleştirmek... Bütün sosyalist dünya bu konuda hem teorinin, hem de mevcut toplumsal imkanların sınırlarını zorlamaktadır ve bu genel yenileşme isteğinden Bulgaristan'ın payına düşen de vardır. Bulgaristan'da sosyalist demokrasiye yeni boyutlar kazandırma çabasında galiba en büyük rol yine aydınlara düşecektir. Çünkü bu ülkede emekçiler, gerek demokrasi anlayışları, gerekse bu anlayışları yaşamda somutlayacak olgunluğa sahip olmaları ve bununla birlikte demokrasiye her düzeyde işlerlik sağlayacak temel örgütsel mekanizmaları zaten yaratmış bulunmaları anlamında, "glasnost-perestroika" vb. gibi kavramların ifade ettikleri demokrasi durumuna yakın duruyorlar. Yığınlarda büyük bir demokrasi potansiyeli var. Önemli olan bu potansiyelin özüne uzanan yolları yaratabilmek. Aydınların yaratıcı kabiliyetlerine de bunun için ihtiyaç olacak. Gerçi görünürde bu gelişmenin, yani yeniden yapılanmanın motor gücü KP'dir ve onun siyasi iktidar ortağı Çiftçilerdir ama, bu siyasi güçler dahi aydınlardan bağımsız değildir.

Yeniden yapılanmanın Bulgaristan'a özgü biçimleri, Bulgaristan'a özgü projeleri de gerektiriyor. Bulgar aydınları bunu biliyorlar. Açıkça söylüyor ve genel çerçeveler çizebiliyorlar. Ama henüz, yenileşmeye karşı direnç noktaları nelerdir bu anlaşılabilmiş değildir, çünkü bu direnç noktalarının kendilerini açığa vurmaları dahi belli bir siyasal demokrasi kapsamında mümkün olacaktır. Yani bir anlamda ve siyasal iktidara da sahip olmaları kapsamında, sosyalist demokrasiyi geliştirmenin imkanlarını da aydınlarda aramak gerekiyor, engellerini de. Bu demektir ki, Bulgaristan'da aydınlar, ucundan başlanmış olan yenileşmenin başarısından da, yenilgisinden de sorumlu olacaklardır.

Bu tespit doğru ama bir düğüm var ki onu çözmiyor. Biliriz, kapitalizm şartlarında aydınlar içine kapanık katmanlaşmalar yaratırlar. Belli bir meslek uzmanlık ya da ortak ilgi etrafında toplanırlar. Bu toplanma giderek bürokratik kurumlaşmalara dönüşür. Bürokratik kurumsallaşma, kendi içinde de demokrasinin yozlaşmasına yol açtığı gibi genel toplumsal demokrasi için de olumsuzluklar yaratır. Bu durum kapitalizmde olduğundan daha büyük zararı sosyalizmde yaratır. Kültürel yaşamı denetim altında tutan entelektüel kurumlaşma, giderek sosyalist devletin kimi fonksiyonlarını da devralma eğilimindedir.

Bugün Bulgaristan'da bu durum var ve yeniden yapılanmanın başlıca problemlerinden birini oluşturuyor. Ressamlar, yazarlar, gazeteciler, bilimadamları, hem tek tek hem de üyesi oldukları birliklerin örgütsel tavırları anlamında yeniden yapılanmayı heyecanla istiyorlar. Hemen hepsi kendini bu yeni ödevin mimarı ve militanı olarak görüyor. Ama şu konumdan: Pek çok ekonomik, kültürel ve ahlâksal kazanımı da beraberinde yaratan kırk yıllık sosyalist yapılanma süreci bugün gelip dayandığı noktada dinamiklerini de tüketmiştir; ya da kendi öz dinamiklerini de engelleyip baskı altında tutan, kendini öğüten bir tıkanmaya girmiştir. Peki ne yapılmalı? Çok şey!... Herkes konumunu gözden geçirmeli, gereken atağı yapmalı. Kim bu "herkes"? "Herkes, hepimiz işte". Bu anlatışta, eğer bu anlatış aynı zamanda bir kavrayış ise, bu kavrayışta ben henüz yok. Böyle olduğu için bireyler kendilerini yeniden yapılanmanın öznesi olarak görmekte zorluk çekiyorlar. Aydınların da çoğunluğu bu durumda.

İNSANIN İNSAN DURUMU

Bulgaristan'da insanlar mutlu mu? Sosyalizm nasıl bir insan yaratmış? Prototip bir insan mı var? İnsanın gerek toplumsal, gerekse iç dünyasının zenginliği nedir? Sosyalist Bulgar insanı hayatın maddi problemlerini mi öne alıyor; yoksa manevi sorunları mı? Geliri ne kadardır; yetmekte midir? İnsanlar arasındaki dayanışmanın düzeyi nedir? Sınırları açsalar ve deseler ki, "isteyen dilediği ülkeye gidebilir, buyurun!", insanlar batıya göçerler mi?...

Bütün bu sorulara "sosyalizm iyidir" veya "kötüdür" gibi sağ ve sol önyargıların dışında, gerçeğe uygun bir cevap vermek mümkündür. İlk önce şu belirlemeyi yapıp, buna sonuna kadar sadık kalmak gerekiyor: Bulgaristan'da hayat, gelişkin beş veya on kapitalist Av-

rupa ülkesini saymazsak, dünyanın öteki bütün kapitalist ülkelerinden daha ilerde, daha gelişkin standartlara sahiptir. Hangi açıdan karşılaştırırsanız, bu sonucu değiştiremezsiniz. Rakamlar orta yerdedir; ülkenin kendisi de orta yerdedir. Bulgaristan'ın kaydettiği gelişmeler batılı insan için, eğer gerçekten ilgi duyuyorsa, bir sır değildir. O halde Bulgaristan'da yaşayan insanların gerek ekonomik ve gerekse manevi yetkinliklerinin düzeyine ilişkin bir kıyaslama yapılacaksa bu, ileri kapitalist ülkelerle olmalıdır. Sözelimi Türkiye ile karşılaştırmaya kalkıştığınızda inanılmaz bir gerçeğe rastlarsanız ve inandırıcılığınızı kaybedebilirsiniz. Yedi bin kişide sadece bir kişiyi hesaba katmak zorunda olan kitap traji ile Türkiye gibi bir ülkede her gün bir saatten fazla okuyan Bulgar yurttaşına iyi gözle bakılmaz; "bunların kitap okumaktan başka işleri yok mu?" diye sorulabilir. Bunların hayal olmayıp birer gerçek olduklarını daha ilk bakışta anlayacak olanlar, olsa olsa toplumsal yaşam düzeyi üç aşağı beş yukarı bu standartlara ulaşmış olan gelişkin kapitalist toplum insanı olabilir. Sosyalizmin başarılarını anlatmanın geri ülkelerde, ileri kapitalist ülkelere göre bir hayli daha fazla çabayı gerektirmesi belki biraz da bundandır. Bunun üstesinden kupkuru bir propaganda ile gelinebileceği söylenemez. Ama bu zor olanı denemekten başka çare de yok gibidir. Sosyalist toplumda insanın ulaştığı ölçüler aslında bütün insanlık için imrenilir bir düzeydir, sorun bunu açabilmektedir.

Nedir insan mutluluğunun temeli. Bu insana göre değişir; bazen ulusal karaktere göre de değişir. Türkiye'de vasat insanın mutluluk kavramı, bu yöndeki şartlandırmaların etkisiyle üç nokta üzerine oturur. İş, ev, araba!... Bu üç ihtiyacın karşılanmış olmasıyla insanların en ideal yaşama düzeyine ulaşmış olacakları varsayılır ve propaganda edilir. Buna aldanmayan, bu üç şeyin yerine başka şeyler isteyen insanlar da vardır. Sevgili, tiyatro, kitap gibi... Bir Kübalı için "bir kot pantolon ve bir arkadaş" mutluluk kavramı çizmeye kafi gelebilir ve ama orta katman bir F.Alman yurttaşı için bira-TV-otoban, hayatın toplamı olabilir. Demek ki kısır ve sınırlandırılmış bir mutluluk kavramı yerine insan mutluluğunun akla gelebilen bütün unsurları ve boyutları açısından ayrı ayrı bakmak gerekir Bulgaristan yurttaşlarına.

İnsanca bir yaşam "ev-iş-araba" gibi üç unsurlu bir ideoloji (!) tarafından belerleniyorsa Bulgaristan'da insanlar bu üçüne de insanlığın ulaşmış bulunduğu ileri standartlar ölçüsünde sahip bulunuyorlar. Konutsuz bir tek insan düşünülemez bile. Ortalamada 16,5 m² gibi hayli imrenilecek bir düzeye ulaşmışlar. Konut sorunu mu yok?

Elbette var. Ama sorun farklı. Örneğin şöyle: Köylerde 20 m² ye kadar tırmanan kişi başına konut alanı büyük kentlerde 10-12 m² ye kadar azalabiliyor. Herkes için adil olan bir ölçüye ulaşmak, sorunun bir yanı. Devrimden sonra mümkün olan en yüksek bir hızla konut sorununu çözmek için “en kısa zamanda herkese bir ev” anlayışıyla lükse ilişkin bir çok sorunu dışarda bırakan, estetik kaygılardan ödün veren bir konut inşaat programı uygulanmış. Şimdi bu konutların kalite yönünden yenilenmesi veya iyileştirilmesi sorunu ortaya çıkmış. Kapitalizme göre bir diğer fark ve üstünlük de, bu sorunu devletin yüklenmiş olması. Tek tek bireylerin altından kalkamayacağı bu büyük sorunda Bulgaristan yurttaşlarının işi kolay. Ev sahibi olmak mı istiyor. Bu isteğini yazılı olarak belirtmiş olması kâfidir. Devlet kendine 30 yıla kadar uzanan vadelerle faizsiz kredi sağlamaktadır. Yeni evlilere, kirada oturanlara öncelik tanınmaktadır. Sonra ailenin sahip olduğu çocuk sayısına göre düzenlenmiş bir oranla bu kredinin belli dilimlerinin geri alınmasından vazgeçilmektedir. Yani üç çocuk sahibi olmak borcun yarısından kurtulmak anlamına geliyor. Kirada oturmakla sorununu halletmek isteyen Bulgar yurttaşı ise oldukça fazla ve böyle olması çok doğal. Çünkü devlet konutlarına ödenecek kira aylık gelirin % 10'unu aşmıyor. Öte yandan mensuplarını gerek kiralama, gerekse doğrudan ev sahibi yapma bakımından ekonomik işletmelerin kendi özel programları var ve bu onların aynı zamanda görevleri arasında. “Bütün işçilerini ev sahibi yaptığı için ancak işçilerini kendi fabrikasında tutmayı başardığını” belirten Haskovo Kimya Makineleri Zavodu müdürü bu gerçeğe değiniyordu. Merkezi ısıtmalı, üstün kalite malzeme, çevre-kentsel soruların çok daha modern çözümlere kavuşturulması, tekniğin en son imkanlarıyla donatılmış kentler yaratılması şimdi Bulgaristan'da konut meselesinin ekseninde bulunan sorunlardır. Bu kapsamıyla sorun zaten hiçbir zaman bitmeyecek. Ancak Bulgaristan'da insan mutluluğunun maddi köşe taşlarından birinin yerine konulması anlamında konut sorunu bitmiş bile. Bulgaristan yurttaşının “iş” diye bir sorunu da yok. Öteki sosyalist ülkelerde olduğu gibi bu sorun çözüleli on yıllar olmuş. Sanayide ve tarımda modern teknoloji kullanımı bir yan sorun olarak işsizlik yaratmıyor. Çünkü merkezi planlama ülke ekonomisinin global ele alınmasını, bu arada teknolojik ilerlemenin yarattığı iş gücü fazlasını istihdam edecek yeni alanların oluşturulmasını mümkün kılıyor. En azından şimdilik sorun yok, işsizlik diye bir kavram, akıl hastaları, ileri derecede sakatlar ve istemediği için çalışmayanlar dışında hiçbir kimseyi kapsamıyor. Kapitalist ülkelerde sorunun bu düzeyde çözülmesi zaten müm-

kün olmamış. Bundan sonra ise mümkün olması bir yana sorun daha büyüyor ve büyüyecek. Sosyalizmin kapitalizmden bu kesin üstünlüğü Bulgaristan'da da gerçekleşmiş. Hangi şehirde kaç kişi neden işsiz, devlet biliyor. Sofya'da 800 işsiz var, kimseyi zorla çalıştırmak da mümkün olmadığı için yapacak bir şey yok!

İş sorunu öyle “herkese iş bulmuş olmak” gibi yapay bir biçimde çözülmüş değil. Kapitalizmde bir işgücü pazarı vardır; işçiler oradan buraya savrulur, işe girer çıkar, işsizlerle yer değiştirir vs. Kimin ne zaman işten atılacağına belli olmadığı gizli bir anarşik ortam iş dünyasına egemen durumdayken ve bir gün işsiz kalmak korkusu, gelişkin kapitalist ülkelerde insanın mutluluk güvencelerini silip süpürürken, Bulgaristan'da sosyal yaşam, iş dünyasının örgütlenmesi üzerine kurulmuş. Hayatın pek çok sorunu “iş”le birlikte çözülüyor. İnsanların “iş” etrafındaki örgütlenmeleri, onların sosyal örgütlenmelerinin çekirdeğini oluşturuyor. İşten insan çıkarmak, tam da Türkçedeki “kim kimi işten çıkarıyor?” denebilecek düzeye gelmiş. İş güvenliği bütün sosyal güvenlik sisteminin merkezinde yer alıyor.

Burada sosyalizmin, en kısa zamanda aşmak zorunda olduğu sorunlardan biriyle yüzyüze geliyoruz. İşe karşı ilgiyi insanların doğrudan getirileri sağlıyor. Ama öyle işler vardır ki, işin tam olarak yerine getirilmesi için sekiz saatlik zaman çoktur, ama sıradan ilgi azdır. Daha çok özen göstermeniz gerekebilir. Bunun için mülkiyete kolektif bir bilinçle sahip çıkmak çoğu zaman yeterli olmaz. Bir tarla veya bir otel için “bizimdir” demek sorunu çözmez. Nitekim çözülüyor da. İnsanların traş olmaları, ayakkabılarını boyamaları, kravatlarını düzeltmeleri, yatağını toplayıp kendi bulaşığını yıkamaları gibi, yani kendi fizik çevrelerinde aradıkları tertip ve düzeni sosyal yaşamın bütün alanlarında arayıp yaratmaları gerekiyor. Doğrusu, kapitalizmde bu var. Ama neden var? Sadece şahsi işletmelerde ve işletme kendisinin olduğu için değil, büyük işletmelerde de ücretli işçiler işlerine özen göstermek zorunda oldukları için. Zorundadırlar çünkü hiçbir iş güvenlikleri yoktur, işten “yasal olarak” da atılırlar, yasal olmayarak da. Küçük işletmelerde bu çok daha kolay olur; işçi akşamdan sabaha kendini sokakta bulur. “Göze görünen” de zaten genellikle hizmet üreten bu küçük işletmeler değil midir? Bu nedenle kapitalizmin vitrinleri pırıl pırıldır, sosyalizmde ise bunun tam tersi görünür.

Bu nasıl çözülecektir? Elbette biz nasıl dışarıdan bakar bakmaz görüyorsak, bu durumu sosyalist ülkeleri yöneten partiler de görüyorlar. Ticaret örgütünün “ıslaha muhtaç” görünümünden söz ettiğimiz bir yönetici bize “siz nezaket icabı ancak bu kadarını söyledim-

niz, ben dağıtılıp yeni baştan örgütlenmesinden yanayım” diyerek sorunu yeterince önemsediklerini dile getiriyordu. Kaldı ki sosyalizmde bu soru bugün de sorulmuyor. İnsanların, kendi iş güvenliklerini elde ettikten sonra gerisine “boş vermeleri”, bu koskoca mülkiyet kimin sorusuna yalın ve içten “benim” cevabını veremedikleri zaten biliniyor. İşçilerin fabrika mülkiyetiyle ilişkisi daha ileri ve yetkin düzeyde iken, hizmetlilerin çalıştıkları işyeriyle ilişkisi “gevşek” kalıyor. Kooperatifin satış mağazasında çalışan bir tezgahtarı, vitrine bakıp da içeri girmeyen müşteriden doğan “kayıp” pek ilgilendirmiyor. Tezgahtar müşteriye, yani insanın tüketici yanına saygı göstermek zorunda olup olmadığını düşünmeye bile ihtiyaç duymuyor.

Köylünün mülkiyet bilinci de buna benzer arızaları düne kadar barındırıyordu. Evet, elde ettiği refahın kolektif toprak mülkiyeti sayesinde mümkün olduğunun bilincine ulaşmış görünüyör; kolektif mülkiyetteki toprak payını ayırıp kendisine vermenize hiçbir köylü yanaşmaz ve bunda ıctendir. Tarla kenarında dinlenen köy emekçisi kadın grubundan birine “senin tarlan hangisi?” diye sorduk. Öteden, grubun başkanı olan kadın atıldı ve arkadaşı adına cevapladı: “Bu gördüğünüz arazi bizimdir.” Besbelli ki arkadaşının kapitalizmden gelen bir gazeteci grubuna “benim tarlam yok” demesinden, böylece “sosyalizmin itibarına gölge düşürmesinden” korkuyordu! Ama henüz hiçbir “bu kocaman arazi benim” deme düzeyine gelmemişti.

Mülkiyetin kolektif benimsenmesiyle, kolektif mülkiyetin aynı zamanda bireysel mülkiyet olarak “özel” benimsenmesi aynı şey değil ve ikincisine nasıl ulaşılacağı Bulgaristan’da da gündeme alınmış bir soru. Hatta bunun cevabı da az çok belli. Sosyalist düzenin her şeyden önce özü insanî. Sendikanın gücüne karşı durup işçiyi iş güvenliğinden yoksun kılmak imkansız bir şey ama, varsayalım ki bu yoldan bir işçiyi işsiz bıraktınız; vitrini silmediği için, ya da bozulan bahçe duvarını onarmadığı için işten atmayı becerdiniz; bunu toplumun sosyalist ahlakî anlayışına uydurmanız, davranışınızı onaylayacak insanlar bulmanız hiç mümkün değil. Kapitalizmin kullandığı yöntemleri kullanarak “sosyalizmin ambalajını” düzeltmeye çalışmak, sosyalizmin tabiatıyla bağdaşmıyor. Zaten böyle çözümler düşününen de yok. Etrafta işinden atılmış insanlar görmektense bakımsız dükkanlardan alışveriş yapmayı tercih eden bir toplumsal ahlak anlayışı kökleşmiş bulunuyor. Yani bir anlamda, insanı baş amaç ilan etmekle sosyalizm, işini, kendi elleriyle zorlaştırmış bulunuyor. Başka bir ifadeyle, sosyalizmin aksayan yanlarını düzeltmek, ama bunu insan tabiatına aykırı düşen yaptırımlar olmaksızın başa-

mak!.. İşte bu zor. Siz “nesi zor” diyebilir, örneğin “yüzde bir işsizliği göze alın üretimi yüzde on artırırınız” diye sosyalizme akıl verebilirsiniz. Ama “aklınızdan” şüphe ederler!

Bu sorunu çözmenin çeşitli boyutları var olmalıdır. Akla gelen ilk şey, insanların bu bilince göre eğitilmeleridir. Ama bu tek başına metafizik bir önerme olarak kalır. Dolayısıyla maddi özendirmelerin rolüne eğilmekten başka çare yoktur. Kaldı ki, Bulgaristan somutunda bunun çözüme ulaştığı alanlar da hiç az değil. Karadeniz kıyısında, bir avuç bir kıyı şeridi üzerinde Türkiye’nin turizm potansiyelinden kat kat fazla bir şahaser yaratılmış. Otelleri, lokantaları, yolları ve bahçeleriyle pırıl pırıl, çalışanları tertemiz ve tertipli, müşterileri ilişkileri uygar, her şey en ideal ölçüle re ulaşmış. Bu demektir ki sorunu somut olarak çözmek mümkün. **Özerk yönetim** bir sihirli değnek olacak mıdır, henüz belli değildir ama maddi anlamda harekete geçirilecek motifler, görece bir çözüm getirecektir ve getiriyor. Dahası, yanında ücretli işçi çalıştırması çok sınırlandırılmış —diyelim en çok 5-10— şahsi işletmelerin devlet desteği ile kurulması bile gündeme girebilir. En azından büyük kentlerde hizmet sektöründeki nisbi özelleşmeler “görüntüyü” iyileştirme yönünden rol oynayabilir. Perestroika bu detaylara kadar genişlemiş bulunuyor.

Ama “kesin ve ömürboyu bir iş güvenliği” içinde, sorunu sırf maddi özendiricilerle çözmeye çalışmanın da sonu yoktur. Bugün sayıları Bulgaristan’da ancak bir milyon kadar olan parti üyesi komünistten her biri —olumsuz istisnalar dışında— sosyalist toplumsal mülkiyete, kendi işine hangi motiflerle bakıyorsa, herkesin —Parti üyesi olsun olmasın— aynı bakış açısına ulaşması gerekiyor; bu da bir sosyal bilinç sorunu demektir ve nihai çözüm de bundadır. Genç kuşakların otomatik olarak bu bilince bir adım daha yaklaştıkları ve bu gidişle meselenin gelecekte kendiliğinden çözüme kavuşacağı da söylenemez. Belki tam tersi olmakta, maddi doyum imkanları, güvenceleriyle birlikte arttıkça, ülkenin geleceğine ölümü pahasına sahip çıkmış devrimci kuşakların aksine, gününü gün etmeye yatkın kuşakların da oluşması ihtimal dahiline girmektedir.

Tekrar belirtmek gerekir ki, üretim alanında, iş zaten belli bir otomasyon düzeninin bir parçası olarak gerçekleştiği için, ortaya çıkması çok mümkün olmayan bu sorunu, hizmetler alanıyla sınırlıdır diye küçümsemek de olmaz. Tam tersine, çağımızın modern ekonomilerinde üretim alanları daralmakta hizmet alanları genişlemektedir. Nüfusun % 80’inin kentlerde, geri kalan bölümünün de kentleşmiş köylerde yaşadığı düşünülürse, Bulgaristan için de durum

farklı değildir. Giderek genişleyip önemini artıran ve daha gelişkin beğeni ölçüleri yaratması gereken, insandaki en insani yanlardan biri olan tüketici özelliğe estetik, tat, zevk ve doyum açısından daha ileri boyutlar kazandıran ticaret ve hizmet sektörünün kendine özgü bir yetişkin emek gerektirdiği gözardı edilemez.

Dahası, bireyden insiyatif bekleyen ekonomik faaliyet türü hizmetler sektörüyle sınırlı değildir. Bilimsel teknolojik devrimin endüstriyel örgütlenişi geniş otomasyon sistemleri içinde yarattığı küçük birimlerde, çalışan insanı ayrıca, özel yetenekleri ve yaratıcı potansiyeli ile örgütlüyor. Dolayısıyla yetkin ve yaratıcı emeğe, tek yanlı olmayan bütünsel bir çalışan insana, her şeyin otomatik bir düzene bağlandığı büyük üretim birimleri de dahil, ekonominin bütün alanlarında ihtiyaç var. "Çağdaş" ekonomi deyince bunları da anlamak gerekiyor.

Bulgaristan'da da, dışardan bakan birinin ilk gördüğü aksaklıklar genellikle bu alana tekabül ediyor. Tüketim mallarının kalitesi yükselse bile, hizmeti sunmakta olan işçilerin kendi işleriyle aralarına koydukları mesafeyi müşterilerin hissetmemesi mümkün değil. Ama hangi olumsuz "yan sonuçlar" yaratırsa yaratsın, insan mutluluğunun temellerinden biri olarak saydığımız "iş" sorunu Bulgaristan'da çözülmüş; herkesin yapacağı bir iş var ve herkes yapabileceği bir işte çalışıyor. Mutlak bir yarın güvencesi eşsiz bir kazanım sayılmalı, bu kazanımın her Bulgar yurttaşı için vazgeçilmez olduğu da düşünülmelidir.

"Araba"(!).. Üstünde durmaya değer mi? Şüphesiz öyle ama Batı'nın tüketici bilinci bunu da mutlu olmanın maddi temellerinden biri saymış. Bulgar yurttaşları kitle ulaşım sistemlerinden bedava denebilecek sembolik ücretlerle yararlanabilecek durumda iken haddinden fazla otomobil sahibi olmuşlar. Sovyet, Çek, Polonya menşeyli arabalara sahip olmak mümkün. Almak için bazan iki yıl, hatta daha da fazla sıra bekleniyor. Neden; çünkü konuya yaklaşım kapitalist ülkelerden tümüyle farklı.

Özetle söylemek gerekirse, Bulgaristan'da en az geliri olan insan en kötü ihtimalle kapitalizmin "orta halli" insanı düzeyinde, devletçe, daha doğrusu toplum tarafından garanti edilmiş bir yaşama düzeyine ulaşmış bulunuyor. Bazı malları elde etme şansına Batı insanından daha az sahip, bazılarına ise kat kat fazla. Acaba bütün bunlar var diye Bulgar yurttaşları mutlular mı? Ya da Bulgaristan'da insanlar "ev-iş-araba" sahibi oldukları için mi mutludurlar?

Tüketim felsefesinin klasik cenderesi içine alınmış bir insan bilinci, sosyalist toplum insanından, tabii Bulgardan da farklıdır. Günde

"üç saat daha fazla çalışıp renkli TV sahibi olmak mı isterdiniz, yoksa bu üç saati arkadaşlarınızla bir siyasi ve edebi tartışma yaparak mı geçirmek isterdiniz?" diye sorsanız, Batılı "ortalama" insandan alacağınız cevap bellidir: TV!.. Bulgarlar'da böyle bir şartlanma yok. Kanaatkar olduklarından değil; kendi yaşamlarına, yaşamının anlamına böyle baktıkları için. Genç kuşak üzerinde Batılı tüketim alışkanlıklarının kimi etkileri yok değil. Bir deniz motoru, Japon malı lüks bir fotoğraf makinası, bir motorsiklet vb. gibi esasen gelirinin harcayamadığı bölümlerini bu tür mallara aktarmak isteyen, hiç ihtiyacı yokken bile özel bir yazlık sahibi olmak için büyük paralar harcayan insan sayısı hiç az değil.

İnsanların Avupai mallara ilgi duydukları açık. Batı'dan gelen malların satıldığı lüks mağazaların sayısı her geçen gün artıyor. Bulgaristan yurttaşları diledikleri lüks mallara, bir İtalyan ayakkabısına veya Japon malı videoya, bu malların yerli veya sosyalist ülkeler kökenli olanlarından daha pahalıya sahip olabiliyorlar. Aynı malların sadece döviz karşılığı satıldığı dükkanlar da var. Ama Batı kaynaklı mallara ilginin ekonomik bakımdan insani bir tatmin değil, bir israf olduğu açıkça görünüyor. Herkesin birikmiş bir tasarrufu var. Evet, hemen herkesin oldukça büyük bir tasarrufu var. Köylülerin tasarruf sandıklarında ve bankalardaki birikimleri işçilerden ve memurlardan çok daha fazla. Ailenin işsiz ferdi olmadığı, hayatın en zaruri ihtiyaçları son derece ucuzlaştığı, eğitim, sağlık, ulaşım, har-cama gerektirmediği, kiralar sembolik rakamlara düştüğü ve herkes bu imkanlara eşit uzaklıkta olduğu için ilk bakışta göze düşük gelen aylık gelirlere rağmen tasarruf potansiyelinin bu kadar yüksek olması doğal görünüyor. Ama kabul etmek gerekir ki, kapitalist toplumda şeklen hiç bir tüketim sınırlaması yokken ve bu konuda dizginsiz bir talep eğilimi varken, sosyalist toplum insanı tüketimini mantıksal normlar içinde tutmayı hâlâ başarabiliyor. Çoğunluk ancak temel ihtiyaçlarını zar-zor karşılayabilirken nüfusun azınlığının geniş bir tüketim gücüne ulaşmış olması ve bunun da gerçek bir zenginlik kaynağı oluşturmaya kapitalizmin günümüzdeki avantajını oluşturuyor. Bu gerçekten bir avantajdır ve sosyalizme göre açık bir üstünlüğü ifade etmektedir. Daha uzun bir süre bu durumun devam edeceği de söylenebilir. Olay şu: Bulgaristan'da herkesin geliri eşit değil ama en düşük gelir düzeyi ile en yüksek arasında binlerce kat fark yok. Varsayalım en az gelir, işe yeni giren işçindir, 300 levadır. En çok gelir de fabrikanın tecrübeli müdürünündür, 1000 levadır. Yani bire üç. Böyle bir toplumda üretim standardı bütün insanlar için aşağı yukarı eşit sayılır. İşçi için üretilen çamaşır makinesini

fabrika müdürü için de üretmenizde bir sakınca olmaz. Toplumun bütün üyelerinin en kısa yoldan sahip olmalarını istediğiniz bir malı üretirken, ucuzluk, çabukluk, dayanıklılık belirleyici ve yönlendirici faktörler olurlar. Ancak maliyetlerin aşırı yükseltilmesiyle elde edilebilecek estetik ölçüler, ambalaj vb. gibi föktörler toplumun tamamı için yapılan üretimde vazgeçilebilir hale gelirler. Sonuçta ortaya, “sosyalist ülkelerin malları kaba-sabadır” gibi, içinde gerçeklik payı da bulunan durum çıkar. Ucuz, fonksiyonel, dayanıklı ama kaba-saba; lakin herkesin elde etmesi mümkün mallar. Kapitalist toplumlarda da “herkes için üretilen” mallar var. Arızalı mal pazarları, eskici pazarları var. Bunları dahi hiç alamayan, alacak olamayanlar var. F.Almanya gibi çok gelişkin ve kapitalizmin renkli vitrinlerinden olan bir ülkede “sosyal yardım fonlarına” muhtaç 5 milyon, bu yardımı dahi almaktansa köpek mamasıyla beslenmeyi tercih eden ama yine de toplumun “zengin görüntüsünü” bozmayan iki milyon insan var. Örneğin F.Almanya’da yaşayan Türklerin ve diğer yabancıların ve tabii yukarıda sözünü ettiğimiz Almanların gün boyu içinde oldukları “ucuz mal kovalamacasını” hatırlamak kafidir. New York’un, elinizde ekmekle içinden geçemeyeceğiniz mahalleleri vardır. Bunlar dahi kapitalizmin tüketim malları üretirkenki üstünlüğünü etkilemiyorlar. Tüketim gücü yüksek toplum kesimleri için üretilen pahalı malların, pahalı malzeme, uzun işçilik ve lüks ambalajla ortaya çıkan estetiği elbette ileri bir ölçü; üretimi kendi içinde ve nitelik olarak daha yüksek standartlara yükseltiyor. “Herkes” dediğimiz emekçi yığınlar, bu malları tüketmiyor olsalar bile görgüsüne ve bilgisine kısmen ulaşıyorlar. Yani, kendi kullandığı maldan daha iyisinin bulunduğunu “herkes” biliyor ve kendi malı hakkındaki bilgisi sağlamlaşıyor.

Bulgaristan’da tüketim malları çok kaba-saba değil nedense! Ama çok lüks de değil. Tüketim mallarının kalitesinin yükseltilmesine özel bir önemle ve kapsamlı bir programla, ancak yeni yeni eğiliyorlar. Buharlı motorun üstünde duran bugünkü Avrupa kapitalizmi ile, birkaç tütün deposundan başka mirası olmayan 40 yıllık sosyalist Bulgaristan arasındaki bu kadar fark normal. Ama bu hiç önemli değil, çünkü en çok on-on beş yıl içinde, bu “tüketimin güzelleştirilmesi” meselesini çözecekler gibi görünüyor. Asıl önemli olanı, insanın mutluluk ölçülerine, onun estetik dünyasına, tüketim mallarının kalitesine bağlı olarak geri kalıp kalmadığını bakmak. Bulgaristan marul satıp ampul alan bir ülke değil. Ya nasıl bir ülke? Makine satıp makine alan, bilgisayar satıp bilgisayar alan, ulusal gelirinin büyük yüzdesini dış ticaret yoluyla oluşturan, yani iç pazar-dış pazar ilişkisi

açısından gelişkin kapitalist ülkeler düzeyinde olan noktayı yakalamış, üretime evrensel ölçüler egemen kalmış bir ülke. Ama Bulgaristan insanı, sosyal yaşamına çok daha zengin boyutlar ilave edebildiği için, mutluluğu, tüketime ilişkin sonuçlarda aramayan bir sosyal kültürü de yaratmış bulunuyor. Özeti şu: Bulgaristan’da herhangi bir insan, tek başına yudumlayacağı kaliteli bir viski yerine, dostlarıyla paylaşacağı ucuz bir şarabı tercih eden —eğer doğulu bir karakter ise aynen öyle— karakteri koruyor. Elbette bu bir ahlâki yücelik değil, ama tüketimin Batı’daki yoğunluğuna karşı bir ıskence de değil.

Burada tüketime ilişkin hemen şu parantezi de açmakta yarar var. Bulgaristan’da çok yeniyor; yani sofraları çok zengin. Yiyecek maddeleri hayal edilemeyecek kadar ucuz. Bir işçi gündelik geliriyle aşağı yukarı (bu on-on beş leva olabilir) 30-40 öğün öğle yemeği yiyebilir. Tarımsal üretim tekniğinin son derece geliştiği koşullarda bu sonuç şaşırtıcı gelmiyor. Herhangi bir ürünün (örneğin elma) üretiminde sıçrama yaratan bir teknik gelişmeye karşı elma bahçelerini daraltıyorlar. Beslenme standartları yönünden Bulgaristan bütün sorunlarını çözmüş bulunuyor.

Günümüz ölçülerinden bakınca çözülmüş görünen sorunların, geleceğe ait hedefler açısından bakıldığında elbette hiçbir çözülmemiş! Yaşama ve çalışma araçlarındaki kalitenin yükseltilmesi, ulaşılmış hayat standartlarının daha az çalışmakla korunabilmesi ve hatta yükseltilmesi, şimdilik ancak bazı işkollarında 6 saate indirilebilen ve genellikle 8 saat dolayında seyreden işgününün kısaltılabilmesi, bugün ve yakın gelecek için geçerli toplumsal hedefler olarak kalacaklar. Yani tembellik Bulgarlar için hâlâ daha lüks olma özelliğini koruyor.

Peki, açlığı ve yoksulluğu yenmiş, kendisinin ve çocuklarının geleceğini aşgari bir güvenceye bağlamış, böylece maddi ve moral, elverişli bir ortam sağlamış, ayrıca akla uygun bir gelişme hızının temellerini de yaratmış olmak, bireyi hangi sosyal ilişkilere sürüklüyor? Yani bireyin önündeki açılımlar nedir ve neler olabilir?

Ekonomik bakımdan toplum olarak belli bir doymuşluk noktasına ulaşılmış ve bunun herkese eşit sayılabilecek ölçülerde paylaştırılmış, ama öbür yandan da bireyler arasındaki ekonomik yarışmanın bireysel hırs olmaktan çıkmış olması, yani zenginleşmenin ve başkalarını çok geride bırakan servetler biriktirmenin imkansız hale gelmesi, acaba toplumun gelişmesinin de motoru olan insani iddiaları ortadan kaldırmış, insandaki yaratıcı potansiyeli öldürmüştü mü? Sosyalizmin handikapı olarak Batı’da en çok sözü edilen de bu, insanlar arasındaki amansız yarışın durması, bunun da toplumsal

ataleti getirdiğidir. Başkalarının önüne geçeceğim diye çalışmadıkça, insanın bu şansı olmadıkça, yaratma yeteneği, asıl tahrik edici olan faktörden yoksun kalmıyor mu?

Bu sorular insan davranışına temel teşkil eden bütün faktörlerle birlikte değerlendirildiğinde ancak doğru olarak cevaplandırılabilirler. Kapitalizmin biçimlendirdiği insanla sosyalist üretim ilişkilerinin biçimlendirdiği insan arasındaki farklılıklar da, farklı cevapların kaynağı oluyorlar. Ama sonuçta “herkese emeğine göre” ilkesi “beceriye göre” ilkesini dışlamadığından ötürü, sosyalizm aleyhine sonuç çıkarmak mümkün değil.

Bulgar emekçisi işine “ekmek kapısı” diye bakmıyor; bir adım daha ileri gitmiş, “sosyal görevlerinden biri” olarak bakıyor. Karşısında somut bir işveren yok; kolektif bir birim şeklinde sosyal bir işveren var. Dolayısıyla birine veya birilerine karşı sorumluluk, yerini sosyal olana karşı sorumluluk duygusuna terketmiş bulunuyor. Kuşku yok, Bu çalışan insanın “keyfi” davranma ihtimalini ve imkanını artırıyor. Ama “sosyal işveren” durumundaki kolektifin de gözü, kulağı, duygusu, beklentisi var. Kolektifin ahlak dışı bulduğu bir davranışı sürdürmek bireye cazip gelmez. Tersine bireyin maddi ve manevi çıkarı, sorumluluğunu yerine getirmesinde yatar. Bunun “gözlerimi kaparım, görevimi yaparım” gibi bir sıradanlığa yolaçması da mümkün. Ama insan yaratıcılığı ödölsüz kalıyorsa bu böyledir. Yaratıcı Bulgar yurttaşı ödülünü alıyor. Nedir bu ödül? Para da olabilir ama paradan daha tahrik ve teşvik edici olan manevi bir ölçüdür çoğunlukla. Emek kahramanı ilan edilmeye kadar uzanan, başka insanların sevgi ve saygısını yoğunlaştıran bir ölçüdür bu. Toplumun ödüllendirme eğilimi güçlü ve samimidir; çünkü ödüllendirdiği davranışın doğrudan yararını gören, toplumun kendisidir. Toplum, böylece ortaya çıkarılan değerlere daha çok sarılarak bu değerleri üreten insana minnet borcunu ödemiş oluyor. Çünkü bu isteniyor. Böyle bir manevi ödül olmasaydı gerçekten de emek kahramanı olmuş Bulgarları “enayi” saymak gerekirdi. Halbuki onlar daha çok fizik güç haralayabilen insanlar değil, hepsi de en ileri bilinç düzeyine ulaşmış, sosyalizmin insani özünün açığa çıkması için her fedakarlığa hazır, almadan verebilen yüksek bir karakteri temsil ediyorlar.

“Fedakarlık” sözcüğünü de doğru kullanmak gerekiyor. Çünkü bu bazan ve dışardan, insanların kendilerini toplumun çıkarları için feda ettikleri, onlardan bu beklendiği şeklinde anlaşılıyor. Bu da gerçeğe dayanmayan bir önyargıdır. Şuna hiç kuşku yok, Bulgaristan’da herkesten, işçi, emekçi, aydın ayrımı yapmadan, fedakarlık

bekleniyor. Ama fedakarlığı sosyalist düzen istiyor. Bu düzenin dolaysız bir parçası olmanın bilincine ve olabilmenin sorumluluğuna ulaşmış olan herkes, gönüllü bir kabullenişle fedakarlıkta bulunuyor. Elbette bu bilince varmamış insanlar zaten fedakar değiller; onlara, karşılığını aldıkları emek harcamaları bile “angarya” gibi gözükebilir. Bütün bunlarla birlikte, nitelik farkı bir yana, Bulgar emekçisinin fedakarlığı hacim olarak da kapitalist ülkelerde emekçilerin çektikleri ve hiç bir karşılığı bulunmayan sıkıntılarla kıyaslanamaz. Örneğin eğer “angarya” işe, lise ve yüksek okul öğrencilerinin, okulların açılmasından önceki on beş günü kapsayan “gönüllü ürün toplama” kampanyasına katılmalarını eleştirmememiz gerekir. Ancak öğrenciler belli bir “harçlık” kazanmanın ve ülke ekonomisine katkıda bulunmanın doyumunu dışında, birlikte çalışmanın ve kendilerine ihtiyaç duyulmasının doyulmaz psikolojisini yaşıyor ve çalışmayı bir “eğlence festivaline” dönüştürmeyi başarıyorlar. Başarmak bir yana, yapılan işin özü onu eğlence kılıyor. İnsanlar kendi bireysel yaşama etkinliklerini en iyi şekilde açığa vurabildiklerini gördükleri, görebildikleri, sosyalizmin kendilerine ulaşan insani özünü hissedebildikleri oranda bu düzen için kendilerinden verebilecekleri bir şey varsa, buna fedakarlık diye bakmıyorlar. Çalışan yığınların “fedakarlık yapmaya” çağrıldıkları durumlara sosyalizmden daha çok kapitalizmde rastlanıyor. Yığınlar buna yanaşmıyorlar; yanaşmazlar çünkü “ne için fedakarlık?” sorusu kapitalizm şartlarında hep sorulur. Sosyalizm aynı zamanda insan çöküşünün bir ürünüdür ve yığınların “fedakarlık” çağrısına uymaları, sonuçta kazanılacak olanın ortaklaşa paylaşılacak olduğunu bilmelerinden kaynaklanıyor.

Bulgaristan’daki sosyalizmin insani özünü, buraya kadar anlattıklarımız tam anlatmıyor. İşin esasını da bunlar oluşturmuyor. Sonuçta bunların hepsi maddi üretimle elde edilebilecek sonuçlardır. Arabası, evi, işi, sigortası ve sosyal güvenceleri vardır insanın ama, insan bunlardan ibaret değildir. İnsan toplumsaldır ve önemli olan da onun toplumsallıkla ilişkisi, kendi toplumsallığı ile yine kendi bireyselliği arasındaki uyumdur. İnsan mutluluğunu engelleyen asıl pürüzler bu ilişkide yatarlar. Gerçek özgürlük bu alanda sağlanırsa özgürlük olur. Nedir bu?

Kapitalizmden önce insan zaten yoktur. Birey olarak yoktur çünkü. Kendini toplumdan ayrı tarif etmesinin maddi şartları yoktur. Kapitalizmle birlikte toplumdan bağımsızlaşan, kendi başına da olabilen; yani bireyselleşen insan, böylece toplumsallığını da bir adım ileri götürmüş olmaktadır ama gene de yalnız ve zayıftır; çünkü

toplumun ona değil, ondan alabileceğine ihtiyacı vardır. Bu da işgücüdür ya da insanın ekonomik öteki boyutlarıdır. Bu birey durumunun er-geç aşılacağı Marksizm tarafından öngörülmüş, sosyalist toplum düzeniyle birlikte ortaya, maddi açıdan bağımlı özgür bireylerin toplumsallığı yerine her açıdan özgür bireylerin toplumsallığının geçeceği saptanmıştır. Bulgaristan'daki sosyalizm bu konuda ortaya bazı ipuçları koymakta mıdır? Koymaktadır. Bunu kabaca şöyle tarif etmek mümkündür: Devrimden önce bir burjuva devleti vardı. Bu bilinen klasik anlamında bir siyasi devlettir. Bu devlet karşısında sınıfların hem bir bağımsız siyasi örgütlenmesi, hem de bu siyasi örgütlenmeyle, yani Halk Cephesi ile iç içe örgütlenen sendikalar, kooperatifler, meslek birlikleri, gençlik örgütleri vb. gibi bulunuyordu. Yani devrimin siyasal tabanı, bütünüyle kapitalizm şartlarında "sivil toplum" olarak tarif edilen alanda şekilleniyordu. Bireyin devletten bağımsız olarak gerçekleştirdiği bu sivil örgütlenme alanı kapitalizm için "sivil", ama sosyalizm için "siyasal" iktidarın örgütlendiği alan haline geliyordu. Bu bakımdan sosyalist siyasal düzen, ilk bakışta da görüleceği gibi, kelimenin en gerçek anlamında sivil toplumla birlikte başlayıp sivil toplum olarak geliyordu. Halkın kapitalizme karşı sivil alanlarda örgütlenmiş güçlerinin bugün siyasal iktidar düzeyine yükselmesi, işin özünü değiştirmiyor. Bugünün siyasal devletini kapitalizm döneminin "sivil örgütlenmeleri" oluşturuyorsa, sosyalist demokrasiye ilişkin alanları, esasen devletten kendisinde aramak doğru, demokrasiyi devletin, çizilmiş muhayyel sınırları dışında kalan alanlarda aramak ise yanlış olmalıdır. Herhangi bir Bulgar bireyi, devrimden önce kendisi için yaratabildiği özgürlük alanlarını bugün devlet düzeyine yükseltmiş bulunuyorsa, özgürlüğün güvencelerini de devlette arayıp bulmak hakkına sahip olmalıdır. Durum gerçekten böyle midir?

Üç buçuk milyon Bulgar emekçi sendikalarda örgütlüdür. Sendikalar başka hiç kimsenin değil, üyesi olan emekçilerin çıkarlarını savunmak ve gerçekleştirmekle yükümlüdürler. 1944 yılından bu yana bu böyle olagelmektedir. Bugünkü sendika yani dünkü "sivil" örgüt; devlet aygıtının bir parçası olarak siyasaldır ve dolayısıyla sendikanın her bir üyesi özgürlüklerinin güvencesini de sendikasında bulmaktadır. Köy emekçilerinin tamamı üretim kooperatifleri aracılığıyla doğrudan örgütlüdür ve kendi hayat sahasına kuramsal olarak sahiptir; çünkü Bulgaristan'da ayrıca bir tarım bakanlığı bulunmamaktadır. Yani tarım, tümüyle toplumsal nitelikteki yetkilerle yönetilmektedir. Aynı durum toplumun kültürel yönetimi için de geçerlidir. Kültürel toplum faaliyetini doğrudan kültür emekçileri-

nin oluşturduğu bir kültür komitesi yönetir. Bu komite de "devletvari" yetkilerle donanmış bir kurumdur. Buna ek olarak milyonlarca insan ayrıca tüketici yaniyla da örgütlüdür ve tüketim kooperatifleri aracılığıyla iç ticaretin doğrudan sahibi durumundadırlar. Hem devlet, hem de toplumsal yetkileri bulunan ve toplumsal bir örgüt olan Yüksek Öğretim Konseyi de kendi alanında devlettir. Bütün bu kurumlar demokratik yapılara sahiptirler, çünkü sadece böyle varolabilirler, dolayısıyla temsil yeteneği tam olan yönetici kurumlardır. Komsomol aracılığıyla ülkenin gençliği, Bulgar kadın hareketi, sanatçı birlikleri, emekli örgütleri ve benzeri kurumlaşmalar da hesaba katıldığında ortaya örgütlenmemiş tek bir bireyi bile bulunmayan yetkin bir toplum manzarası çıkmaktadır. Bulgar yurttaşının yetkinliği bir örgütü aracılığıyla devlete uzanıyorsa, aynı yetkinlik bir başka örgütü aracılığıyla toplumsallıkla bütünleşmektedir.

Bu durum devlete karşı toplumdaki veya topluma karşı devletten güvence bekleyen insandan farklı bir insana denk düşüyor. Bulgar yurttaşı sendikasını aynı zamanda siyasi iktidar gibi görüyorsa, güvencelerini daha sağlam buluyor demektir. Öte yandan faaliyetinin toplumsal yanını derinliğine örgütleyerek; dolayısıyla toplumsallığını mutlaka örgütlü olarak gerçekleştiriyor. Bireysel çıkarını başka bireylerin çıkarlarıyla örgüt kapsamında uyumlu kılabilmiş olması bireyleri yan yana tutuyor. Dışardan sabote edilseydi, yani bir çalışanlar grubuna, başka bir çalışanlar grubu aleyhine çıkar vad edilseydi, başka bir ifadeyle, işveren durumundaki bir üçüncü şahsın çıkarları çalışanların kendi aralarında çatışarak yarışmalarını gerektirseydi, bireyin başkaları ile uyumu temelden sarsılırdı. Halbuki devletin Bulgar yurttaşları arasındaki toplumsal çapta uyumdan yararı var. Bireyin önünde toplumu çığneyerek ulaşabileceği hiç bir çıkar ve hedef kalmamış. Bütün bunları, başkasını kendisi hesabına çalıştırmayı imkansız kılan üretim ilişkileri değil, bu ilişkilerin yarattığı yeni tip insanın kendine bakışı sağlıyor.

Böyle bir temelde birey-toplum-devlet üçgeni son tahlilde bireyi merkez kabul eden bir güvenlik üçgeni haline geliyor. Acaba öyle mi?.. Evet tam böyle. Diyelim "iş garantisini" ekonomi sağlıyor, işgücü açığı varolduğu sürece bu böyle olacak. Ama Bulgar yurttaşı periyodik olmayan aralıklarla ihtiyaçlarını açığa vuran bir insan olduğuna göre başka güvenceler de istiyor. Devletten, çalıştığı kurumun fonlarından kredi almak çok kolay. Şahsi bir işini halletmek için çalıştığı kurumun kolektif imkanlarını harekete geçirmek çok kolay. Bir Bulgar yurttaşı her hangi bir zamanda dayanışmaya ihtiyaç duysa kolektifindeki arkadaşları hemen, misyoner duygularıyla

değil, sosyal bir görev anlayışıyla onun yanındadırlar. Ailevi sorunları, bu sorunların niteliği ne olursa olsun, aynı zamanda üyesi bulunduğu topluluğun da sorunudur, çünkü sorunlu insan toplum için doğrudan bir sorundur. “Tek başına” varolmanın kapitalist toplum şartlarındaki “kimi cazibeleri” Bulgaristan’da bütünüyle handikap olarak hissedilirler. Çokça birikmiş parası olmak, başkalarına göre “daha az yemiş” ve bir şeyler biriktirmiş bulunmak kimseye bireysel güç sağlamıyor. Toplumsal ahlak anlayışı mahkum ediyor gerçi ama, etmemiş olsaydı bile rüşvet, hırsızlık ve bunun gibi yollardan kazancını arttırmak, kapitalizmde sağladığı avantajları Bulgaristan’da sağlamayacaktı. Böyle bir suça tevessül etmiş olmak, bir şeyler için maddi ve manevi her şeyini riske atmak anlamına geliyor.

Bulgaristan’da tembellik hakkı henüz kazanılmış değil, ama çalışmak da “zevk” haline gelebilmiş değil. Ekonomi, böyle bir ısrafı davet etmiyor. Bu toplumsal bir arzu, ya da kişisel bir hedef olarak da gözüküyor. Kendi temel güvencelerini yaratmış olan Bulgar halkı, daha fazla yaratmakla, Angola’da veya Vietnam’da insanların daha mutlu olabileceklerini biliyor ve daha fazlasını bunun için istiyor. Sokaktaki insan bile, dolaylı olmayan bir ilişkiyle, başka insanlara yardım etmiş olmanın huzurunu yaşıyor.

PERESTROİKA

Bundan önceki bölümler Bulgaristan’ın değişik fotoğraflarıydı. Bu fotoğrafların kimi renkli, kimi renksiz, bazıları tek, bazıları da daha çok boyutlu. Esasen iyi bir fotoğrafçının ürünleri olmadıklarını da kabul etmemiz gerekiyor. Bir toplumun iç ve dış görüntülerini fotoğraflayabilmek için pek çok yeteneğe, bu arada zamana ihtiyaç vardır. Biz bu fotoğrafları çekerken objektifimizin öncelikle insana dönük durması gibi bir kaygıdan hareket ettik. Bilindiği gibi insan, çok yönlü ve çok zengin bir içeriği, fotoğrafların hiç bir zaman aksettiremeyeceği bir derinliği anlatır. Bir kurguya, bu fotoğraflardan çıkarak yapılacak hareketli bir düzenlemeye ihtiyacımız var.

Bir de şu var. İster başarıyla alınmış olsun, isterse amatörce, Bulgaristan toplumunun şurasından-burasından aldığımız fotoğraflar, bize sadece ait oldukları bölümün hareketsiz birer görüntüsünü veriyorlar. Gördüğümüz her fotoğraf o anki durumu anlatıyor. Yani fotoğraflardan, o kare içine giren yaşam kesitinin bir an önceki olumlu-olumsuz durumunu, ya da bir an sonraki, sonsuz değişikliğe

açık yanını göremiyoruz. Şu besbelli ki, fotoğrafların verdiği ilk izlenim olumlu. Sosyalizmin kırk yılda başardığı, sosyalizm olmadan başarılması mümkün olmayacak bir albüm var önümüzde. Buraya kadarı güzel!..

Bu oluşan gelişkin tablonun içinde hem bundan sonraki gelişmenin garantörü olan dinamikler var, hem de bu gelişmeye engel teşkil eden ve aşılması gereken olgular var. Yani, belli bir gelişme gerçekleşirken, bu aynı gelişme içinde, gelişmenin hızını yavaşlatan faktörler de filizlenip gelişmiş. Bu sadece Bulgaristan’da veya sosyalist sistemde böyle olmamış. Kapitalizm için de aynı şey, hatta belki tarihin bütün dönemleri için böyle olmuş. Gelişmeye müsait olan form, araç ve ilişkiler, belli evrensel koşullar altında işlevlerini yerine getirebilirken, koşullar değiştiğinde aynı form, ilişki ve araçlar gelişmenin engeli durumuna gelebiliyorlar. Bu nedenle gelişmenin sürekliliği, ancak gelişmeyi yaratan dinamiklerin sürekli yenilenmesi sayesinde mümkün olabiliyor. Bu konuda kapitalizm olanaklarını büsbütün yitirmiş değil. Yüzlerce yılın birikiminin külleri arasından kendi hayatını uzatabileceği malzemeyi bulup çıkarmayı başarıyor, buna hâlâ yeteneği var. İşte bugün içinde yaşadığımız, hatta belki başlangıcında olduğumuz, nereye götüreceği tam belli olmasa bile insanlığa büyük kazanımlar sağlayan, ama bu arada kapitalizme de soluk aldırıldığını görmezlikten gelemeyeceğimiz bilimsel-teknik devrim, böylesine kritik bir dönem yaratıyor. Buna karşılık sosyalizm, Sovyetler Birliği’nde yetmiş yılda, Bulgaristan ve öteki sosyalist ülkelerde kırk yılda, sadece niceliklerle ölçülebilen değil, insani özü bakımından hatta emsali bulunmayan bir gelişme sağlanmış olmasına rağmen, bağrında taşıdığı olanakların binde birini bile kullanabilmiş değil. Bunun çeşitli nedenleri olmalıdır. Olanakları sonsuz, fakat kullanamamış!..

Sosyalizmin, kendi içinde taşıdığı olanaklar, insanın teorik olarak sahip bulunduğu ve pratik olarak da tarih boyunca ispat ettiği olanaklara eşit bir zenginlik taşıyor. Bu bir totoloji değil, sosyalizmin gerçek insani düzen olması anlamında ve olabilmesi koşuluna bağlı olarak bir şey ifade ediyor. Sosyalizm kendi içinde taşıdığı olanakları açığa çıkaramadığı için kullanamamış, ya da bugün yeterince kullanamıyor; o halde sosyalizm insandaki güçleri ortaya çıkarmayı başaramamış. Buna isterseniz, henüz insanı ortaya çıkaramamış da diyebilirsiniz.

Neden çıkaramadığına gelince... Buna kestirme, tek yanlı, salt teorik veya salt deneysel, sadece sosyalizmi hesaba katan ve sebebi onda arayan, ya da sebebi sadece sosyalizmin dışındaki dünyada

arayan cevaplar vermekten kaçınmamız gerekiyor. Belki de en doğrusu bütün bunların toplamı olabilecek, ama bize açıklamada çekici olan halkayı da verebilecek bir cevap bulmaya çalışmaktır. Elbette böyle bir cevap **masa başı** çalışmasının ürünü olamaz. Ortada 70 yıllık ve bugüne kadar teorik icmalı çıkarılmamış bir (SSCB dışında 40 yıl ve daha az) reel sosyalist yaşam tarzı var; sosyalizme ilişkin her soru, cevabını bu zengin deneyimin süzölmüş bilgisi içinde bulabilir. Nitekim de orada buldu: Perestroika!..

Teori insan aklında öyle kaldığı için değil, reel sosyalist yaşamın analizinden öyle çıktığı için soru şöyle soruldu: Demokrasinin en yetkin ve gelişkin olanı sosyalist demokrasidir; öyleyse sosyalist demokrasi bildiğimiz bütün demokrasilerden daha yetkin ve gelişkin bir demokrasi olmalıdır ki, **sosyalizm** olabilsin. Bu da yetmez, sosyalizm demokrasi anlamında ulaştığı bir düzeyi aynen koruyarak değil, sürekli geliştirip derinleştirmekle **sosyalizm** olabilir. Olabilmiş midir?

Cevap şu oldu: Olamamıştır. Gerçi Ekim Devrimi, o güne kadar emsali görülmemiş çapta bir gelişkin demokrasi olarak doğmuştur, demokrasi sosyalizmin tabiatındadır ama bu başlangıç dönemi, geliştirilmek bir yana, korunamamıştır bile. Abluka ve dışarıdan dört içeriden ise her yandan saldırı altında olduğu bir dönemin siyasi-demokratik biçimini sosyalizm kendi her zamanki biçimi olmak zorundaymış gibi alıp sürdürdüğü ve kimliğini bu biçimle bütünleştirdiği için demokrasisini, dolayısıyla da içinde taşıdığı olağanüstü dinamikleri geliştiremedi veya layıkıyla geliştiremedi. O halde sorun **demokrasi** sorunudur.

Perestroikanın verdiği bu cevabı anlayabilmek için dahi belli bir çaba gerekiyor. Çünkü perestroika bununla yalın, biçimsel bir demokratikleşmeden söz etmiş olmuyor. Yani sosyalizmin yanına şimdi bu dışardan konmuş bir demokrasi kavramıyla varılmış bir "sosyalizmin demokratikleştirilmesi" düşüncesi değil perestroika. Sosyalizmin zaten böyle, ithal edilmiş bir demokrasi kavramına ihtiyacı yok. Dolayısıyla perestroika sosyalist yaşamın bütün alanlarını ve özellikle de birey yaşamını demokrasi olgusuna bağlayıp ifade ediyor. Yani bir **biçimi**, bir biçimin kurulmasını anlatmıyor, reel sosyalist yaşamın **demokrasi** olarak örgütlenmesini öngören bir perspektif anlamına geliyor perestroika. Biçimler ve yeniden kurumlaşmalar ise, bu perspektifin gerekleri olarak gündeme geliyorlar. Perestroikayı bütün insanlık yakından izliyor. Bu ilgi rastlantı değildir. Gerçi herkesin ilgisi farklı farklı nedenlere dayanıyordu ama ilgi duyulan şeyin sıradan bir değişiklik, sıradan bir reform hareketi olmadığı biliniyor. Sosyalizmin nelere muktedir olup nelere olmadığını anla-

yacağımız bir döneme girdiğimizi hepimiz hissediyoruz. Bunu, insanın neleri başarıp neleri başaramayacağını anlaşılabilecek bir dönem olarak da adlandırmamız mümkündür. Ve haklı olarak perestroikayı, hem sosyalizm için ifade ettiği genel yanıyla, hem de Sovyet toplumuna özgün yanlarıyla Sovyet toplumundan izliyoruz. Aynı süreci kendi özgül koşulları içinde Bulgaristan da yaşıyor. Bundan önceki bölümlerde gördüğümüz fotoğrafları bu kez perestroika merceğinden bakarak daha yakına almamız, onlardan bütünleştirip bir hareketli film şeridi çıkarmayı başarmamız halinde, daha net bir Bulgaristan tablosu görmemiz, sanırım kolaylaşacaktır. Gerçi aynı kapsamda değil ve aynı olguları içermiyor ama, böylece perestroikanın Bulgarcası olan **Preustroistvo** aracılığıyla perestroikanın kendisi hakkında da daha somut bilgiler edinmemiz mümkün olabilir.

Bulgaristan'da sosyalizmin işlemeyen, kusurlu işleyen ya da gün gelip işlemez duruma düşeceğinden kuşku duyulan yönlerini bugün farketmemişler. On, hatta yirmi yıl geriye giden bir "aranış" dönemi yaşanmış. Ortaya çıkan sorunlar, genel bir bütünün parçaları değil de, kendi başına bir olguymuşçasına ele alınıp çözümler aranmış, bulunmuş ve uygulanmış. Zamanla, bunların bir bütünlük içinde ele alınmaksızın kalıcı çözümlere ulaşılamayacağını anlaşıldığı bugünkü noktaya gelinmiş.

Bütünlük perestroika ve yaşamın topyekün demokratikleştirilmesi olarak ifade ediliyor. Toplumsal yaşam çok boyutlu, o halde perestroikanın de çeşitli boyutları var. Bu boyutlar birkaç başlık altında toplanıyor ve şu sonuç çıkıyor: 1) Ekonominin yeniden demokratikleştirilmesi ve yapılandırılması. 2) Devletin yeniden yapılandırılması ve demokratikleştirilmesi. 3) Partinin yönetici rolünün yeniden düzenlenmesi ve demokratikleştirilmesi. Bu üç ayrı başlığın birbiriyle kopmaz bağlantısı olduğu gibi, bu yönde adımlar atılabilmesi için, hemen aynı süreçte gerçekleştirilmesi gereken başka zorunluluklar da var. Örneğin: Hukukun yeniden düzenlenip demokratik bir bütünlüğe ulaştırılması; her yerde ve her şeyde ve herkes için, saydamlığı, yani açıklığı ifade eden bir işleyişin egemen kılınması; bilincin demokratikleştirilmesi. Yenilenmenin somut alanlarını bu mantık dizisi içinde genişlettiğimizde şu genellemeye ulaşabiliyoruz. Eğer adına reform denecekse reform, devrim denecekse devrimler siyasal, ekonomik, kültürel, ahlaki vb. gibi nitelikler taşıyor. Bulgaristan bugün, herkes tarafından telaffuz edilen preustroistvo sözcüğü ile, işte böyle bir tarihsel yükün altına girmiş. Belki sessiz sedasız, ama toplumu derinden kucaklayan bir kararlılıkla adımlarını peşpeşe atıyor, attığı adımın gerektirdiği ilave önlemleri alıyor, yeni adımlar

atabilmek için olanaklarını araştırıyor, bütün bir toplum, verili mekanizmalar içinde, ya da bireyler, tek tek kendi dünyalarında, düşünüyor, araştırıyor, eleştiriyor, enerji topluyor. Geline düzey içinde, gidilmek istenen yere götürmeyi sağlayacak her şey hemen hemen var. Bu nedenle, yaratılmış olanı titizlikle koruyorlar, onun gelişmeye engel yönlerini ayıkıyorlar. Bu bakımdan perestroika Bulgaristan'da bir heyecan süreci olarak değil, bununla birlikte ama daha çok bir akıl süreci olarak işliyor.

EKONOMİDE PREUSTROİSTVO

Bulgaristan fotoğraflarımızda, oldukça silik bir "sosyalist öz yönetim" bulunduğu dikkatten kaçmamıştır. Şimdi bu, idari ve ekonomik yapı, genel yeniden yapılanmanın temel biçimi haline gelmiş, içerik ve güç kazanmış. Merkezîyetçilik bu "sosyalist özerk yönetim" birimi aracılığıyla ve her bakımdan güçlendirilmiş yerel organlara doğru yumuşatılıyor. Yani merkezi yönetim ve insiyatif denilen kavramların içine ne giriyorsa, bunlar toplumun aşağılarına ve derinliklerine doğru yayılıyorlar. Elbette bunun bir ekonomik, dolayısıyla da bir mülkiyet temeli olmalı.

Sosyalist mülkiyet bölünmez bir kavramdır. Bulgaristan'da da böyle. Ama toplum ve insanlar, bu mülkiyete "somut" bir bağlantıyla bağlı olmalıdırlar. Bu da, sosyalist mülkiyetin **değişik biçimlerini** gerektirir. Eğer bu biçimler yeterli değilse, yeni biçimler yaratılmalıdır. Bulgaristan'da da sorun böyle şekilleniyor.

Ama daha önce böyle bakılmamış. Örneğin "kooperatif mülkiyetin devlet mülkiyetine, devlet mülkiyetinin de komünist mülkiyete", yani mülkiyetin tek ve ideal modeline doğru büyüyeceği varsayılmış. Şimdi ise, sosyalist üretim ilişkilerinin, dolayısıyla da sosyalist toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan **mülkiyet ilişkisine** daha zengin ve üretimin bütün dinamik faktörlerini gözetken bir açıdan yaklaşıyorlar. Bulgaristan'da sosyalist mülkiyetin dört verili biçimi var. Genel halk mülkiyeti, kooperatif mülkiyet, belediye mülkiyeti ve karma mülkiyet.

Bu verili mülkiyet temeli aynen kalıyor. Ama, sosyalist mülkiyetin kullanılmasının, ona sahip çıkılmasının biçimleri, yapılan ve yapılacak olan ekonomik reformların özünü teşkil ediyor. Yeniden yapılanmada toprak mülkiyeti üzerinde önemli bir reform gerçekleşmiş. Önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi, Bulgaristan'da, dünyanın en iri tarımsal işletmeleri kurulmuş, kombinalar. Bu biçim altında,

yerine göre büyük bir ilçe, bazen bütün bir il toprakları, tek bir tarım işletmesi oluyordu. Bu biçim, teorik olarak binlerce tarım üreticisinin çıkarlarının birleştirilmesi, güç ve zenginliklerinin büyütülmesi anlamına geliyor ama, bir yandan da bireysel çabayı ve yarışmayı, somut bireysel çıkar ilişkisinden koparıp moral faktörlere bağlıyor. Bu dev mülkiyet biçimi içinde daha yoğun ve üretken olarak harcanmış emeğin sahibi ile, ondan daha verimsiz ve daha az sarfedilmiş bir emeğin sahibi arasındaki fark, elde edilen çıkar açısından azalıp yok oluyor. Yani biçimsel ve kaba bir "eşitlik" —ki bu eşitsizlik demektir— içinde gerçek eşitlik ilkesi gerçekleşemez oluyor. Bu durumun doğal sonuçlarından en başta geleni ise, üreticinin, ulaştığı refah düzeyi yüksek ve gelişme hızı planlanan kadar olsa bile, mülkün gerçek sahibi olan insanı, kendi mülküne yabancılaştırmasıydı.

Reform kapsamında, sosyalist mülk olan topraklar **bakımını sağlamak koşulu ve kullanma hakkına** sahip olma imtiyazı ile ve belli normları olan sözleşmelere bağlanarak **gruplara** dağıtılıyor. Başka bir anlatımla topraklar, kooperatif birimlere geri veriliyor. Kombina yapısı içinde merkezleşmiş geniş olanaklar bu kooperatiflerin emrine tahsis ediliyor. Böylece, sosyalist mülkiyete tarım alanında daha dar gruplar, nasıl kullanılacağına kendileri karar vermek üzere **sahip** oluyorlar. Yaratıcı ve üretken emek, kooperatif biçim altında daha fazla üretim sağladığında, bu fazlanın kimlere ve nasıl paylaştırılacağına kooperatifin kendi bünyesi içinde karar veriliyor. Buna göre, üretici köylünün garanti edilmiş bir ücreti yok. Ama **keyfince** tasarruf edebileceği, garanti edilmiş bir mülkü var. Keyfince tabi ama, imzaladığı satış sözleşmelerine tıpkı bir "tüccar güvenilirliği" ile uyması, başkaları için yarattığı zarardan bireysel olarak zarar göreceğini bilip kabullenmesi koşuluyla. Bir kooperatif, yönetimiyle de özerk insiyatifi kendi içinde, kâr zarar hesabını, bu kez eskisinden farklı olarak değer-fiyat ilişkisine mümkün olduğunca yaklaşıp yaklaşarak yapma, sosyalist pazarda emsalleriyle yarışma, yedeklerini düzenleme, malının kalitesini ve miktarını kendi bünyesine dönük kaygılar arasında saptama, bankalara borçlanma, kredi alma ve ödeme, ödeyemezse haciz olma, yurtiçinde ve dışında kendine pazar arama, kısaca üretimin ve pazarlamanın nesnel sorunlarıyla doğrudan yüz yüze olan **bağımsız bir işletme** durumundadır. Böyle bir işletmede sosyalist mülkiyetin grup olarak sahiplenilmesi, **birey** için yeni bir mülkiyet bilinci anlamına gelir mi? Hemen değil belki ama süreç içinde mutlaka. Çünkü, Bulgaristan'daki verili tarımsal ekonomik temeli gözönünde tutarsak, her bir kooperatif kendi içinde varolan zorunlu yüzlerce işbölümü, kurmak zorunda olduğu demokratik

çalışma ve yönetim hiyerarşisi içinde bireyi kolektifin bir üyesi olarak belirliyor ama, iş düzeni içindeki yeri itibarıyla birey, çalışmasının artı-eksi bütün sonuçlarıyla birey olarak da irtibatlandırılmış oluyor. Bu demektir ki, birey "çalışmamıssa yemeyecek!" Burada şu noktayı da kaydetmemiz yerinde olur. Bugüne gelinceye kadar ki biçim, Bulgaristan'da tarımın bu düzeye ulaşması ve köyün "köy" olarak ortadan kaldırılmasında bize göre belirleyici olmuştur ve galiba, başka bir biçim altında sosyalist mülkiyetin tarımda bu gelişmeyi sağlaması mümkün olamazdı. Ne var ki, bunun yenilenmesinin kaçınılmaz olduğunu, gelinen aşamaya uygun biçimlere geçilmesindeki zorunluluğu da anlamak mümkün, çünkü eski biçim olanaklarını tüketmiş bulunuyordu. Reformdan sonraki durum için kaydetmemiz gereken başka bir nokta daha var: Sosyalist mülkiyetin sahiplenilmesinin yeni biçimlerine geçerken, herhangi bir emrivaki sözkonusu olmuyor. Belli bir mülkiyet biriminin tasarrufunu ve bakımını üstlenecek gruplar gönüllülük esasına göre oluşuyorlar. Gruplar devralacakları sosyalist mülkiyetin daha başlangıçta amaca uygun olarak donatılmasını devletten istiyorlar. Ayrıca yeni yapılanmaya, katı bir çerçeve içinde yaklaşılmıyor. En ideal olana ulaşabilmek için esnek bir yaklaşım var. Özü aynen kalmak koşuluyla bir biçimden başka bir biçime geçilmesi daima mümkün olacak. Felsefesi şu olsun isteniyor gibi: "Bu mülkiyet biz emekçilere ait değil mi? Evet öyle. O halde buna nasıl sahip çıkalım, bunu hangi biçimde tasarruf edelim ki bu sosyalist mülk, bize en yüksek verimi ve mutluluğu sağlasın. Bunu hep birlikte bulalım. Buyurun. İşte mülk ve işte bizler..."

Perestroika literatüründe nasıl ifade edilirse edilsin, bize öyle gözüktü ki, mülkiyet sorunu en karmaşık yapıya tarımda, yani toprakta bürünüyor. Toprakla kurulan mülkiyet ilişkisi, sanki fabrika ile kurulandan çok başka bir öz taşıyor. Bu da işçi ile köylü arasındaki nitelik farkından kaynaklanıyor. Dolayısıyla tarımda toprağın kişisel mülkiyeti değil ama, **özel topluluk mülkiyeti** olarak benimsenmesine varıncaya kadar, biçimin olgunlaşması gerekecek. **Kişisel tasarruf** bu özel topluluk mülkiyeti içinde ayrıca en geniş biçimine kavuşmak zorundadır. Buna göre, bugünkü biçimi de mutlaklaştırmak ve sürekli varsaymak yanlış olabilir. Zaten Bulgaristan Perestroikası, elde edilecek sonuçlara göre süreci derinleştirmeyi ve biçimi olgunlaştırmayı öngörüyor. Bireyler açısından şu sağlanıncaya kadar bu mülkiyet alanı çelişkiler barındıracağı benziyor: Birey kendi çıkarının gerçekleşmesinin, başkalarının daha az veya daha çok çalışmasından etkilenmeyeceği, tümüyle kendi çalışmasının niteliğine ve yoğunluğuna bağlı olarak gerçekleşeceği koşulları benimser. Mülki-

yeti ile ilişkisi, bu sonucu üretiyorsa önem taşır. Bu sonuç ya tam işçi olma, ya da tam köylü olma durumunda doğabilir. İkisi arasında bir yerde sorunun çözülemeyeceği ise zaten açığa çıkmış bulunuyor.

Sahiplenmenin gönüllülük esasına bağlı olarak oluşması ilkesi kağıt üzerinde kalmadan, başka gerekçelerle zedelenmeden işletilebilirse, birey isterse köyde kalıp yaşama, ama istemezse ve kendine yükleyeceği yaşam zorluklarını da göze almışsa göçüp kentte yaşama imkanına sonuna kadar sahip olmalıdır. Kısaca, tarımda gönüllülük bu derinliği kazanmalıdır.*

Tarımdaki yeniden yapılanmanın ilkeleri, sanayi kesimindeki yapılanma için de aynen uygulanıyor. Yani fabrikaların, atölyelerin, büyüklü küçüklü bütün işletmelerin sosyalist mülkiyeti işçilere devrediliyor. Eğer bakabilirlerse, işçiler bundan böyle fabrikalara, çalışılan işyeri değil de, sahip olunan işyeri diye bakacaklar.

Bakacaklar mı? Bu şüphesiz bilinç sorunu ama bir o kadar da çıkar sorunu. Bugüne kadar fabrikalar Todor Jivkov'un değildi elbette, işçilerin malıydı. Ama dolaylı; belki ülke düzeyi açısından veya komünist bilinç yönünden somut, ama sıradan birey bilinci için soyut bir sahiplilikti bu. Daha önce görmüştük; işçilerin fabrikaları kendi mülkleri olarak görmeleri için, yönetime katılımlarını esas alan mekanizmalar vardı. Şimdi kendilerine açıkça, "bu fabrikayı sizlere vermek istiyoruz, ister misiniz?" diye soruldu. Karşılığında para vermek, borç senedi imzalamak falan yok, sahiplik öyle, "hisse senedi" vb. gibi illüzyonlara da bağlı değil. Doğrudan sahiplik. Çalıştır, daha çok kâr et, ücretin artsın.

Kim kime böyle, fabrikayı, hem de bedava verebilir? Verildiğine göre, demek ki zaten bir önceki biçim altında da fabrikalar işçilerindi. Yani, değişen nitelik değil, sadece biçim. Bulgaristan'da çok fabrika var, hem de pek çok, ama bir o kadar da işçi var. İşçiler fabrikaları aldılar!..

Ne yapacaklar bu fabrikaları işçiler? Yan gelip yatacak, hangar gibi mi kullanacaklar? Yoksa yakıp yıkacaklar mı? Kendileri bilirler; çünkü sonuçta işsiz ve aç kalacak olan da kendileri olurlar. O halde

* Kişinin dilediği yerde ve dilediği işte çalışması, onun dilediği yerde oturmasını da gerektirir. Bildiğimiz, Sofya'da "oturma hakkı" olmak —belki diğer büyük kentlerde de— imrenilir bir imtiyaz olmuş. İşgücü coğrafyasını dengede tutmanın, iç göçü önlemenin tümüyle ekonomik yöntemlere dayandırılması, idari önlemler olmaması kanımızca özgürlük kapsamında bir sorun olarak düşünülmelidir.

çalıştıracaklar. Kendileri çalışarak çalıştıracaklar. İşten anlayan yöneticilere, müdürlere ihtiyaçları var, kendi aralarında varsa onu seçecek, yoksa dışarıdan arayacak, daha da yoksa kabiliyetli olanları bulup yurtdışına gönderecekler, yetiştirip fabrikanın başına koyacaklar.

Ücretleri, giderleri, tasarruf olanakları, sosyal harcamaları, borçların ödenip alacakların tahsil edilmesi, tatil, konut, eğitim ve sair sosyal taleplerin karşılanması, artık doğrudan işçilerin sorunları. Üretmek yetmez, ürettiğini satacağın da. Kalite, pazar bulmak, işi büyütüp küçültmek gibi hayati ekonomik kararlar işçilere kaldı. İşten adam çıkarmak, işe almak, kâr-zarar hesabı yapmak, zararı göze alıp riskli çalışmak, kazanmak ya da kaybetmek... Sahiplik kolay mı? Buyurun yapın.

Nitekim daha baştan işçiler, büyük bir yükün altına girmekte olduklarını anlamışlar. Çoğu fabrikada işçiler, fabrikayı devralmadan önce şartlar ileri sürmüşler. Makinelerin tamirini yahut yenilenmesini vs. istemişler. Kapsamlı devir anlaşmaları hazırlanmış. İşletmeler, kapasiteleri, stokları, yedekleri, borç-alacak gibi mali yapıları ve müşterileriyle birlikte ortaya konulmuş. Anlaşma sağlanmışsa fabrika işçilere devredilmiş. Henüz anlaşma sağlanmadığı için devredilemeyen fabrikalar az değil. Bu çalışma iki yıldır sürüyor. Devir işlemlerinde ortaya çıkan aksamalar ve görülen eksiklikler düzeltiliyor. Yeni sistem işlemeye başlamış bulunuyor.

Yeni yapının bir "sihirli değnek" yönü var mı? Bize göre var ve bunun sonuçlarını yavaş yavaş görmeye başlamışlar Bulgarlar. İlk ve temel işlevi bu yeni yapılanmanın, merkezi plan kısıcısını ortadan büyük oranda kaldırmış bulunmasıdır. Ülkenin falanca yerindeki, eğilimleri sürekli değişken bir özgün pazar için üretim yapan bir meyve suyu fabrikası düşünün. Sofya'da bu fabrikanın, gelecek bir, hatta beş yıl içinde, neyi, nasıl ve ne kadar üreteceğine karar verilmiş olsun. Şimdi fabrika —tabii ki ülkenin bugünkü verili ihtiyaçlarını baz alarak— bunlara kendisi karar verecek. Hatta daha çok şeye karar vermek zorunda kalacak. Örneğin varsa, işçi fazlasını eritmeye çalışacak. Yeni müşteriler bulmaya, bunu başarmak için yenilikler yapmaya çalışacak. Malına fiyat koyacak ama öyle "liberal yağma yok!" çünkü prestroika, emekçilerin bugünkü hayat standardından en küçük bir gerilemeyi kabul etmiyor. Bu da, devletin genel fiyat düzenlemesine şimdilik müdahale yetkisini elinde bulundurmasıyla sağlanıyor.

Bu yeni yapının fabrika üretimine önemli bir dinamizm kazandıracığından işçilerin kuşkusu yok. Çünkü bu işten onlar kazançlı

çıkacaklar ve dinamizm de zaten işçilerde saklı. Blagoevgrad'daki fabrikalardan birinde çalışan bir işçi, yeniden yapılanmadan ne anladığını bize şöyle anlattı:

"Fabrikayı devraldık. Ben kendi adıma, ertesi gün işe gelirken huzursuzdum. Boşluğa düşmüş gibiydi düşüncelerim. Acaba başarabilecek miyiz sorusu değil, başaramazsak ne olacağı sorusu huzursuz ediyordu beni. Ben, bana daha önce ayrılmış iş ve sorumluluktan çok daha fazlasının içine, birden bire düşmüştüm. Geçmiş durumum gözümde daha iyi göründü nedense. Oysa bunlar, yalnızken düşünüyordum mamdan kaynaklanıyormuş, sonra farkettim. Günler geçti, fabrikada yaptığımız işçi toplantılarında her şeyi konuştuk. Sorunlar kavrandıkça basitleştiler. Havada değil, zaten işleyen bir düzenin içindeydik. Anladık ki, bu işleyişi hızlandırmakla, onu yavaşlatan faktörleri bulup bertaraf etmekle sorunumuzun yarısını halledecektik. Fazla olan ve dünden farklı olan şey, demek ki sorumluluğumuzdu, bunu öğrendim. Biz bu fabrikayla gelirimizi ikiye, üçe katlarız dostum, sen hiç merak etme."

Bunlar, "siz bu fabrikayı idare edemez, batırırsınız" şeklindeki sözlerimize karşılık söylendi.

Mülkiyet biçiminde gerçekleşen değişimlerden biri de, "küçük işletmecilik" alanında olmuş. Dileyen, yanında ücretli işçi çalıştırmamak koşuluyla lokanta, gazino, kahvehane, pastane, büfe vb. gibi özel bir işyeri açabiliyor. Gazeteler, bu maksatla kiraya verilecek işyeri ilanlarıyla dolu. Yavaş yavaş bu alan açılıyor. Yavaş yavaş çünkü, sosyalizmin sağladığı iş ve kazanç güvenceleri altında "güvenlikli olmaya şartlanmış" insanlar "belli bir risk", en azından belirsizlik içeren işlere "hurra" diye koşmuyorlar. Hazırlıklı olan giriyor ve başarılı da oluyor. Sofya'nın hemen kenarında bir kır gazinosu var. Bir kolektif tarafından işletiliyormuş. Açıcılardan başka dokuz çalışanı varmış. Yani büyük bir yer... Ve bir gün müşteriler gittiklerinde, daha önce görmedikleri bir manzarayla karşılaşmışlar. Tertip ve düzen nedense çok güzelmiş. Beyaz önlüklü ve tek çalışan kadın koşup gelmiş, dileklerini sormuş, özel tavsiyelerde bulunmuş, müşteri memnun kalsın diye çırpınıyormuş. Durum alışılmadık ya, sormuşlar ve öğrenmişler ki, karı-koca burasını devralıp işletmeye başlamışlar, kocası da içerde, mutfakta aşçılık makamındaymış. Ödedikleri 40 bin levaymış. Her Bulgaristan yurttaşında bu kadar para var, ama özel işyeri açmaya, kılı kırk yaran bir yaklaşımları var. Dokuz garson bire inmiş. Bu şu demek: Hizmetin maliyeti ucuzlamış, kalitesi artmış. Burdan açığa çıkan işgücü mü? Zaten çoğu sektörde buna ihtiyaç var. Bulgaristan'da, müşteri olarak hizmet

beklediğiniz yerde gülyüz, ilgi, kolaylık görmeniz mümkün değil. Garson ya da tezgahtar burnundan kıl aldırıyor. Yeni düzenleme bu hoş olmayan, anlamı da olmayan görüntüyü ortadan kaldırırsa, büyük iş başarmış olacak.

Ekonomik alanda, buraya aktaramadığımız daha bir dizi dönüşümler oluyor. Ancak, bütün dönüşümlerin ortak bir mantığı var. Ekonomiyi canlandırmak, bunun araçlarını ve yöntemini bulup ortaya çıkarmak, varolan dinamiklere ivme kazandırmak. Ekonominin buyrukla yönetilmediği, kendi yasalarına göre yönetildiği biçimleri yaratıp işlerliğe kavuşturmak. Aranişın her yanından demokratizm fışkırıyor, bu apaçık gözüküyor.

SİYASİ YAPIDA PERESTROİSTVO

Perestroika Bulgaristan'da, ekonominin demokratizasyonundan ibaret değil. Komünist Partisi'nin ülkedeki yönetici siyasal rolüne yeni bir içerik kazandırmak da dahil, asıl perestroika siyasî alanda gerçekleşiyor. Bunun iki yönü var. Devletsel fonksiyonları olan bütün kurumların demokratizasyonu ve partinin kendini "denetlenebilir bir iktidar gücü" olarak yeniden reforme etmesi. Buna, KP'nin kendi kendisini denetleyebilir bir yeteneğe kavuşturması demek de belki mümkündür.

Bulgaristan'daki perestroikanın siyasî yapıdaki reformlara ilişkin muhtevasının, Sovyetler Birliği'ndeki muhtevayla aynı olduğu söylenemez. Büyük benzerlikler olduğu açık ama, bu benzerliklerin dahi rengini değiştiren temel bir farklılık var: Stalinizm olgusu. Bu olgu her neyi ifade ediyorsa işte o durum Sovyet toplumunda doğrudan yaşandığı için başka, Bulgaristan'da ise "dışardan" ve bir etki olarak yaşandığı için başka sonuçlar vermiş. Gene de bu iki ülkenin, sadece sosyalist dönemle sınırlı olmayan, köklü bir tarihi bulunan ekonomik, siyasî ve kültürel ilişkilerinin varlığı açısından bakılabilirse, benzerliklerin pek de küçümsenir olmayacağı sonucuna varılabilir.

Perestroika kapsamındaki siyasal reformların asıl olarak neyi amaçladığı yeterince anlaşılamazsa, bize öyle görünüyor ki, ekonomik amaçları dahil, perestroikanın hiç anlaşılamaması ihtimali çoğalır. Bu yanlış anlama durumu sadece olayı "dışardan" izleyen bizler için değil, sosyalist ülke yurttaşları, hatta perestroikayı kendi alanlarında yaşama geçirmekle sorumlu olanlar için de söz konusudur. Bu anlayıp anlamama ilişkisini Bulgaristan için şöyle tarif etmek de mümkün: Anlamamak veya eksik anlamak perestroikanın engeli

oluyor, anlamış ve amacını derinliğine kavramış olmak, perestroikanın dinamizmi oluyor. Bu aşamada Bulgaristan'da her iki örneğe de eşit oranda rastlanıyor.

Siyasî yapıda gelişen perestroika, Bulgaristan'da iki ihtiyacı en başta vurguluyor. Bunlardan birincisi devletin demokratikleştirilmesi oluyor, ikincisi de partinin kendi iç demokrasisini geliştirmesi. Partinin, devletin üstündeki devlet konumunu terketmesi ise, bütün bu gelişmelerin başlangıç adımını oluşturuyor.

Önceki bölümlerde anlattığımız Bulgaristan'da somut insanlar vardı. Doğalarındaki demokrasi bize açıkça görünüyordu. Hoş görülül, kültürlü, aralarında uzlaşmaz sınıf çelişkileri bulunmayan insanlardı bunlar. Bu insanlara ilişkin olarak yazdıklarımızda bir demokrasi övgüsü bulunduğu dikkatten kaçmamıştır. Bunda bir abartma, yersiz bir övgü yoktu. Yani toplum insan bazında, yerel bazda, yaşam bazında demokratik görünüyordu. Sosyalizmin özünde varolduğu ileri sürülen demokrasi, belki üstü örtük, ama bu taban yaşamı içinde ve doğal bir görüntüyle varlığını koruyor. Acaba bu toplumun "sentezi" durumunda olması gereken devlet de böyle demokratik miydi? Tabanda, insanda demokratik görünen şey, yukarıda, siyasal ilişkilerin toplamı olarak böyle gözüküyor, ayrıca tabandaki demokrasinin, sömürü olmaksızın işleyen demokrasinin üstünü örtüyor, onun işlemlerini ve gelişmesini engelliyordu. Perestroika bunu saptıyor.

Devlet Bulgaristan'da Vatan Cephesi kökenli. Ama devlet olarak Vatan Cephesi antifaşist mücadelenin ve ilk devrim yıllarının dinamik siyasî örgütü değil. Devletin doğasında varolan bürokratik kimliğe bürünmüş, şişkin bir mekanizma olmuş. Başlangıçta, belki zorunlu, belki öyle başladığı için doğal görünen merkeziyetçilik, kendine gerek kalmadığı sonraki dönemlerde de sürmüş. Sosyalist düzen tabanda, üretim alanlarında yerleşip ayakları üstüne basar ve kendi başına düşünebilir hale geldiği halde, karar verme, çözümleme insiyatifi yukarıda kalmış.

Teorik olarak, gelişme içinde devletin fonksiyonlarının giderek tabana yayılacağı öngörülmüşken, Bulgaristan'daki reel sosyalizm bunu doğrulamamış. Ne ekilip ne biçileceğine, bunların nasıl tüketileceğine, üretim yordamının nasıl geliştirileceğine ve bütün bunlara karar vermeye elverişli bir zemin oluşmuş fakat iradesiz kalmış. Çünkü bütün bunlara merkezi olarak karar veren, karar verilmesi gereken olaylar ve uzmanlık alanları genişledikçe de, "karar vermek" işiyle meşgul insanlarla çoğalıp şişen, şiştikçe de bürokrasiye boğulup hantal bir gövdeye dönüşen, böyle olunca da, ağırlığı altın-

da kalan taban dinamiklerini ezen bir aygıt çıkmış ortaya. Rüstünü ispat etmiş bir topluma "kendini yönetebileceğine" dair güvensizlik mi demeli, yoksa, daha çok paylaşılan devletin daha zayıf düşeceği gibi bir temel yanlış varsayımı mı açıklamalı, reel sosyalizmin devlet gerçeği Bulgaristan'da böyle gelişmiş.

Devletin böyle düşünüp davranmasının öznesi kim? Bu şüphesiz Komünist Partisi'nden başkası değil. KP'nin Bulgaristan'daki vazgeçilmez yönetici siyasal rolü başka, bu rolünü yerine getirme biçimi başka şeyler olarak düşünülmelidir. Partinin öncü rolü, başlangıçtaki ideolojik ve siyasal niteliğinden çıkarak ve devletin bürokratik yapılanıp kemikleşmesiyle de bütünleşerek nitelik değiştirmiş, yani partinin yönetici rolü, devletin üstünde devlet olmaya dönüşmüş.

Bu noktayı, KP'nin 1988 yılı Ocak ayı sonunda yapılan ve perestroikanın kapsamlı analizi bakımından da önemli bir işlev gören "Ulusal Konferans"ına delege olarak katılan tecrübeli bir komünist şöyle açıklıyor:

"Ülkemizi boydan boya gezip gördünüz. Yüzlerce insanla konuştunuz. Bu insanların Parti'ye olan saygı ve güveni hakkında bir kuşku edinebildiniz mi? —Bu güven ve saygı tartışmasızdı, yazar— İşte bu güven ve saygı var ya, içinde partimizin olanaklarını da barındırıyor ama, hem partiyi, hem de insanların etkin olma potansiyeline zarar veren bir rol de oynuyor. Partimiz bu güven ve saygı sonucu, bunu da görmüş olmalısınız, olağanüstü işler başardı. Ama mutlak güven, insanlarda, 'parti en doğrusunu yapar' gibi bir pasif bilincin, Partimizde de 'benim her yaptığım tartışmasız doğrudur' biçiminde bir kendine güven yarattı. Olumsuzluk bunda değil, bu durumun yarattığı sonuçlardır. Bu güven ilişkisi içinde zamanla devlet iktidarı, partinin sınırsız iktidarına dönüştü. Parti devlet hiyerarşisinde, en son 'mercî' konumuna geldi. Devlet iktidarının çoğu organları, düpedüz ilgili parti organının uzantısı oldular. Karar alma mekanizmaları bu politik temel üzerinde kuruldu. Son söz hep partiye kaldı. Parti karar alıyor, uygulamasına her gün her saat müdahale edip talimatlar veriyor, ama yanlışlardan ve başarısızlıklardan sorumlu olmuyordu. Bu işleyişin dayandığı hiçbir yazılı veya ilkesel kural olmadığı halde, iktidarın temel işleyiş biçimi bu oluyordu. Yönetici rolün bu şekli partiyi denetlenemez bir iktidar gücü yapıyordu. Parti'yi de nihayet insanlar olarak düşünmeliyiz. Denetlenemez olmak, keyfiyetin de kapısını açıyordu. Kimi durumda hatta, bir parti organı, bir yönetici kişinin aparatı gibi işlev görür olmuştu. Bunlar partinin iç bünyesini çarpıttıyordu. Bir nevi 'dokunulmazlık' durumuydu bu. İşin sırf 'izleyip denetlemek' olan bir organın 'sicil tutmaktan, grafik çizmekten ibaret' bir kırtasiyeciliğe boğulması kaçınılmaz oluyordu.

Bu aynı zamanda anlamsız bir merkeziyetçilik olmuştu. Üretici hayat başka, bu hayatı izleyip denetlemekten ibaret partisel yaşam başka ve ayrı dünyalar haline gelmişti. Yasalarda yazılı olmayan bu durumu aşmamız gerekiyor.

Yeniden yapılanma hareketimizin öncülüğünü partimiz yürütüyor. Ama bu hareketimizin başarıya ulaşması da bir bakıma, partimizin yönetici siyasal rolünün bugünkü biçimini aşabilmesine bağlı gözüküyor. Sorunu böyle görüp tarif eden de partiden başkası değil. Ama başlatmış olmamız yetmiyor. Edinilmiş alışkanlıkların ve kişilere bağlı tutanıklılıkların aşılması gerekiyor".

Devletin partiden bağımsızlaştırılması için bir dizi adım atılmış bulunuyor. Ama bunların derinleşmesi gerekiyor. Şöyle bir durum var: Olay parti-devlet bütünleşmesinden ibaret değil. Bu eksen etrafında, akla gelmedik başka bütünleşmeler de olmuş. Örneğin sendikalar, çeşitli meslek birlikleri ve aydın örgütleri, yazarlar, sanatçılar tarafından oluşturulmuş kuruluşlar. Bunlar, partinin buralardaki yönetici rolünün tabii bir sonucu olarak, partinin genel konumunun bir parçası haline gelmiştir. Yani her biri, kendi alanında devlet fonksiyonu üstlenmiş. Perestroika derinleştikçe, her biri partinin birer uzvu gibi şekillenen bu kuruluşlara uzanıyor ve onların da konumlarını sarsıyor. Bu anlamda parti kendi kendisiyle boğuşmak, kendindeki engelleri aşmak zorunda. Fakat şu belli; aşacak... Ayak sürüyenlerin, perestroikanın özüne ters düşenlerin, işi zamana bırakma kurnazlığına başvuruların, süreçten yana görünüp gereğini yerine getirmekten kaçınanların şansı yok.

Reformun, parti-devlet bütünlüğünü ayırmakla otomatikman başarıya ulaşacağı, böylece sosyalist demokrasinin önünün açılacağı söylenirse yanlış olur. Devletin temsili kurumlarla donatılması, varolanların yetkili ve yetkin hale getirilmesi, yani devletin demokratikleştirilmesi gerekir ki, Bulgaristan'daki perestroika, bu amaçla, seçim sistemine de yenilikler getiriyor. Bundan önceki seçim sisteminin başlıca özelliği "tek aday"lı olmasıydı. Gerçi bu tek aday ortaya çıkıncaya kadar, seçim birimi içinde son derece demokratik bir "aday tespiti" süreci yaşanıyordu. Ama bu yeterli değildi. Parti'nin gösterdiği ve desteklediği adaylar, bu açık yarışma içinde mutlak avantajlıydılar. Seçim sisteminde yapılan reformlar sonucu, batı demokrasilerindekine biçim olarak benzeyen bir noktaya gelindi. Bulgaristan'da bu yeni seçim sistemiyle ilk yerel seçimler de yapıldı. Görüldü ki, bazı adaylar KP tarafından desteklenseler de seçilemediler. Bazı seçim bölgelerinde yeterli çoğunluğu sağlayamadıkları için seçilemeyen bir hayli aday oldu, buralarda yeniden seçim yapılacak.

“Gizli oy” ilkesi ancak çok adaylı olduğu zaman bir anlam ifade ediyor. Adaylar, seçime katılacakları birimde yaşayanlardan belirli sayıda imza toplayabilmişlerse —ki bu bir baraj oluşturacak kadar değil— aday olabiliyorlar. Partinin desteklediği adayların seçim propagandasını parti ajitatörleri, bağımsız adayların propagandalarını ise bizzat kendileri yürütüyorlar, ama seçim masrafları devletçe karşılanıyor. Yani eşit yarışma koşulları sağlanmış. Bu seçim sistemiyle yapılan ilk seçimlerin sonuçları oldukça ilginç. Pek çok yerel yönetici seçilememiş, partisiz adaylardan seçilebilenler eskiye göre artmış. Ama buna karşılık, seçilmeyi başaranlar arasındaki kadınların ve işçi-emekçi kökenli olanların sayısında görece bir azalma var. Seçim sistemi henüz oturmuş değil. Ama bu sistem içinde seçilenlerin çoğunluğu gene komünistler olacak, bunda da şaşılacak bir yan olmayacak. Şu var ki, bu kez komünistler, rakipsiz oldukları ve parti tarafından desteklendiklerinden ötürü değil, gerçekten seçmen güvenine layık oldukları için seçilmiş olacaklar.

Demokrasinin, bir yandan haklar ve ödevler olduğunu kabul ederek bunları açıkça tanzim eden Bulgaristan Perestroika’sı, ayrıca bunların hukuken güvence altına alınmalarını, yani perestroikanın hukuki gramerini de oluşturuyor. Burada “yeni bir hukuk devleti statüsü” doğuyor denebilir ama, “hukuk devleti yoktu” anlamında değil. Parti’nin, daha önce sözünü ettiğimiz, “denetlenemez” konumundan ötürü ortaya çıkan “yasa dışı” sonuçların bertaraf edilmesi, hukukun denetimi dışında kalan hiç bir alan bırakılmaması anlamında bir hukuk reformu oluyor Bulgaristan’daki. Bu reform gereği yargı organlarının görev alanları genişliyor, kimi idari kontrol organlarının ve komisyonların yetkisi olan çözümler mahkemelere devrediliyor. Daha da önemlisi KP, bütün halkı, ilgili herkesi, yargıya müdahale edildiği durumda, bu müdahale kimden gelirse gelsin, olayı açığa çıkarmaya çağırıyor. Esasen perestroikaya işlerlik kazandıran da açıklık ilkesi olduğu için, hukuk reformunun başarılı olacağından hiç kuşku yok. Ne ki bu reform, idam cezasının kaldırılmasına kadar hep eksik kalacak.

Sadece politikada açıklık değil, “her şeyde açıklık” Bulgaristan’da hemen göze çarpıyor. Bu konuda herkes son derece hassas. Eleştirinin önünün kesildiği, saptırılmak veya örtbas edilmek istendiği her hangi bir olay duyulduğunda, sıradan bir Bulgaristan insanı hemen tepki gösteriyor: “Hayır, bu iş yürümeyecek” diyor. Herkesten “eteğindeki taşları” dökmesi, eleştiriye tahammüllü ve açık olması, hesap vermesi, engel olmayıp kenara çekilmeyi bilmesi isteniyor. TV’de, başında, sokakta, toplantılarda, lokallerde, işyerlerinde ko-

nuşulan, tartışılan her şey, bugüne kadar aksayan her şeyi kapsıyor. Tabii hiç kimse savunmasız değil. Eleştirilen herkes yaptığını ve kendini savunma hakkını sonuna kadar kullanıyor. Perestroika bu açıklık içinde, önüne gelen engeli yıkarak ilerliyor. Ama daha işin başında olunduğunu Bulgarlar gizlemiyorlar.

Örneğin şu durum hâlâ yaygın: Diyelim bir rektör, ya da bir bilim enstitüsü başkanı veya yazarlar birliği yöneticisi. Kendisi hem KP’li, hem de perestroikadan yana ve bulunduğu birimde yeniden yapılanmaya rehberlik eden de o. Halbuki bugüne kadar, pek çok demokratik olmayan eylemin sorumlusu da o. Kanundışılık şart değil, bulunduğu makamı “kanunlar dairesinde” olarak da kendi yararına kullanması mümkün olmuş. Örneğin, genç bir yazar çıkmıştır, kitabı basılacaktır, ama “kağıt yoktur” fakat yönetici yazarın kitabı hem “daha önemlidir”, hem “kağıt vardır” hem de vb. gibi. Bu türden “kast”lar perestroikaya karşı olsalar sorun olmayacak. Talihsizlik, en başta onların, hem herkesten daha fazla “perestroikacı” olmalarından geliyor. Buna göre perestroikanın Bulgaristan’da gelişmesi, bir yandan partinin kararlılığına ve kendi iç düzenini buna göre yeniden kurabilmesine, bir yandan, geçmişi pek parlak olmasa da şimdi perestroika yanlısı olan yöneticilerin “kendi kendilerini aşmayı” başarmalarına, bütün bunların yanında da Bulgar halkının, KP tarafından kendisine verilmiş bu “açık senedi” bilinçli, kararlı ve kendi çıkarını bilerek değerlendirebilmesine bağlı olacak. Halkın, demokratik olgunluk bakımından ayakları üzerinde durabilmesi gerekiyor. Bir yönetici parti düşünülün ki, bugüne kadarki aksaklığın sorumlusu olarak kendini ilan ediyor, toplumun demokratikleşmesinin önündeki engelleri kaldırmaya kendi bünyesinden başlıyor, elinde bulundurduğu iktidar gücünü halka iletiyor ve siyasi öncülüğünü, böylesi derin değişiklikler üstünde gerçekleştiriyor, bu açılan perspektiften “gerçek bir halk demokrasisinin” fışkırması gerekiyor.

YENİ TİP ÖZYÖNETİM

Perestroikanın Bulgaristan’da, hem ekonomik, hem demokratik yönden dayandığı temel yapılanma “sosyalist özerk yönetim” biçimi altında şekilleniyor. “Özyönetim” veya “özerk yönetim” gibi terimleri önceden biliyor ve tanıyoruz. Yugoslavya örneği, Türkiye’de sosyal demokratların bir zamanki programatik hedefi, bu bildiklerimiz. Bulgaristan’daki farklı bir içerik taşıyor, bu anlamda gerçekten yeni.

Sosyalist mülkiyet tek ve bölünmez ilan ediliyor. Arkasından, bu bütünlük, "özyönetim" olarak taksim ediliyor. Özyönetim idari ve ekonomik açıdan iki ayrı çerçeve çiziyor. Bulgaristan dokuz "eyalet"-e ayrılmış. Bu eyaletler, idari bakımdan "özerk" en yük birimi oluşturuyorlar. Bu idari yapı, aşağıdan yukarıya, bütün unsurlarıyla birlikte, seçim yoluyla oluşuyor. Kendi görev alanı içinde bu özyönetim bütün idari kararları alıp uygulama, denetleme, değiştirme, referandumlarla halka onaylatma, kendi birimi içinde eğitim ve kültür politikalarını saptama yetkilerini taşıyor. Bunu sıradan bir "idari taksimat" gibi algılamaya yatkın olabiliriz. Çünkü Batı'daki örnekler aklımızı çelebilir. Devletin merkezi yapısında hiçbir "aşınma" olmaksızın "federe" yapılar, Batı demokrasilerinde yaygındır. Bulgaristan'daki "özyönetim" bu değil. Orda da "demokratik merkeziyetçilik" aşınıyor, terkedilmiyor. Ama şu tarif çok önemli ve ayırdedici bir özellik taşıyor: "Devlet daha uzun bir zaman gerekli bir örgüt olacaktır. Yeni durum, devletin özyönetim ilkeleri üstüne oturması, özyönetimlerin toplamı olarak gelişip işlemesidir. Bu aynı zamanda, doğal toplumsal yönetim biçimleriyle, merkezi devlet yönetimi biçimlerinin yakınlaşması, bütünleşmesi ve sosyalist demokrasinin sentezi denebilecek bir tarz'a, bir iktidar tarzına ulaşılmasıdır." Daha önce, kendisiyle demokrasiyi tartıştığımız Koen, bu kez devleti tartışırken yeni yapılanmayı böyle özetledi.

Özyönetimin öteki çerçevesi ekonomik alan için. Her ekonomik üretici birim veya hizmet üreten kuruluş, kendi başına bir özyönetim oluşturuyor. Sosyalist mülkiyet, bu özyönetime devrediliyor. Amaç, mal ve hizmet üreticilerini insiyatif sahibi kılmak, hatta sosyalist mülkün sahibi kılmak. Özyönetim çerçevesi içinde, çalışma yaşamını bizzat üreticiler düzenleyecekler. Burada "ekonominin yasalarının işlerlik kazanacağı" bir süreç söz konusu olacak.

Ekonomik yeniden yapılanmanın çerçevesini hazırlayan merkezi komisyonun başkanı Prof. Davidov "ekonomik yasaların işlerlik kazanacağı" bu yeni olguyu şöyle özetliyor:

"Sosyalist mülkiyetin dokunulmazlığı ve bölünmezliği ilkesi ile bu mülkiyetin biçim zenginliğini birlikte düşünüyoruz. Ekonominin yasallıklarını bu zengin biçimlerle kaynaştırıyoruz. Ekonomik yeniden yapılanma budur. Ekonominin 'yasallığı' kapitalizmde de var. Böyle bir 'yasallık' bizim perestroikamızda olamaz. Yani sosyalizmi öldürmek isteseydik 'ekonomik yasallıklara' teslim olurduk. Sosyalist ekonominin sosyalist mülkiyetten kaynaklanan özel bir karakteri var. Gizli de olsa, cüzi de olsa, insanın insanı sömürmesine izin tanıyan bir açılım bizdeki. Ekonominin yasallıklarını hesaba katıyor, yönlendirici rolü-

müzü buna göre düzenliyoruz.

Ekonominin politik yönlendirilmesi, merkeziyetçi yönetimi geride kaldı. Her ekonomik birim, global hedefleri açısından ekonominin bir parçası olması koşuluyla kendi içinde bağımsız bir işletme oluyor. Özyönetim, ekonomide bu demek. Birimler gönüllülük esasına göre oluşuyorlar. Üretim, istihdam, kalite, verimlilik, kaynak, pazarlama, ücret, kârlılık, fiyat vb. gibi faktörler, bu özerk işletmenin —firma da diyebilirsiniz— içinde gerçekleşiyor, orada kararlaştırılıyor, yönlendiriliyor. Ne ki, bütün bunların 'serbest pazar' mekanizması aracılığıyla biçimlendiğini düşünmemek gerekir. Bunu belirleyen genel ilkelerimiz var. Emekçilerin edinilmiş hayat standardından geriye düşmelerine, sosyal güvencelerinden yoksun kalmalarına izin yok. Özyönetim bu çerçevede düşünüp davranmakla bağlı ama, sınırlandırılmış olmuyor. Planlamasını buna göre yapacak anlamına geliyor. Yani fiyat-değer ilişkisine ve istihdam sorunlarına böyle yaklaşacak. Gerektiğinde işçi sayısını elbette azaltacak, malının fiyatı ile maliyetini irtibatlandıracak. Fakat bunu, işgücüne ihtiyacı bulunan öteki özyönetimlerle, devletle, eşit şartlarda kurulmuş ilişki ve diyaloglar çerçevesinde programlayacak. İşsiz ve aç insan sosyalizmde olamaz.

O halde biz 'çıkarı' yakalamaya çalışıyoruz. Bu temelde insanı harekete geçiriyoruz. Ekonomide voluntarizme imkan tanımıyoruz. Ekonominin yönlendiriciliğini üreticilere, malı üreticisine veriyoruz. Onu kendi sorunlarını çözmekle başbaşa bırakıyoruz. Sektörler için yeni yeni bankalar kuruldu. Firmalar mali yapılarını bankalarla ilişkileri çerçevesinde düzenleyecekler. Devlet onlardan bilimsel desteğini esirgemeyecek. En çok, en kaliteli, emeğin verimliliğini artırarak, otomasyon yöntemlerini uygulayarak, yönetimi en rasyonel ve demokratik biçimde yürüterek daha çok kâr eden bir özyönetim, işçisine daha yüksek ücret verecek, bünye bakımından güçlenecek, sosyal fonları genişleyecek ve sırf kendi menfaatine hareket ederkenki bu özerkliği sayesinde genel ülke ekonomisine katkısı artmış olacak."

Yeniden yapılanmanın ekonomik sonuçları özyönetim uygulaması çerçevesi içinde, yükselen bir grafik çizmeye, daha ilk iki yılında başlamış bile. Kaynak israfında gözle görünür azalmalar kaydedilmiş. Üretimde artış, mal ve hizmet niteliklerinde, emeğin verimlilik oranında yükseliş vb. gibi açılardan elde edilen sonuçlar, perestroikanın doğru tespitlerinden yola çıkıp isabetli kararlar eşliğinde geliştiğini gösterir yönde olmuşlar. Ama henüz ilk emekleme adımlarının atıldığını da görmezlikten gelmemek gerekiyor.

Ancak, alınan yapısal önlemlerin ve ekonomik demokratikleşmenin sosyalist ekonomiye ivme kazandırabilmesi için, başka bir koşul

daha gerekli: teknolojik yenilenme. Genel olarak sosyalist ülkelerde teknoloji batı teknolojisinin gerisindedir. Emeğin verimliliğinin artırılmasında asıl olan teknoloji faktörü hızla çözülmek zorundadır; ve sırf bu eksiklikten dolayı, ama tabii sadece emek verimliliğinin yükselmesi açısından, öteki yerinde önlemler de palyatif kalabilirler. Bulgaristan'ın bu konuda önu hayli açık görünüyor. Çünkü, tarımda teknolojik yenilenmenin potansiyeli mevcut. Sanayi sektörlerinin önemli kesiminde teknolojik yenileşme perestroikadan çok önce başlamış. Otomasyon teknikleri ve elektronik sanayii açısından Bulgaristan, zaten doğal gelişme seyri içinde batı standartlarını zorluyordu. O halde sorun, ulaşılmış ileri teknolojiyi bütün sanayiye egemen kılmak ve "enformasyon toplumu" kavramı içine giren gelişmenin bütün gereklerini hızla yerine getirmeye dayanıyor. Bulgaristan gibi, küçük bir ekonominin bu konuda avantajları olduğu gibi, imkanlarının sınırlılığı gibi bir handikapı da var. Bulgaristan, bütün ülkelerle ve Batı'yla olan teknolojik işbirliği çerçevesinde bu sorunu da aşacağına ve tam bir yeniden yapılanma gerçekleştireceğine kendisini inandırmış bulunuyor ki, bu inanç, başlı başına, yabana atılmayacak bir gelişme faktörü olarak değerlendirilebilir.

Perestroika bireyin çıkarını esas alan bir toplumsal çıkar tarifine dayanıyor; yani insanı amaç ilân ediyor, ama, başarıya ulaşabilmesi de tamamen insana bağlı. Halk olarak bakıldığında Bulgar halkı dün nasıl ve ne zor işler başarmışsa, ekonomiyi haydi haydi başaracak gibi gözüküyor. Ama, bireysel özellikler açısından bakıldığında her şey bu kadar kolay ve düz gözüküyor. Belki bilimsel açıklaması çok daha karmaşık ve kapsamlıdır ama gözükken yönüyle birey "sosyalizmden memnun!" Yapay gelişme sorunları batıdan çok ileri düzeyde çözüldüğü ve adil bir "kendine yeterlilik" yarattığı için belki, bireyler gününbirlik sorunlardan ötesini, derinliğine ekonomik gelişmeye dönük bireysel ihtiyacı yaşamıyor ya da yaşamak istemiyorlar. Hantal bir maddi ve manevi zenginlikleri var. Bilimsel-teknik devrimin, yaşamın özüne nüfuz eden etkilerini ve neleri dönüştürmekte olduğunu henüz yeterli derinlikte tartışabilen bir toplum olmamış Bulgaristan. Toplumun derinden duyumsaması gereken bir sıkıntıyı, ne var ki hâlâ, yönetici siyasi kadrolar, aydınlar, bilimadamları duymaktalar. Henüz "tüketicisi" olamadığı bir devrimin "üreticisi" olabilir mi insanlar? En azından bir soru olarak akla geliyor bu.

Sosyalizmin bunca çabası nerede birikti? Sosyalist demokrasi birikimi yeterli değil; ekonomik birikim yeterli değil; bilimsel birikim yeterli değil; kültürel birikim yeterli değil... O halde nerede bu har-

canmış enerji Bulgaristan'da. Dikkatle bakınca gözüküyor. Sömürüyü ahlak dışı sayan bir ahlak olarak birikmiş. Dünyanın bu zor döneminde insanlığa bir kere daha sosyalizmin en mükemmel düzen olduğunu ispat etme inancı olarak birikmiş. Demokrasi mi? Merak etmeyin onun da en güzelini sosyalizm kurar inadı ve yeteneği olarak birikmiş. Bir şey daha, Bulgaristan'da sosyalizm çocuk olarak da birikmiş. Barışı uzatın ikibin yılına kadar, sosyalizm üzerine Paris Komünü'nden bu yana kurduğunuz her düşü kurabilirsiniz. Perestroikanın yakın gelecekteki tarihinin minicik aktörleri Bulgaristan'da milyonlarca.

ISTAV

Bu kitapçık, herhangi bir şeyi kanıtlamayı değil, bir tek şeyi saptamayı dener. Bulgaristan'da, yani Türkiye'nin yakın komşusu, halklar arası ilişkide potansiyel dostu, ama yaratılmış yapay ideolojik atmosfer içinde ise "düşmanı" gibi sunulan bir ülkede mütevazı sosyalist yaşam tarzının somutu nedir? Dokuz milyon insan bu ülkede neyi nasıl yaratır ve nasıl tüketir?

Komşularına ve insanlığa karşı hangi duygularla yüklüdür? Sorunları nelerdir ve bu sorunlarını bugün, dünyanın değişen gerçekliği içinde hangi açılardan çözmeye çalışmaktadır?

Bulgaristan'daki hayatın bize söyleyeceği bir şeyler var mıdır? İddiası, Bulgaristan'daki sıradan emekçi insanların iddiasından daha ileri olmayan bir gözlem denebilir buna.

N.K

TÜSTAV